

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Diplomová práce

2012

Václav Macek

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Diplomová práce

**Budoucnost české sociální demokracie ve světle
současné finanční a ekonomické krize**

Václav Macek

Plzeň 2012

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Katedra politologie a mezinárodních vztahů

Studijní program Politologie

Studijní obor Politologie

Diplomová práce

**Budoucnost české sociální demokracie ve světle
současné finanční ekonomické krize**

Václav Macek

Vedoucí práce:

Mgr. Lenka Strnadová, Ph.D.

Katedra politologie a mezinárodních vztahů

Fakulta filozofická Západočeské univerzity v Plzni

Plzeň 2012

Prohlašuji, že jsem práci zpracoval samostatně a použil jen uvedeníh pramenů a literatury.

Plzeň, duben 2012

.....

PODĚKOVÁNÍ

Velmi rád bych na tomto místě poděkoval vedoucí práce paní Mgr. Lence Strnadové, Ph.D. za odborné vedení diplomové práce, poskytování rad a materiálových podkladů k práci. Dále chci poděkovat rodičům, kteří mi poskytli zázemí k tomu, abych se mohl naplno věnovat studiu.

OBSAH

OBSAH	6
1. ÚVOD.....	7
2. PROTIKRIZOVÁ OPATŘENÍ ČESKOSLOVENSKÝCH SOCIÁLNÍCH DEMOKRATŮ BĚHEM VELKÉ HOSPODÁŘSKÉ KRIZE	15
2.1 Velká hospodářská krize: příčiny a důsledky	15
2.2 Program ČSDSD schválený XVI. sjezdem strany z roku 1930.....	20
2.3 Nemarxistické reformní křídlo ČSDSD.....	24
2.4 „Levý proud“ československé sociální demokracie	28
2.5 Prosazování protikrizové politiky československé sociální demokracie	34
3. ČSSD A NAVRHOVANÁ ŘEŠENÍ V SOUČASNÉ FINANČNÍ A HOSPODÁŘSKÉ KRIZI	43
3.1 Současná finanční a ekonomická krize.....	43
3.2 Základní program ČSSD přijatý v roce 2005.....	49
3.3 Konkrétní protikrizová opatření ČSSD	53
4. KOMPARACE PROTIKRIZOVÉ POLITIKY ČESKOSLOVENSKÝCH A ČESKÝCH SOCIÁLNÍCH DEMOKRATŮ.....	61
5. SOCIÁLNĚDEMOKRATICKÁ POLITIKA PRO 21. STOLETÍ.....	65
5.1 Transformace kapitalismu od Velké hospodářské krize po současnou hospodářskou krizi	65
5.2 Analýza kapitalismu v konceptech <i>kapitalistického realismu</i> a <i>Reálna</i>	73
5.3 Příčiny současného úpadku sociálnědemokratické politiky	77
5.4 Výzvy a cíle sociálnědemokratické politiky	80
6. ZÁVĚR.....	90
7. SEZNAM LITERATURY A PRAMENŮ.....	96
7.1 Použité prameny	96
7.2 Literatura.....	98
8. RESUMÉ.....	103

1. ÚVOD

V roce 2007 vypukla ve Spojených státech amerických hypoteční krize, která postupně přerostla v krizi finanční, ekonomickou a nejnověji v dluhovou krizi. Dennodenně jsme médií chlácholeni, či naopak strašeni vzestupy nebo pády burzovních indexů po celém světě. I přes současné mírné oživení globální ekonomiky si žádný ekonom není jistý dalším vývojem světového hospodářství. Někteří tvrdí, že se již blížíme ke konci globální krize, nicméně je dosti možné, že světlo, které na konci tunelu mnozí ekonomové vidí, je od protijedoucího vlaku, který s sebou veze ještě větší břemeno krize. I z tohoto důvodu pramení náš zájem o problematiku spojenou s hospodářskou krizí.

Téměř jako už zaklínadlo působí člověku slovní spojení finanční a ekonomická krize. Není se, však čemu divit. Právě tento projev současného kapitalismu totiž hýbe celospolečenskou diskuzí v tom smyslu, jestli právě soudobý systém je v nezměněné podobě dále udržitelný, či je nutno hledat nějakou výraznou proměnu jeho povahy, nebo dokonce hledat zcela jinou alternativu, na které by byla společnost založena. Současná evropská levice, která by měla nynější krize využít ve svůj prospěch, však spíše připomíná spícího medvěda, který si dopřává zimního spánku. Soudobý politický vývoj v Evropě mluví jasně ve prospěch pravicových stran. Těm jistě nahrává i současná hysterie, jež se týká diskurzu šetření a škrťů ve veřejných rozpočtech a celkového snižování rozpočtových schodků (tzv. *exit strategy*), do jehož čela se postavilo Německo pod vedením kancléřky Angely Merkelové. Tato situace je vodou na mlýn evropské pravici, která pomocí zmíněné strategie rétoricky i praktickými kroky útočí na „rozhazovačný a neefektivní“ sociální stát, tedy jakousi „vlajkovou loď“ kontinentální sociální demokracie. Případ krachujícího Řecka tomu dodává skutečný punc naléhavosti. Levice, zejména sociální demokracie, se i přes výše popsané skutečnosti stále častěji ocitá v opozici, a to i v případě, kdy ve volbách získá největší počet hlasů (viz minulá parlamentní volby v České republice a předminulé na Slovensku). Hypotéza,

kteřá praví, že v době krize se lidé intuitivně přimknou k levici, se ukazuje jako chybná.

Současná ekonomická krize je často dávana do souvislostí s Velkou hospodářskou krizí třicátých let dvacátého století, která do tehdejší doby neměla srovnání nejen svými dopady, ale také svým globálním rozsahem. Srovnání obou krizí je nasnadě: pády finančních institucí, pokles životní úrovně občanů, nezaměstnanost či markantní nárůst státních zásahů do ekonomiky. Na druhou stranu můžeme mezi oběma ekonomickými krizemi nalézt i velké rozdíly. Zatímco krize ze třicátých let měla svůj původ na akciových trzích, současná hospodářská krize má své kořeny na hypotečním trhu. Rozdíly lze nalézt i ve vztahu mezi vládami a centrálními bankami. Oproti Velké hospodářské krizi současné vlády pumpují peníze do záchrany velkých bank, včetně velkých průmyslových podniků (politika „too big to fail“). Zároveň se dnešní státy snaží krizi řešit převážně na nadnárodní úrovni, zatímco ve třicátých letech se krizi snažily státy řešit uvnitř svých hranic protekcionistickou politikou. Nicméně i dnes můžeme vidět prvky ochranářské politiky. Ale především, z důvodu etablování instituce poválečného sociálního státu, nelze (zatím) srovnávat sociální dopady současné krize s krizí ze třicátých let.

Jak již samotný název diplomové práce napovídá, obsahem práce bude analýza českého (československého) sociálně demokratického proudu, který dnes představuje hlavního zástupce levice jako takové. Jak Velká hospodářská krize, tak i současná krize nám poslouží jako podklad pro bližší výzkum československé, potažmo české sociálně demokratické strany právě v těchto neklidných a nelehkých dobách.

Abychom mohli predikovat budoucnost české sociální demokracie v současném globálním kapitalismu, považujeme za vhodné a správné nahlédnout i do období třicátých let minulého století, kdy ve světě řádila do té doby svými dopady ojedinělá Velká hospodářská krize. Pokusíme se na tuto hospodářskou a sociální krizi nahlédnout prizmatem prvorepublikové sociální demokracie a jejími protikrizovými opatřeními. Prvorepublikovou sociální

demokracii zařazujeme do naší práce proto, abychom naznačili, jak na obdobnou situaci reagoval tehdejší sociálně demokratický proud a jestli se dřívější protikrizová opatření zčásti aplikují i v dnešní době. Jak již bylo naznačeno, první klíčovou částí diplomové práce bude analýza a následná komparace politických (protikrizových) programů *Československé sociálně demokratické strany dělnické* a její pokračovatelky *České strany sociálně demokratické*. Zaměříme se zejména na hospodářské části politických programů, kde se pokusíme nalézt protikrizová opatření. Jako kritéria komparace politických programů zmíněné strany¹ si autor vybral pohled na úlohu státu v ekonomice, náhled strany na charakter vlastnictví výrobních prostředků (veřejné či soukromé vlastnictví), sociální stránku politických programů k zajištění sociální ochrany a vztah strany ke kapitalistickému systému jako takovému. Vedle programových prohlášení sociálně demokratické strany využijeme pro naše bádání také názory některých členů sociální demokracie, kteří se blíže vyjadřovali k problematice krize a protikrizovým opatřením.

Vedle analýzy a následné komparace politických programů československé a české sociálně demokratické strany se pokusíme zjistit, do jaké míry byl proklamovaný politický program reálně naplňován, či naopak programová ideologie strany sloužila pouze jako zástěrka k získání politické moci. V této části práce se však budeme muset vyrovnat s nejméně dvěma problémy. Zaprvé, česká sociální demokracie je v době dnešní ekonomické krize v opozici,² a tudíž nemáme možnost porovnat politický program strany versus reálné politické kroky v protikrizových opatřeních. Zadruhé, politický systém Československé republiky (i dnešní České republiky) produkoval díky svému proporčnímu volebnímu systému nezbytnost koaličního vládnutí, ve

¹ V této souvislosti hovoříme o Československé sociálně demokratické straně dělnické a České straně sociálně demokratické jako o jedné straně, neboť současná sociální demokracie se chápe jako pokračovatelka československé sociální demokracie (viz oficiální webové stránky ČSSD <http://www.cssd.cz/strana/agenda-a-clenstvi/historie-cssd/>, ověřeno k 1. 4. 2012).

² V období 2009 - 2010 se sice ČSSD podílela na tzv. úřednické vládě Jana Fischera prostřednictvím svých „nominantů“, nicméně toto krátké a specifické angažmá nechápeme jako plnohodnotné vládnutí.

kterém klíčovou roli hraje nutný politický konsensus vládních stran. Jinými slovy, v koaliční demokratické vládě nemůže žádná politická strana prosadit sto procent ze svého programu. Z výše uvedeného tudíž vyplývá, že současnou sociální demokracii nemůžeme zařadit do vztahu program x reálná opatření, dále musíme vzít v potaz skutečnost, že československá sociální demokracie byla součástí vládních koalic, což jistě limitovalo její programové návrhy.

Ze zjištěných skutečností se pokusíme zodpovědět následující základní výzkumné otázky:

Výzkumná otázka č. 1

V čem se zásadně liší sociálně demokratické koncepce řešení krize z 30. let a ze současnosti?

Výzkumná otázka č. 2

Lze dnes aplikovat stejné sociálně demokratické politiky na překonání krize jako ve 30. letech?

Výzkumná otázka č. 3

Jak Velká hospodářská krize ovlivnila kapitalistický systém? Jak jej mění dnešní krize?

Poodkryjme nyní strukturu práce: v první kapitole se ve zkratce podíváme na příčiny, průběh a následky Velké hospodářské krize v tehdejším Československu, a to v letech od vypuknutí ekonomické krize (1929) do roku 1934, kdy se pomalu začala zlepšovat ekonomická situace.³ Po krátkém úvodu do Velké hospodářské krize v Československu se zaměříme na analýzu politických programů československé sociální demokracie. Pomocí statistických údajů a ukazatelů, dobové literatury a tehdejších projevů v poslanecké sněmovně ukážeme vážnost krize v Československu. V žádném případě nebylo

³ Uvádět rok 1934 jako definitivní konec krize je však nepřesné. V roce 1934 totiž hospodářství přešlo do stádia vleklé deprese, během které se výroba zvyšovala jen nepatrně. Skutečné zlepšení hospodářské situace nastalo až koncem třicátých let v souvislosti s přípravami na válečné běsnění (např. Sekanina 2004, 35; Hampl 1937, 8).

tehdy výjimkou hovořit o kapitalismu jako o překonaném či dokonce jako o neslučitelném s demokratickým uspořádáním společnosti (např. spis *Co chtějí socialisté* z roku 1934). Kriticky se ke kapitalismu vyjadřovali samozřejmě především komunisté, nicméně i sociální demokraté se k němu stavěli velmi rezervovaně. Politické programy⁴ československé sociální demokracie (s důrazem na hospodářské otázky), stranické rezoluce a usnesení či jiné hospodářské programy podrobíme analýze, ve které budeme hledat odpovědi na naše položené otázky. Mimo „stranické“ materiály využijeme taktéž i některé dobové spisy o krizi či knižně vydané přednášky, které se konfrontují s tehdejší nelehkou dobou. Právě v této části textu čtenáři předložíme protikrizová opatření, se kterými se československá sociální demokracie hodlala postavit ekonomické krizi. Mimoto zde zodpovíme otázku, do jaké míry byly proklamované programy československé sociální demokracie ve skutečnosti naplňovány.

Analogicky budeme postupovat i ve druhé kapitole, v níž si nejprve ve zkratce podkryjeme vznik a průběh současné finanční a ekonomické krize a následně podrobíme analýze ekonomické a volební programy ČSSD, které se určitým způsobem vyjadřují k nynější ekonomické krizi. V následující kapitole budeme zjištěné informace vzájemně komparovat podle výše uvedených kritérií. Z výsledku komparace budeme schopni zodpovědět první dvě výzkumné otázky. K zodpovězení třetí výzkumné otázky (*Jak Velká hospodářská krize ovlivnila kapitalistický systém? Jak jej mění dnešní krize?*) nám nepostačí pouhá analýza politických programů. Zde budeme muset přistupovat k problematice kapitalismu a krize jinak. Hledáním odpovědí na tuto nesmírně obtížnou otázku se bude zabývat druhá, převážně teoretická, část diplomové práce, která bude následovat po prvním, spíše praktickém oddílu, ve kterém se věnujeme otázce reálné protikrizové politiky české a československé sociální demokracie. Na první pohled sice třetí výzkumná otázka nesouvisí přímo s tématem této práce, nicméně pokud chceme nabídnout určitou

⁴ Základem pro analýzu programů bude program československé sociální demokracie schválený na XVI. řádném sjezdu v září 1930 a následně také protokoly a zprávy ze sjezdů strany.

představu politiky sociální demokracie v nadcházejících letech, je vhodné porozumět vývoji a změnám kapitalismu, ke kterým neustále dochází a jejichž častým zdrojem jsou právě hospodářské krize, které jsou často chápány jako krize systémové.

Podle mnohých nespokojených protestujících ve světě proti současné podobě globálního kapitalismu prostě a jednoduše „*capitalism doesn't work*“.⁵ Josef Schumpeter by zřejmě řekl, že krizemi se kapitalismus očišťuje a posiluje, a tudíž jsou pro něj ze své podstaty přínosem. Podle jiných je ale současná krize odlišná od těch předchozích (například mexická krize 1994 - 1995, asijská krize 1997 - 1998 či prasknutí tzv. dot - com bubliny z roku 2001). Krize je dnes globální, déle trvá, nikdo si není jist způsob, jak jí čelit, natož, kdy skončí. I z těchto důvodů se mnozí dnes nebojí o současnou krizi hovořit jako o krizi celého kapitalistického systému, který přestává uspokojivě fungovat. Na jedné straně neoliberalové (včetně českých politiků) stále neotřesitelně volají po minimálním státu, takřka nulové regulaci a naopak po všemohoucí volné ruce trhu. Levice, včetně většiny sociálních demokratů, je však přesvědčena o tom, že právě tato politika a ideologie neregulovaného kapitalismu přivedla svět do spárů nynější hospodářské krize. Pravice naopak v této souvislosti viní příliš štědrý (rozhazovačnou) welfare politiku sociálního státu, která, právě podle neoliberalů, vedla k rostoucím schodkům veřejných rozpočtů. O tom, jak by měla sociálnědemokratická politika 21. století vypadat, jak by měla bojovat s příčinami a následky krize, jakých cílů by se měla snažit dosáhnout, jakým způsobem oslovovat potenciální voliče a jakými tématy se zabývat, se lze dočíst v mnoha publikacích. Pokusíme se tyto a jiné otázky a odpovědi shrnout a současně čtenáři přinést nový pohled na tuto problematiku.

Na otázku, jak Velká hospodářská krize ovlivnila kapitalismus, lze najít jisté odpovědi, avšak na otázku, jaký vliv bude mít současná krize na dnešní podobu kapitalismu, lze stěží najít uspokojivou odpověď, která by se zakládala na ověřitelných základech. Z tohoto důvodu budeme na ni z části rezignovat

⁵ Příklad jednoho z mnoha sloganů používaných na protestech uskupení Occupy Wall Street (viz <http://occupywallst.org/>).

a pokusíme se přinést jen pouhou prognózu možného dalšího vývoje sociálnědemokratické politiky v prostředí současného globálního kapitalismu.

Obecně lze říci, že ve světě byl o fenoménu Velké hospodářské krize napsán nespočet děl. Vlastislav Lacina například poukazuje na zásadní knihu Charlese P. Kindlebergera *The World in Depression 1929 - 1939* z roku 1973 (Lacina 1984, 17). Nicméně naším úkolem je především analýza hospodářské krize v Československu z třicátých let dvacátého století a současnosti. Zde můžeme nejprve uvést přední dva prvorepublikové ekonomy - Karla Engliše a zejména Josefa Macka,⁶ jenž byl členem sociální demokracie. Josef Macek a další sociálně demokratičtí ekonomičtí experti čerpali z názorů J. M. Keynese. S Mackovými názory na ekonomickou situaci a řešení krize se později v textu také seznámíme. První velká analytická práce pojednávající o Velké hospodářské krizi v ČSR přichází až od Vlastislava Laciny v knize *Velká hospodářská krize v Československu 1929 - 1934* z roku 1984. Ačkoliv je Lacinova kniha zčásti poplatná době vzniku, je neocenitelná svými podrobnými statistickými údaji a detailním popisem stavu hospodářské situace meziválečného Československa. Na Lacinu navazuje Milan Sekanina ve své knize *Kdy nám bylo nejhůře?* z roku 2004. Obě tyto knihy podávají také přehled o tom, jak se jednotlivé prvorepublikové strany stavěly k problematice hospodářské krize. V případě současné hospodářské a finanční krize lze na pultech knihkupectví nalézt nepřeborné množství literatury popisující příčiny a dopady právě probíhající krize, včetně srovnávání současné krize s Velkou hospodářskou krizí ze třicátých let dvacátého století. Uvést můžeme například knihu od dvojice autorů Fostera a Magdoffa: *Velká finanční krize: příčiny a následky* (2009), *Návrat ekonomické krize* od Paula Krugmana (2009) či z českých autorů ekonomku Ilonu Švihlíkovou a její knihu *Globalizace a krize: souvislosti a scénáře* (2010) nebo knihu Pavla Kohouta *Finance po krizi: důsledky hospodářské recese a co bude dál* (2010).

⁶ Karel Engliš byl autorem např. díla *Světová a naše hospodářská krize* (1934). Josef Macek napsal například knihu *Cesta z krize* (1935). Z roků vydání lze vyčíst skutečnost, že nástup krize byl tehdejšímu Československu opravdu pomalejší (viz dále).

V návaznosti na třetí výzkumnou otázku, která se zabývá povahou kapitalistického systému, využijeme koncept kapitalistického realismu Marka Fishera a podobný model analýzy současného kapitalismu od současného „nejnebezpečnějšího filozofa Západu“ Slavoj Žižka (Kisch 2008). Při analýze transformace kapitalismu budeme čerpat informace například z knihy *Teorie globálního kapitalismu* od Williama I. Robinsona, která popisuje přechod od internacionalizace ekonomiky k ekonomice transnacionální, respektive popisuje kvalitativní změny světového hospodářství v souvislosti s nástupem globalizace.

Pro tuto práci jsou však klíčovými prameny především primární zdroje - dobové a současné politické programy, usnesení, rezoluce, ekonomické spisy apod. Autor byl tudíž pro tuto diplomovou práci nucen využít archivních pramenů (protokoly sjezdů, programy, stranický tisk, tehdejší stenozáznamy ze zasedání poslanecké sněmovny, prvorepublikové statistické ročenky). Zásadní metody použité v této práci jsou deskripce a komparativní analýza, kterou použijeme při práci s politickými programy či jinými stranickými materiály. Konkrétně zde využijeme tzv. komparaci analogických historických situací, jež nám umožní periodizaci sledovaných jevů a lepší porovnání vývoje a proměny našeho předmětu komparace. Autor taktéž provedl vlastní heuristický výzkum pramenů z meziválečného období. Tato práce má jistě interdisciplinární charakter, kde vedle politologického hlediska uplatníme taktéž zřejmý přesah do ekonomie, historie a sociologie. Jelikož autor nedisponuje zevrubnou znalostí ekonomie, omezí se v tomto případě pouze na základní ekonomická fakta.

2. PROTIKRIZOVÁ OPATŘENÍ ČESKOSLOVENSKÝCH SOCIÁLNÍCH DEMOKRATŮ BĚHEM VELKÉ HOSPODÁŘSKÉ KRIZE

Abychom mohli lépe porozumět protikrizovým opatřením obsažených v politických programech či stranických dokumentech (například protokoly ze sjezdů) československých sociálních demokratů, nastíníme ve zkratce příčiny, projevy a důsledky Velké hospodářské krize ze třicátých let. Následující podkapitola nám tudíž umožní zjistit, v čem spočívala samotná krize a jaké principy a aspekty se následně promítly do protikrizových opatření československých sociálních demokratů.

2.1 Velká hospodářská krize: příčiny a důsledky

Příznačné pro hospodářské krize je to, že se objevují zcela nečekaně a navíc v dobách, kdy ekonomický růst dosahuje velmi vysokých hodnot. Nejinak tomu bylo před vypuknutím Velké hospodářské krize z října 1929.⁷ Hospodářskému propadu v USA předcházelo období konjunktury (viz například Smiley 2009, 6), jež bylo tažené zejména bujícím finančnictvím, což lze považovat za charakteristické i pro současnou situaci: na jedné straně silný akciový boom, na straně druhé zpomalující reálná ekonomika. Za jednu z klíčových příčin vypuknutí Velké hospodářské krize mnozí považují takřka neexistující regulaci finančního systému. Například ekonom Pavel Kohout, kterého jistě nelze považovat za obhájce ekonomických regulací, považuje za jednu z hlavních příčin vzniku krize právě nedostatečně regulovaný bankovní systém. Za velmi chybné například považuje tehdejší propojení komerčního a investičního bankovníctví v USA. Komerční banky se totiž tehdy zapojovaly do

⁷ Ačkoliv se běžně užívá termínu černý čtvrtek (24. 10. 1929) nebo černý pátek (krize se promítla do indexů evropských burzovních domů o den později, tedy až v pátek) pro označení krachu na newyorské burze, realitou zůstává, že burzovní index Dow Jones Industrial největší propad zaznamenal v pondělí 28. 10. 1929, kdy ztratil přes 12 %. Během černého čtvrtku poklesl index „pouze“ o 3, 19 % a následný den dokonce mírně posílil (Kohout 2010, 161).

velmi rizikových investičních obchodů (Kohout 2010, 164). Tuto skutečnost ukončil v roce 1932 tzv. Glass-Steagallův zákon, jenž oddělil komerční a investiční bankovníctví, a zabránil tak rizikovému jednání bank. Určitě za povšimnutí stojí fakt, že v roce 1999 byl tento zákon pod tlakem finančního sektoru zrušen.⁸

Pád akciových trhů následně odstartoval ekonomickou krizi, během níž americký hrubý domácí produkt poklesl mezi lety 1929 - 1933 o téměř 30 procent (Kohout 2010, 162). S tímto výrazným poklesem HDP (viz tabulka níže) souvisela stále silněji rostoucí nezaměstnanost. Například během let 1932 - 1935 se nezaměstnanost v USA nedostala pod dvacet procent, přičemž v některých průmyslových oblastech dosahovala až 80 procent a ještě v roce 1939 se nezaměstnanost negativně dotýkala 17 procent práceschopného amerického obyvatelstva (tamtéž). V duchu celkové paniky na trhu a tváří tvář nezaměstnanosti se Američané snažili vybírat své úspory v bankách, které však nedisponovaly dostatečným kapitálem, v důsledku čehož během třicátých let zbankrotovalo téměř 10 000 bank, což byla jedna třetina všech bank v USA (Vodička 2009, 22). Následky krachů bankovních domů se projeví v dalším omezení platební schopnosti občanů, která ve svém důsledku znamenala další snížení poptávky, a tudíž i snížení výroby. Americká vláda, která byla v zajetí ekonomického liberalismu 19. století, si s krizí nevěděla rady. Ve snaze udržení zlatého standardu reagovala americká administrativa při vypuknutí krize restriktivní měnovou politikou, čili stažením peněz z oběhu a zvyšováním úrokových sazeb. Dnes můžeme vidět zcela opačnou snahu Federálního rezervního systému, když naopak aplikuje expanzivní měnovou politiku. Tehdejší americké administrativě s nově zvoleným prezidentem Franklinem D. Rooseveltem trvalo čtyři roky od vypuknutí krize, než přišla s účinnou investiční strategií v podobě politicko-hospodářského programu New Deal. Právě zde se poprvé aplikují myšlenky keynesiánství, což značí, že krizí zdiskreditovaný volný trh ustupuje z výsluní své slávy. Po zhruba třiceti letech

⁸ Viz <http://www.nytimes.com/1999/11/05/business/congress-passes-wide-ranging-bill-easing-bank-laws.html?pagewanted=all&src=pm>, ověřeno k 4. 4. 2012.

se však v neoliberalní podobě dostává opět na vrchol, na kterém zřejmě zůstane i po skončení současné hospodářské krizi.

Vývoj HDP v letech 1929 - 1937 ve vybraných zemích (1929 = 100)

Rok	ČSR	Francie	Velká Británie	Německo	USA
1930	99,7	94,9	103,0	96,1	93,3
1931	94,0	91,3	98,9	85,6	84,5
1932	88,0	88,9	100,4	76,0	72,6
1933	85,3	87,0	106,1	79,9	73,5
1934	84,4	81,0	112,2	88,3	82,5
1935	84,8	82,4	118,4	96,7	87,3
1936	85,5	90,0	123,3	105,7	99,8
1937	91,7	88,6	125,5	117,7	102,8

Zdroj: Lacina (1984, 184)

Opravdu stručně jsme popsali průběh Velké hospodářské krize v USA, tedy země, odkud se krize rozšířila do zbytku světa. Podívejme se nyní ve zkratce, jak se hospodářská krize projevila v tehdejší Československu. Československo postihla krize s jistým zpožděním, neboť ještě na počátku třicátých let dobíhal opožděný investiční cyklus z období ekonomické konjunktury konce dvacátých let (Lacina 1984, 180). V první fázi hospodářské krize bylo nejvíce zasaženo zemědělství v důsledku pádu cen zemědělských produktů na světových trzích. Pro československé zemědělství, které se soustředilo na vývozní plodiny (obilí a řepný cukr), to byla těžká rána. Nejtěžší fáze hospodářské krize souvisela s propuknutím úvěrové krize v roce 1931. Tu nastartoval krach vídeňské banky Österreichische Creditanstalt a uzavřít své pokladny musela také německá Danatbanka. V nastalé situaci reagoval západní kapitál stahováním úvěrů z celé střední Evropy. Omezení úvěrů a vysoká úroková míra mělo za následek to, že v období 1931 - 1933 skoro ustala větší investiční činnost, což znamenalo značnou redukci výroby v podnicích, které ještě dva roky po vypuknutí krize těžily z investičních pobídek (Vodička 2009, 182 - 183). Třetí fáze krize (jaro 1933 - jaro 1934) probíhala

v době, kdy se svět již z krize víceméně oklepal, a světová ekonomika přešla do deprese. Vlastislav Lacina (1984, 181) opětovně upozorňuje, že jedním z hlavních problémů tehdejší československé ekonomiky byl nedostatek investičního úvěru, v důsledku čehož nedocházelo k obnově fixního kapitálu, která byla nezbytnou podmínkou pro nový ekonomický růst po překonání krize.

Jestli bylo něco charakteristické pro Velkou hospodářskou krizi, tak to byla zejména ohromná nezaměstnanost. První dva roky po vypuknutí krize ještě nic nenasvědčovalo nástupu tak masové nezaměstnanosti, která vrcholu dosáhla v roce 1933 (viz tabulka níže). Sociální podpora pro nezaměstnané byla zprostředkována skrze tzv. *gentský systém*.⁹ Nezaměstnaní, kteří nebyli organizovaní v odborech, byli odkázáni na tzv. žebračky - poukázky na základní potraviny ve výši 20 Kčs pro ženaté a 10 Kčs pro svobodné (Lacina 1984, 94).

Vývoj průmyslové výroby a počtu oficiálně nezaměstnaných v ČSR v letech 1929 - 1934

Rok	Index průmyslové výroby (1929 = 100)	Počet nezaměstnaných
1929	100	41 671
1930	89	105 439
1931	81	291 327
1932	64	554 049
1933	60	738 310
1934	67	676 994

Zdroj: Statistická ročenka Republiky československé 1934, str. 208

⁹ Tento systém byl v Československu zaveden v roce 1921. Podle tohoto systému je podpora v nezaměstnanosti poskytována jen dělníkům, kteří jsou členy odborů, přičemž podporu v nezaměstnanosti vyplácí odborová organizace. Stát si tímto systémem snižuje náklady, když odborovým organizacím přiznává jen určitý příspěvek (viz interpelace československých komunistických poslanců na československou vládu v roce 1924 dostupná na http://www.psp.cz/eknih/1920ns/ps/tisky/t4456_00.htm, ověřeno k 4. 4. 2012).

Co ale zapříčinilo skutečnost, že průběh Velké hospodářské krize byl v Československu tak ničivý a trval mnohem déle než v okolních zemích?¹⁰ Mezi důležité faktory Milan Sekanina (2004, 35 - 37) zařazuje zejména pomalou strukturální změnu v průmyslu. V dobách Rakouska - Uherska tvořilo Československo sice zhruba 70 procent průmyslové produkce monarchie, ovšem to s sebou neslo po vzniku samostatného státu hned několik klíčových problémů. Za prvé, za monarchie existoval pro československý export relativně velký vnitřní trh. Za druhé, ochrana celních bariér zaručovala velký odbyt československého průmyslového vývozu na tomto poměrně velkém trhu monarchie. Dalším problémem byla skutečnost, že tento trh nedával vzhledem k ekonomickému zaostávání většiny oblastí dostatek podnětů ke změnám průmyslové struktury. To se projevilo v polovině dvacátých let, kdy se československé zboží dostalo na mezinárodních trzích do silné konkurence s německým zbožím. Jinými slovy, československý export tvořilo zejména tradiční spotřební zboží, po kterém však nebyla taková poptávka jako po nových výrobcích strojírenského, elektrotechnického či chemického průmyslu, včetně nového spotřebního zboží. Kromě toho bylo československé zboží vyráběno s vyššími výrobními náklady než výrobky modernizovaných podniků západní Evropy. Mezi další příčiny mimořádné hloubky krize v Československu patřila snaha Německa o ekonomickou izolaci Československa (zejména od roku 1933).

V předcházejících obdobích neprobíhaly většinou průmyslové, agrární a úvěrové krize souběžně. Velká hospodářská krize však postihla všechny odvětví ekonomiky takřka naráz. Došlo k souběhu krize ve všech oblastech, což umocňovalo její následky. Krize přestavovala silný impuls k opuštění ekonomického liberalismu a nástupu státně monopolistického kapitalismu. „*Automatismy kapitalistické ekonomiky totálně selhaly*“ (Lacina 1984, 178). Zároveň se otevřeně začalo mluvit o kapitalismu jako o překonaném systému, zvláště v době, kdy Sovětský svaz s jeho centrálně plánovaným hospodářstvím

¹⁰ Dokladem může být i skutečnost, že hodnota zahraničního obchodu v letech 1929 - 1933 klesla na pouhých 29 procent (Sekanina 2004, 46).

nebyl krizí zasažen. Na následujících řádcích se pokusíme zjistit, jak se s výše popsanými skutečnostmi pokusili vypořádat českoslovenští sociální demokraté.

2.2 Program ČSDSD schválený XVI. sjezdem strany z roku 1930

Československá sociálně demokratická strana dělnická byla vůbec jedna z nejstarších politických stran v předmnichovské republice. Ustavující sjezd strany se konal již 7. června 1878 v Praze - Břevnově (Kárník 2006b, 40), přičemž strana je založena v dubnu téhož roku jako *Československá* (tzn. Čechů slovanského původu) *sociálně demokratická strana dělnická*. Mezi její zakladatele patřili zejména Josef Boleslav Pecka a Ladislav Zápotocký. Strana v době první republiky vykazovala velký koaliční potenciál, což dokazuje fakt, že sociální demokraté se ocitli v opozici pouze v letech 1920/21 a v době vlády tzv. panské koalice v období 1926 - 1929. K udržení svého vlivu v řadách českého dělnictva využívala kromě rozsáhlého odborového hnutí také masové či družstevní organizace, stranického tisku i silných pozic ve státních strukturách (Sekanina 2004, 86).

Po vypořádání se s bolševickým křídlem na počátku dvacátých let 20. století se již přejmenovaná *Československá sociálně demokratická strana dělnická* (ČSDSD) postupně konsolidovala a zaujala pevné místo v politickém systému Československa. Po „*existenčním zápase s bolševismem*“ (Kárník 2006a, 46) hledali sociální demokraté cestu k novému programu, ve kterém by deklarovali své vyhraněné postoje vůči komunistické straně, a zároveň měl nový program jasně stvrdit státoprávní pozici sociální demokracie. Strana se stejně jako ostatní evropské sociální demokracie označovala za marxistickou. Avšak ve smyslu Engelsovy předmluvy k Marxovým *Třídním bojům ve Francii* z roku 1895 („pozdní Marx“), čili takovou stranu, která sice vede třídní boj proletariátu, ale odmítá přechod k novému režimu prostřednictvím násilné

revoluce a taktéž odmítá nastolení diktatury (srov. *Prohlášení zásad v Programu ČSDSD 1930*, bod 4).¹¹

Po krátkém načrtnutí počátků československé sociální demokracie se nyní zaměříme na jednu z hlavních částí práce - vnímání ekonomické krize z pohledu sociální demokracie. Zrod nového programu kvůli vnitřní stranické diskuzi (viz dále) trval poměrně dlouho. Přestože se novým programem strany zabýval již v pořadí XV. sjezd strany, konaný v dubnu 1927 v Praze, tak jej sociálně demokratická strana přijala až na XVI. sjezdu v září 1930. Není tedy divu, že nově schválený politický program reaguje na hospodářskou krizi zcela minimálně. Jelikož se důsledky hospodářského propadu v Československu ozývaly s notným zpožděním, hovoří předseda programové komise Josef Stivín ve svém referátu na XVI. sjezdu o hospodářské krizi ještě jako o „*americké krisi*“.¹²

Nový program přijatý na XVI. sjezdu strany lze chápat jako most mezi marxistickou tradicí a moderním demokratickým socialismem. Tento nový rozměr programu (neortodoxní chápání marxismu) potvrdil i referát již zmíněného Josefa Stivína, kde mimo jiné uvedl: „*My jsme se při této formulaci neptali a nebudeme ptát, je-li či není-li to marxismus, nýbrž, je-li či není-li to pravda. A co jsme uznali za pravdu, to jsme do programu dali*“.¹³ Program otevírá *Prohlášení zásad*, ve kterém strana upouští od ortodoxního marxismu, nicméně vyslovuje se zde pro „*přestavbu stále zhoubnější kapitalistické soustavy výrobní v soustavu socialistickou, v níž by nebylo námezdního poměru a soukromého vlastnictví výrobních prostředků, pokud by jich mohlo být*

¹¹ „*Prostředkem boje za osvobození pracující třídy je mimo jiné hlavně dobytí politické moci. Tato cesta je pracující třídě v Československé republice otevřena, využije-li práv demokracie*“ (*Program ČSDSD 1930*, str. 8).

¹² *Protokol XVI. sjezdu Československé sociálně demokratické strany dělnické, konaného v Praze ve dnech 27. - 29. září 1930*, str. 98.

¹³ *Protokol XVI. sjezdu Československé sociálně demokratické strany dělnické, konaného v Praze ve dnech 27. - 29. září 1930*, str. 99.

používáno k vykořisťování člověka člověkem“.¹⁴ V programu lze posléze najít formulaci, že pouze socialistická soustava „*odstraní výrobní anarchii a tím i příčiny hospodářských krisí...*“ (tamtéž). Další část programu ČSDSD je složena z *akčního programu, samosprávného a zemědělského*. Pro nás je nejdůležitější oblast *akčního programu*, který zahrnoval např. oblast *hospodářské politiky, ochranného zákonodárství, sociálně-pojišťovacího zákonodárství a sociální péči*. V oblasti *hospodářské politiky* sociální demokraté požadují např. přísnou kontrolu kartelů a trustů,¹⁵ mezinárodní uplatnění zásady volného obchodu a svobodného trhu práce, vzestupné přímé daně (progresivní zdanění) a naopak odmítají spotřební daně. V oblasti *ochranného zákonodárství* se vyslovují pro zavedení max. 40hodinového pracovního týdne, jenž by měl reagovat na problém rostoucí nezaměstnanosti, dále se pak vyslovují pro zákonná opatření na ochranu proti výpovědi z pracovního poměru zaměstnanců po dobu nemoci a v době omezeného provozu z důvodu nastupující krize. Nezaměstnanosti má být čeleno „*řádným vybudováním zprostředkování práce, organisovaného za účasti odborových organizací a povinným zajištěním proti nezaměstnanosti*“.¹⁶

Pokud se pokusíme zhodnotit výše uvedený politický program, můžeme říci, že se jím hlásí ke státoporné politické činnosti v duchu klasického

¹⁴ *Program Československé sociálně demokratické strany dělnické, schválený XVI. sjezdem strany ve dnech 27. - 29. září 1930, str. 8.*

¹⁵ Právě existence silné kartelizace byla významnou hospodářskou otázkou již na počátku dvacátého století, a dokonce měla velký vliv i na mezinárodní vztahy v předvečer první světové války. V době krize ve třicátých letech docházelo ve velkém k tendencím shodných pro současný globální kapitalismus - ke koncentraci průmyslové výroby, koncentraci kapitálu a monopolizaci. Lacina uvádí (1984, 182), že pod vlivem důsledků krize byl proces kartelizace na vzestupu. Stát dokonce kartelizaci v závěrečné fázi krize podpořil tzv. *kartelovým zákonem*, jehož smyslem bylo ponechat monopolům volnou ruku v rozhodování (například v oblasti zemědělství, potravinářství a ve spotřebním průmyslu, kde docházelo k syndikalizaci), zatímco samotný stát se zaměřil na méně koncentrovaná odvětví ekonomiky. Největší kritika kartelů se týkala skutečnosti, že kartely a monopoly odmítaly snížení cen i přesto, že vysoké ceny bránily jejich odbytí. Tehdejší protekcionismus tuto situaci podporoval, neboť kdyby nebyla zavedena ochranná politika československého státu, kartely a monopoly by byly vystaveny vnější konkurenci a musely by ceny nutně snížit.

¹⁶ *Program Československé sociálně demokratické strany dělnické, schválený XVI. sjezdem strany ve dnech 27. - 29. září 1930, str. 15.*

nerevolučního sociálnědemokratického učení. Objevuje se zde sice silná kritika „*stále zhoubnější kapitalistické soustavy*“, nicméně celkové vyznění programu nestojí na odmítnutí kapitalismu jako takového (viz požadavek mezinárodního volného obchodu), pouze se jej snaží transformovat do jakéhosi tržního socialismu. Tradiční kořeny sociálnědemokratické ideologie můžeme najít například v silném důrazu na sociální zákonodárství a ochraně zaměstnanců (s důrazem na spolupráci s odbory), včetně požadavku existence povinného sociálního pojištění. Všechny tyto body naplňují myšlenku rovnosti, spravedlnosti a solidarity, na niž je sociálnědemokratická politika založena.

Toto jsou vesměs body, které se buď implicitně, nebo explicitně dají chápat jako určitá protikrizová opatření. Tento program však podle Kuklíka (1998, 66) nenabízí propracovaná koncepční a jasná východiska pro hledání cesty z ekonomické a sociální krize, která se již začínala projevovat. Navíc se v programu nedočteme, kde sociální demokraté na navrhovaná opatření chtějí sehnat finanční částky. Musíme si však uvědomit skutečnost, že tento program se začal tvořit ještě před vypuknutím samotné krize v USA, tudíž nebylo příliš času a prostoru reagovat na novou ekonomickou situaci. Dále pak zopakujeme podmínky, ve kterých se tehdejší ČSR nacházela - stále totiž ještě doznívala doba konjunktury dvacátých let a krize se zatím příliš neozývala (srov. často přehnané představy o ČSR jako o evropském ekonomickém tygru, například Vodička 2009, 171 - 175).

V následujících podkapitolách si představíme již konkrétnější opatření proti dopadům hospodářské krize v tehdejší Československu. Další řádky nás přesvědčí i o tom, že sociální demokracie již od svého počátku nepředstavovala z ideového hlediska zkostnatělý monolit. Naopak strana byla vnitřně silně pluralizována, což ještě dokážeme prostřednictvím jejích dvou křídel (nemarxistické, levicovní socialisté), která nabízela „své“ vlastní recepty na řešení těžkých hospodářských a sociálních podmínek v době Velké hospodářské krize.

2.3 Nemarxistické reformní křídlo ČSDSD

Podobně jako ostatní politické strany, tak i sociální demokraté byli zaskočeni hloubkou a ničivostí krize. Toto tvrzení dokládá skutečnost, že teprve až v roce 1933 vypracovala hospodářská komise ČSDSD tzv. *Program hospodářského oživení*, jehož návrhy byly částečně zahrnuty i do hospodářské resoluce XVII. sjezdu strany, konaného téhož roku.¹⁷ Duchovním otcem tohoto programového návrhu byl hlavně národohospodářský expert sociální demokracie Josef Macek,¹⁸ který představoval v sociálně demokratické straně politicky liberální nemarxistický proud. Macek ve své národohospodářské koncepci zdůrazňoval sociální aspekt, vyslovoval se pro evoluční demokratické reformy a pro efektivní státní intervencionismus [srov. Mackovy knihy: *Práce, peníze a politika* (1932), *Práci a peníze na ni a za ni* (1935), *Cesta z krise* (1935)]. V těchto knihách se Macek vyslovuje pro protikrizovou politiku, jejímž hlavním aktérem má být stát, jehož klíčovým úkolem je zejména vytvářet pracovní místa prostřednictvím rozsáhlých projektů veřejných prací. Macek ve svých koncepcích sice uznává potřebu vyrovnaného rozpočtu, nicméně v době krize je možné se zadlužit: „Zásada, že rozpočet má být vyrovnaný, je velmi správná. Je to dietní zásada veřejných svazků, asi taková, jako, řekněme, je dietní zásadou člověku, že nemá pít alkohol, používat opia, morfia atd. Tato dietní zásada platí u zdravých lidí, že ano? Ale každý z nás ví, že je řada nemocí, které nelze jinak léčit než ordinováním těchto jedů, jako je opium, morfium, nebo alkohol“ (Macek 1935b, 61 - 62). Macek dále kritizoval tendenci klesajících cen v rámci Englišem navrhované deflační měnové politiky: „obecná touha po láci (po číselném snížení cen všeho, co se kupuje!) je v řádě

¹⁷ Resoluce a usnesení, které přijal XVII. sjezd Československé sociálně demokratické strany dělnické ve dnech 26. - 29. října 1933.

¹⁸ Josef Macek byl stoupencem názorů anglického ekonoma J. M. Keynese v oblasti investičních činností a státní regulace, čili nástroji v boji s krizí: „Dovolávám se zde slavného Johna Maynarda Keynese, který upozornil, že stát a jiné veřejné korporace musí vydávat peníze, aby se tvořila pracovní příležitost“ (Macek 1935b, 34). Macek se inspiroval taktéž probíhajícím Rooseveltovým New Dealem (Lacina 1984, 159). Názorovým oponentem Josefa Macka byl významný československý ekonom Karel Engliš.

soukromopodnikatelském živlem, ochromujícím celý hospodářský život. Domněnka, že je v zájmu lidu, aby cenová hladina klesala, je populární omyl, pečlivě šířený a udržovaný těmi, kdo vládnou penězi“ (Macek 1935a, 30). Josef Macek pod vlivem Keynesových myšlenek¹⁹ jako schůdnější způsob v boji s krizí viděl v inflaci, respektive ve způsobu pumpování peněz do ekonomiky ve snaze podpořit soukromé a veřejné podnikání. Tyto a jiné recepty Macek vtiskl právě do *Programu hospodářského oživení*.

Program hospodářského oživení, na kterém se významnou měrou spolupodílel již zmíněný sociálnědemokratický ekonom Josef Macek, můžeme označit jako poměrně liberální stranický materiál²⁰ (dokladem tohoto tvrzení může být například explicitní podpora mezinárodního obchodu). Macek nahlíží na krizi jako na odbytovou krizi²¹ spojenou s nedostatkem odbytu pro zboží či výrobků, přičemž kritizuje tendence k autarkii a ochranářské politice.

¹⁹ Na tomto místě je nezbytné alespoň ve zkratce zmínit také Johna Maynarda Keynesa (1883 - 1946), jednoho z hlavních anglických ekonomů, který se po rozboru Velké hospodářské krize stal obhájcem státem regulované ekonomiky. V jeho klíčovém díle *Obecná teorie zaměstnanosti, úroku a peněz* (1936) se Keynes zabývá problematikou nezaměstnanosti. Na rozdíl od pohledu liberálů, nelze podle Keynesa v případě nezaměstnanosti hovořit o jejích příčinách jako o vyhýbání se práci nebo o nechuti pracovat za špatných podmínek (nízká mzda). Keynes uvádí dvě klíčové příčiny masové nezaměstnanosti: zaprvé, technologický pokrok (racionalizace výroby) vytlačuje živou pracovní sílu a zadruhé, masová nezaměstnanost je způsobena chronickým nedostatkem poptávky v důsledku slabé kupní síly obyvatelstva. Kořeny vysoké nezaměstnanosti jsou ve špatné monetární a fiskální politice státu spojené se snižováním veřejných výdajů v období hospodářské krize. Keynes z těchto důvodů klade důraz na státní intervenci, která má zajistit, pokud možno, co největší zaměstnanost. Stát svými sociálními benefity zvyšuje koupěschopnou poptávku, a tak zvyšuje počet pracovních míst (Keynes 1963, 352).

²⁰ Musíme si ovšem uvědomit fakt, že Josef Macek byl členem československých sociálních demokratů, z čehož plyne, že označení „liberální ekonom“ musíme vztahovat k prostředí této strany. Zatímco sociálními demokraty byl označován jako liberální ekonom, ostatní politici z tehdejšího pravicového tábora by jej za liberálního ekonomu jistě neoznačili.

²¹ „Krise se jeví jako nedostatek (nemožnost) odbytu. Není odbytu, protože lidé nekupují. Velká část jich nekupuje věci spotřební proto, že nemají čím, neboť nevydělávají. A výtěžku nedosahují, protože - není odbytu na jejich zboží a jejich služby. Prostředky výrobní pak nekupují a neinvestují, protože se obávají, že by beze ztráty neprodali, protože - není odbytu. Není odbytu - protože není odbytu, bludný kruh je uzavřen“ (Naše doba, 15. listopadu 1931, str. 50).

Protekcionismus,²² podle Macka, znesnadňuje konkurenční pozici na mezinárodních trzích pro domácí výrobce, neboť se tak zvyšují výrobní náklady, z čehož vyplývají nižší mzdy pro zaměstnance, dále pak rostoucí výdaje státu na pořízení statků a služeb a rostoucí daňové zatížení. Jako kritiku z pohledu ekonomického liberála bychom mohli označit i Mackovu kritiku vysokých cen z důvodu monopolizace a kartelizace některých odvětví výroby. Podobně bychom mohli hodnotit i jeho odmítání zlatého standardu, kdy je hodnota měny odvozena od ceny zlata. Podle Macka by ČSR měla následovat kroky britské vlády a odpoutat měnu od zlata, což by podpořilo český export z důvodu poklesu cen výrobků. Neposlední důvod, proč můžeme Josefa Macka označit za liberálního ekonoma, je jeho podpora podnikání v době krize: *„Tvoření pracovní příležitosti znamená dnes křísiti soukromé i veřejné hospodářství. Soukromé i veřejné, poněvadž jedno bez druhého křísiti nemůžeme, to je dnes nerozlučně spojeno. Křísiti soukromé hospodářství znamená starati se solidním podnikatelům o slušné podmínky výrobní a odbytové, starati se jim však zejména o úvěr, který dnes tvoří důležitou podmínku nákupu všeho možného“* (Macek 1935b, 11). Domníváme se, že výše uvedená fakta jistě mnohé překvapí, jak tehdejší nemarxistické křídlo poměrně liberálně nahlíželo na ekonomické otázky a roli státu.

V díle Josefa Macka můžeme nalézt zajímavou paralelu spojenou s dnes celkem legitimní domněnkou, že politika je v současné době pod nadvládou ekonomie a je tedy jejím jakýmsi služebníkem: *„Politika je zrušena, nastalo národohospodářství. Hledisko hospodárnosti se uplatňuje důrazně i při otázkách, kde dřív bylo zcela zanedbáno - např. při reformě škol, při podpoře umění divadelního a výtvarného, zkrátka všude. Z temat, jimž se dříve říkalo politická, zbylo dnes snad jedno velké thema: zabezpečení světového míru“* (Macek 1932, 22). Zřejmě by se Josef Macek divil, jak jsou jeho slova v dnešní době více než aktuální, otázkou však zůstává, do jaké míry (a pokud ještě

²² „Přiznávám, že v dnešní situaci nemůžeme cla šmahem zrušiti, ale ta bariéra celní nám musí sama dostačovat pro jistou ochranu domácího podnikání proti často dumpingové konkurenci cizí. Ale my tu bariéru nesmíme učiniti nepřekročitelnou zákazy dovozu, obtížemi platebními a všelijakými šikanami, kterými se trhy různých zemí a jejich cenové hladiny od sebe trhají“ (Macek 1935b, 37).

vůbec) je dnešní téma „světového míru“ otázkou politickou, a do jaké míry je určeno ekonomickými zájmy států a zbrojařských nadnárodních korporací.

V Resoluci a usnesení ze XVII. sjezdu ČSDSD z roku 1933²³ se v *Politické resoluci* dozvídáme, že hluboká krize politického a hospodářského života je způsobena kapitalismem (s tímto tvrzením by Josef Macek jistě nesouhlasil). Jedině socialismus je jediným vážným programem pro vyvedení z krize, přičemž sociální demokraté se zde staví do pozice mluvčího všech obětí hospodářské krize. Konkrétními návrhy se zabývá *Resoluce hospodářská*, kde můžeme vyzdvihnout tyto návrhy: plánovitě zásahy státu do ekonomiky, rozsáhlá státní investiční činnost, která měla nahradit krizí zasaženou soukromou investiční činností (srov. Josef Macek: *Práce, peníze a politika* (1932), kap. 6 *O léčení hospodářské krize* str. 62 - 71), ČSDSD se dále vyslovuje proti jednostranné deflační politice vlády (které byla součástí!) a agituje naopak za politiku levných peněz, která zajistí výhodnější úvěr, jenž je nutným předpokladem pro množství veřejných investic, samozřejmě zde nalezneme taktéž obecné fráze o oživení hospodářství prostřednictvím vyšší zaměstnanosti, které chtějí dosáhnout například pomocí zkrácením pracovní doby alespoň na 40 hodin týdně. Strana odmítá jakékoliv sanace bank, přičemž v dubnu 1932 vláda sanovala banky prostřednictvím novelizace bankovních zákonů (Lacina 1984, 161).

Důležitým bodem programu byla i podpora exportu politikou odhodnocení koruny. Právě odstoupením od zlatého standardu (po vzoru Velké Británie) mělo dojít k devalvování československé měny, čímž by se československé zboží stalo na světovém trhu levnějším, a tím by se zajistil jeho výraznější odbyt. Tuto snahu lze interpretovat jako součást tehdejšího boje sociálnědemokratické politiky proti protekcionistické politice většiny zemí. Boj proti ochranářské domácí politice lze vysvětlit i z pohledu, jakým evropští sociální demokraté nahlíželi na internacionalismus sociálnědemokratického hnutí a mezinárodní solidarity. Jelikož Československo bylo otevřeno

²³ Resoluce a usnesení, které přijal XVII. sjezd Československé sociálně demokratické strany dělnické ve dnech 26. - 29. října 1933.

ekonomikou, závislou zejména na exportu zboží (paralela se současnou dobou), tehdejší protekcionistická opatření ostatních zemí bránila domácím exportérům ve vývozu, načež nutně rostla vlna propouštění a celková nezaměstnanost (z tohoto důvodu pramení snaha zkrátit pracovní týden). A jak je známo, nezaměstnanost je podle Keynesese jedna z největších hrozeb pro ekonomiku, což si uvědomovala i sociální demokracie, vycházející z konceptů Josefa Macka, jenž sám čerpal své myšlenky od svého vzoru Keynesese.

Obecně lze tvrdit, že *Program hospodářského oživení* nežádal svržení kapitalismu jako takového. Požadoval pouze jeho úpravu a strukturální změny. Podle Laciny (1984, 159) ale sociálně demokratické návrhy na překonání kapitalistické anarchie plánováním byly však za kapitalismu pouhými iluzemi. Milan Sekanina tvrdí (2004, 92), že navrhované ekonomické reformy zůstaly jen na povrchu, tudíž nelze protikrizový program chápat jako program přechodu od kapitalismu k socialismu, za který byl sociálními demokraty vydáván. „*Požadavky strany nebyly totiž ničím jiným než teoretickým vyjádřením reformistické politiky spolupráce vedení strany se stávající vládní garniturou*“ (Sekanina 2004, 93).

2.4 „Levý proud“ československé sociální demokracie

Jak jsme již naznačili dříve, sociální demokracie nebyla z ideového hlediska strnulý monolit. *Program hospodářského oživení* našel ve straně i četné kritiky, kteří se rekrutovali spíše z okruhu levicových intelektuálů sdružených kolem časopisů *Dělnická osvěta* a *Nová svoboda* (Kuklík 1998, 73). Ačkoliv s mnohými návrhy souhlasili (státní investiční akce), vyčítali vedení strany malou snahu změnit dosavadní řád a nemohoucnost prosadit se důrazněji na vládní úrovni. Výsledkem snažení levého křídla v sociální demokracii se stalo vydání programu nazvaného *Co chtějí socialisté* v roce 1934, ve kterém se pokusili formulovat alternativu demokratického a socialistického vývoje v ČSR.

Hospodářská krize je v tomto dokumentu spojována s krizí celého kapitalistického systému: „*Krise, do které ústí dnešní hospodářství, je krisí celé soustavy, zásady tradičního liberalismu nemohou už řídit hospodářský život a vyvést jej z dnešní tísně*“.²⁴ Kapitalismus je označován jako „*historický zjev, který vykonal svůj úkol, přežil se, jak hospodářsky a sociálně, tak kulturně. Budoucnost evropské civilizace lze zajistit jen socialistickým řádem, který usiluje o racionální, vědecké řízení společenského života*“.²⁵ Hospodářská krize je levicovým křídlem chápána jako šance pro nástup socialismu. Cestu k socialismu však chtějí dosáhnout na půdě stávajícího režimu prostřednictvím demokratizace společenského života a parlamentní cestou.²⁶ Spis *Co chtějí socialisté* je členěn do pěti oddílů. Pro náš účel bádání budou důležité části *ekonomické, sociální a politické*, které se zabývají tehdejší krizí.

Politická část spisu se mimo jiné věnuje nástupu fašismu, se kterým je, podle autorů spisu, nutno bojovat, jelikož je ve své podstatě nedemokratický a protisocialistický. Tudíž vedle krize je nutné čelit i nebezpečí fašismu pomocí celkové demokratizace společnosti. Nicméně tento program přichází s tvrzením, že k boji proti těmto nebezpečím nestačí pouhá politická demokracie. Demokracie má být rozšířena i do oblasti hospodářství: „*Pouhé zabezpečení politické demokracie nestačí. Teprve v demokracii a socialisaci hospodářského života je jádro věci, protože hospodářská moc, plynoucí z vlastnictví velikých výrobních prostředků a finančního kapitálu, je absolutnější, nekontrolovanější a nebezpečnější než každá moc politická*“.²⁷ Zde vidíme jasnou snahu „levého křídla“ o naplnění tradiční sociálnědemokratické ideje - upozadění soukromého vlastnictví ve prospěch kolektivního vlastnictví. Zřejmě jsou zde také myšlenky odmítající minimální zásahy státu do hospodářství, naopak je důraz kladen na intervenční úlohu státu v oblasti ekonomiky. Značný je i vliv syndikalismu v důrazu na posilování samosprávy dělnictva.

²⁴ *Co chtějí socialisté* (1934), str. 25.

²⁵ *Co chtějí socialisté* (1934), str. 45.

²⁶ *Co chtějí socialisté* (1934), str. 16.

²⁷ *Co chtějí socialisté* (1934), str. 7.

Dále se zde můžeme dočíst, že kapitalismus není slučitelný s demokracií, neboť „*teprve socialismus je skutečná demokracie*“.²⁸ Takto chápaný socialismus - poprvé v českém prostředí pojímaný jako demokratický socialismus - není dle autorů spisu věcí jen jedné třídy, ale věcí celé společnosti. Program proklamoval nutnost spolupráce s demokratickými stranami (nebránil se však ani spolupráci s komunisty) a celkovou demokratizaci společenského života pod heslem *Dejme nový obsah demokratickým institucím!*²⁹

V *hospodářském a sociálním programu* vedle tvrzení, že „*řád soukromého podnikání se přežil*“,³⁰ nalezneme požadavek zespolečenštění hospodářské činnosti: „*cílem socialistů zůstává, aby vrátil pracujícím lidem vlastnictví výrobních prostředků, ovšem na dokonalejší základně kolektivní*“ (tamtéž). Avšak i na tomto místě zástupci levého křídla sociální demokracie připouští existenci soukromého podnikání: „*Neboť socialismus nechce odstraňovat hospodářské formy a činnosti, jež mohou být vedeny k prospěchu celku. Proto připouští též soukromé podnikání, pokud pracuje ve shodě s prospěchem spotřebitelského celku a nikoli na jeho úkor a pokud zachovává plnou odpovědnost vůči veřejnosti*“ (tamtéž). Výše uvedená snaha o zespolečenštění výrobních prostředků vycházela podle nás i z přesvědčení (víry) sociálních demokratů, že tehdejší kapitalistický systém spěje ke svému zániku, a tudíž je dobré přemýšlet o jiných alternativách vlastnických forem. Zajisté byl požadavek na zespolečenštění formulován jak z příčin etických (emancipace dělnictva), tak i jistě ze zcela zištných důvodů, neboť sociální demokraté dobře věděli, že jejich největší voličská základna se nachází na půdě průmyslových podniků.

Za nejdůležitější oblast demokratizace hospodářství považovali autoři tohoto spisu zestátnění Národní banky, reorganizaci úvěrového systému („levné

²⁸ *Co chtějí socialisté* (1934), str. 8.

²⁹ *Co chtějí socialisté* (1934), str. 15.

³⁰ *Co chtějí socialisté* (1934), str. 27.

peníze a levný úvěr“), zavedení jednotného progresivního zdanění a opatření proti daňovým únikům velkých firem. Jak v *Programu hospodářského oživení*, tak i v tomto „levém“ spisu hraje otázka daní jednu z klíčových rolí. Například leví sociální demokraté volají po snížení spotřebních daní: „*Dosud plyne celkový výnos daní ze čtyř pětín z daní spotřebních, které postihují pracovní důchod spotřebitelův a jen z jedné pětiny z daní přímých. Je proto naléhavě třeba podporovat spotřebu snížením spotřebních daní a cel*“.³¹ V protikrizovém programu se předpokládá, „*že přechod od nynější hospodářské soustavy ke kolektivnímu hospodářství půjde po stupních. Některé úseky hospodářského života jsou dnes zralé k zespolečenštění (socialisaci), další oblast je zralá k zestátnění a třetí bude vedena smíšeným hospodářstvím, v němž soukromé podnikání bude kontrolováno státem*“.³² Levé křídlo sociální demokracie taktéž upouští od marxistického pojetí sociální revoluce, když tvrdí, že společenský a hospodářský vývoj půjde „*po stupních*“. Revoluce je tak v myšlenkách tohoto sociálnědemokratického křídla nahrazena evolučním přechodem k novému společenskému uspořádání.

V *sociální oblasti* klade spis hlavní důraz na největší problém tehdejší doby - na nezaměstnanost.³³ Je zcela zřejmé, že téma nezaměstnanosti je jedním z hlavních témat sociálnědemokratické politiky, která má mimo jiné za cíl takřka nereálné dosažení stavu plné zaměstnanosti. Při řešení následků nezaměstnanosti se sociální demokraté spoléhají na celospolečenskou solidaritu prostřednictvím kolektivního systému sociálního pojištění. V očích sociálních demokratů je ideálním zaměstnavatelem především stát, což koreluje s celkovou představou státních intervencí do ekonomiky. Ve spisu *Co chtějí*

³¹ *Co chtějí socialisté* (1934), str. 34.

³² *Co chtějí socialisté* (1934), str. 28.

³³ Karel Kříž, tehdejší publicista, ve své knize *Perspektivy naší soudobé hospodářské krise* (1935) upozorňuje na fakt, že Československo bylo problémem nezaměstnanosti zasaženo téměř nejvíce na světě! „*Před rokem* (t. j. rok 1934, pozn. autora) *na prvním místě v počtu nezaměstnaných byla Amerika s 10.7 milionu, pak Německo s 3.1 milionu, Anglie s 2.2 milionu a potom hned Československo se 700.000 nezaměstnaných. Byli jsme tedy co do absolutních čísel počtu nezaměstnaných na čtvrtém místě. Když uvážíme, že Anglie má třikrát tolik obyvatelů jako naše republika, Německo čtyřikrát a americká Unie osmkrát, můžeme si spočítat, jak těžká to byla nezaměstnanost*“ (Kříž 1935, 47 - 48).

socialisté nalezneme formulaci, že „úkolem sociální politiky jako celé politiky hospodářské je především, aby se všem lidem dostalo práce a chleba, aby byl konec nezaměstnanosti, aby její příčiny byly vyvráceny z kořenů. Nezaměstnanost nesmí zůstat trvalým stavem, je už dosti tohoto zla“.³⁴ Nezaměstnanost českoslovenští sociální demokraté spojují i s tzv. racionalizací výroby.³⁵ „Pokrok techniky nahrazuje lidskou práci stroji a strojovými automaty do té míry, že osmihodinová doba pracovní je dávno předstižena“.³⁶ V souvislosti s tím je požadováno radikální zkrácení pracovní doby na pětidenní pracovní týden o 35 hodinách, přičemž v oficiální resoluci a usnesení ze XVII. sjezdu ČSDSD z roku 1933 se hovoří pouze o 40hodinovém pracovním týdnu. Dále v souvislosti s rostoucí výrobou, která vyžaduje rostoucí spotřebu výrobků, požadují všeobecné zvýšení platů a mezd (tamtéž). Zvýšení zaměstnanosti se také snaží dosáhnout pomocí uzákoněním závaznosti kolektivních smluv, dále požadují rovnoprávně honorovat práci mužů a žen či zákaz výtěžné činnosti dětí a prodloužení jejich povinné školní docházky alespoň na 16 let, čímž se snažili bojovat s ohromnou nezaměstnaností mladistvých.³⁷ Zejména explicitní podporou sociálních práv zaměstnanců průmyslových podniků a rovnoprávného odměňování mužů a žen za vykonanou práci můžeme levicové křídlo československých sociálních demokratů považovat za plnohodnotnou součást myšlenkových proudů uvnitř sociálnědemokratické strany.

³⁴ *Co chtějí socialisté* (1934), str. 39.

³⁵ S tímto tvrzením nesouhlasí Rudolf Hotowetz, liberální československý ministr průmyslu a obchodu, když tvrdí, že racionalisace není jednou z příčin krize, jelikož nelze zakazovat technický pokrok. Dle jeho slov ani samotný kapitalismus není příčinou tehdejší krize, „vždyť je to právě kapitál a kapitalisté, kteří krisí trpí nejvíce“. (Hotowetz 1934, 22). S tímto tvrzením se však nelze ztotožnit, neboť je sice pravdou, že držitelé velkého kapitálu přišli o jeho velkou část, nicméně stále nebyli v takové životní nouzi jako chudí drobní zemědělci či dělníci, kteří živořili pod hranicí chudoby (srov. Vodička 2009, 186 - 189, kde je popsán život člověka, hledajícího práci v době hospodářské krize).

³⁶ *Co chtějí socialisté* (1934), str. 40.

³⁷ *Co chtějí socialisté* (1934), str. 41 - 42.

V uvedeném programu levého sociálnědemokratického křídla se jeho autoři, jak již bylo řečeno, pokusili formulovat alternativu demokratického a socialistického vývoje v Československu. Tito autoři si byli vědomi skutečnosti, že v koaličních vládách zástupci sociální demokracie nemohou prosadit mnohé z uvedených požadavků. Hlavním cílem tohoto programu byla především snaha zvýšit aktivitu strany v koaličních vládách pomocí zvýšeného radikálního charakteru sociální demokracie (Sekanina 2004, 95). Nicméně ve snaze podnítit rozsáhlejší aktivizaci strany jako celku nebyl tento program příliš úspěšný. Vyjadřoval totiž, co sociální demokraté „chtějí“, nikoliv však reálnou kompromisní představu, čeho lze v koaličních vládách reálně dosáhnout. I když se tento program levého křídla sociální demokracie neuplatnil v dalších programových dokumentech, tak přesto je dokladem ideové plurality uvnitř sociální demokracie.

Pokud se pokusíme shrnout protikrizovou politiku sociální demokracie jako takové, konstatujeme následující: ačkoliv sociální demokraté kritizují soukromé vlastnictví, ve svých důsledcích jej však respektují a nevyslovují se pro jeho úplné zrušení. V této souvislosti hovoří o tzv. *zespolečenštění výroby - socializaci*. Požadavek „zespolečenštění“ výrobních prostředků byl však přijímán i stranami, které nebyly nikdy pod marxistickým vlivem.³⁸ Ačkoliv byla strana rozdělena do více proudů, v jednom byla jednotná - řešení krize se musí uskutečnit na půdě stávajícího režimu demokratickým způsobem. Hlavním navrhovaným řešením hospodářské krize byla politika státních zásahů do ekonomiky pod vlivem myšlenek stranického ekonoma Josefa Macka. Strana odmítala v hospodářství autarkii, když volala po mezinárodním volném obchodu. Dalšími protikrizovými opatřeními sociálních demokratů byly navrhované reformy daňového systému s cílem snížení spotřebních daní a zavedení progresivního zdanění či zvýšení dědické daně. Právě daňová soustava spolu s kolektivními systémy sociálního zajištění představuje v očích československých (včetně současných) sociálních demokratů hlavní zdroj celospolečenské solidarity.

³⁸ *Základní program ČSSD schválený XXXII. sjezdem ČSSD ve dnech 25. – 27. 3. 2005, str. 3.*

Důležitou součástí protikrizové koncepce byla její sociální politika. Zaměřena byla výhradně na dělnictvo, respektive na zaměstnance, přičemž zde byla hlavním cílem přeměna soukromokapitalistického řádu na socialistický. V oblasti ochranného zákonodárství nalezneme návrhy typu: zákonného zajištění minimálních mezd, právní závaznosti kolektivních smluv, podpora a spolupráce s odbory, podpora v nezaměstnanosti. Problémem těchto návrhů je však skutečnost, že zde není explicitně řečeno, kde na tato opatření sehnat finanční prostředky, navíc v době expandující krize se sociální demokracie vyjadřovala pro nezvyšování daní a v případech, kde vysoké daně bránily ekonomickému ožívání, požadovali dokonce i jejich snižování.³⁹ V následující podkapitole se pokusíme zjistit, jak sociální demokracie plnila svá programová prohlášení.

2.5 Prosazování protikrizové politiky československé sociální demokracie

Ačkoliv se strana sama označovala za stranu dělnickou, vždy se snažila svůj program formulovat tak, aby byl přitažlivý pro co nejširší část voličů. Podle Doležalové (2008, 47) to však v případě prvorepublikových stran nebyla žádná výjimka - každé programy jednotlivých politických stran byly značně eklektické s jediným cílem: dostat se s jeho pomocí k moci. Tuto taktiku považujeme však za zcela legitimní, jelikož politiku chápeme jako pomyslnou arénu, ve které neustále dochází k různým konfliktům a vzájemným střetům, jejichž cílem je dosažení a udržení moci či alespoň vlivu.

Navíc je nutné si uvědomit, že význam slova pravice a levice byl značně odlišný od současného chápání [viz dnešní debaty o ztrátě smyslu rozdělovat politiku na levice a na pravici (srov. Bobbio 2003)]. Všechny hlavní československé politické strany se distancovaly od podpory soukromého

³⁹ Resoluce a usnesení, které přijal XVII. sjezd Československé sociálně demokratické strany dělnické ve dnech 26. - 29. října 1933.

vlastnictví bez přívlasků - soukromé vlastnictví uznávaly vždy jen s jistými omezeními, dále všechny strany podporovaly vyvlastnění velkostatků a lesů, znárodnění dolů, kontrolu monopolů a navíc všechny strany chápaly stát jako hlavního zaměstnavatele (Doležalová 2008, 45). Vedle těchto zjištění, je také důležité si uvědomit, na jakých základech československé vlády vznikaly. Jelikož prvorepublikový volební systém umožňoval vstup do parlamentu velkému množství stran a uskupení, výsledkem tudíž byla existence pouze koaličních vlád (v tomto bodě můžeme vidět podobnou paralelu s dnešními koaličními vládami). Ve svém důsledku to znamená, že vládní strany byly nuceny určitým způsobem ustoupit ze svých programových pozic. Vláda totiž musí (nebo by alespoň měla) vystupovat jako ucelený aktér s jednotným programovým prohlášením.

Chtěla sociální demokracie skutečně dosáhnout toho, co si předsevzala ve svých programových dokumentech? Nebo straně šlo pouze o dosažení moci? Do jaké míry byly ústupky vůči koaličním členům způsobeny nutností uzavřít kompromis? Jelikož takto explicitně položené otázky působí značně schematicky a zjednodušeně, musíme se tak v důsledku smířit s odpovědí, že sociálním demokratům šlo jak o vládní pozice, tak i o dodržení základních programových cílů. Otázkou však zůstává, zda strana inklinovala spíše k věrnosti vůči svému politickému programu, nebo preferovala pragmatickou snahu získat politickou moc na vládní úrovni. Následující otázky se pokusíme zodpovědět v souvislosti s protikrizovými programy prvorepublikových vlád, kterých se sociální demokracie účastnila. Jedná se o vlády vzniklé z voleb roku 1929 a 1935, které vládly během hospodářské krize v Československu.

Tehdy tradiční předčasné volby z října roku 1929 znamenaly svými výsledky opětovný vstup socialistických stran do vlády. Prohlášení vlády pronesl předseda vlády agrárník František Udržal 13. prosince téhož roku.⁴⁰

⁴⁰ Pokud jsou dnes občané nespokojeni s politickou kulturou současné vládní garnitury, nechtě se podívají na stenoáznamy z jednání prvorepublikového Národního shromáždění. Například během čtení prohlášení vlády (13. 12. 1929) se ve stenoáznamech objevují vedle projevu řečníka následující poznámky: „*Výkřiky komunistických poslanců: Pryč s vládou fašistů a socialfašistů! - Hluk*“, „*Výkřiky komunistických poslanců: Ať žije proletářská revoluce! - Komunističtí poslanci tlukou do stolků, buší zásuvkami a pískají na píšťalky*“, „*Komunističtí*

Udržal v prohlášení vlády mimo jiné uvádí: „*Jsme v těžké světové krizi zemědělské, stopy a známky všeobecné krise hospodářské rýsují se již i v četných jiných odvětvích našeho života hospodářského*“.⁴¹ V prohlášení vlády lze nalézt i jasnou stopu vládního zastoupení socialistických stran: „*Je úkolem každé státní správy pomáhati těm, jež bez své viny stávají se sociálně slabými. Budeme plniti svědomitě tento důležitý a těžký úkol. Tuto úlohu bude vláda luštití tím, že jednak bude bdíti, aby platné sociálně-politické zákony byly účelně prováděny, jednak pomáhati, by veřejnoprávní korporace, jež úkoly sociální přejímají, mohly tyto také skutečně splniti*“ (tamtéž). Ministerský předseda Udržal se v prohlášení vlády dále zmiňuje o investičních programech státu, pomocí kterých bude vláda čelit nastupující krizi. Prohlášení vlády jasně dokládá fakt, že si je vláda vědoma nastupující krize. Nicméně vládní (zejména agrárnícké) představy o protikrizových opatřeních vycházely z představy, že základem nastupující krize je krize v zemědělství, a proto by zemědělství měla být věnována největší pozornost. Ostatní koaliční strany, včetně ČSDSD, s tímto vyjádřením později příliš nesouhlasily a naopak požadovaly, aby vláda řešila krizi zemědělství v rámci celého komplexu protikrizových opatření (Sekanina 2004, 72).

Po třech letech vlády nastupuje koncem října nová vláda pod vedením agrárníka Jana Malypetra, jehož prvořadým úkolem je konsolidovat státní finance prostřednictvím výrazného snižování státních výdajů: „*Po tvrdém procitnutí z tohoto omylu vrací se svět k poznání, že základem spořádaného hospodářského života je jeho vyrovnanost rovnováha mezi příjmem a vydáním. Kdekoli převyšuje příjem vydání, vzrůstá blahobyť, v opačném případě hrozí úpadek. To platí také pro hospodářství státní, a to tím více, čím pronikavější je*

poslanci vstávají a zpívají Internacionálu“ či „*Vřava komunistických poslanců trvá. - Posl. dr. Stern a někteří jiní komunističtí poslanci házejí sněmovní tisky na ministerskou lavici*“, někteří komunističtí poslanci jsou dokonce vyzbrojeni drobnou pyrotechnikou: „*Vřava komunistických poslanců trvá bez přestávky. - Někteří házejí praskající kuličky*“ (Viz <http://www.psp.cz/eknih/1929ns/ps/stenprot/002schuz/s002001.htm>, ověřeno k 24. 3. 2012).

⁴¹ Viz <http://www.psp.cz/eknih/1929ns/ps/stenprot/002schuz/s002001.htm>, ověřeno k 24. 3. 2012.

vliv státu na život občanů a naopak.⁴² Pokud se tato vláda hlásila k osekání státních výdajů, tak to koliduje se sociálnědemokratickými názory na možnost se zadlužit v době krize (viz výše). Vláda pod agrárnickým předsedou navíc směřovala stále více k upevnění systému „silné demokracie“ (viz zmocňovací zákon). Podobný kurz nastolila i vláda (s obdobným složením jako předešlá) opět vedená agráříkem Janem Malypetrem, jež vzešla z voleb z května 1935. Ve vládním prohlášení vlády se vláda zavázala například ke zmenšení úvěrového břemene, ke změně daňového zatížení směrem ke „spravedlivějšímu“ rozdělení daňového břemene či ulehčení k živnostenskému podnikání.⁴³

Podívejme se nyní blíže na jednotlivé body z programu sociálních demokratů ve vztahu k vládní politice. Jelikož jedním z hlavních bodů sociálně demokratického programu byla podpora nezaměstnaných či jinak sociálně nezáživných obyvatel, byli sociální demokraté nuceni vzdát se svého požadavku na omezení celních opatření, jež podle nich negativně ovlivňovalo nezaměstnanost. Jak jsme si totiž výše ukázali, sociální demokraté vystupovali proti protekcionistické politice, neboť v ní spatřovali překážku pro československé převážně exportně zaměřené hospodářství. Výměnou za podporu zvýšení agrárních cel v červnu 1930 získali totiž sociální demokraté podporu agráříků při schvalování zákona o podpoře v nezaměstnanosti (Sekanina 2004, 131). V kritickém roce 1933 dosáhla oficiální nezaměstnanost počtu okolo ¾ milionu lidí bez práce.⁴⁴ Tento údaj se však týká pouze evidovaných nezaměstnaných. Skutečný počet nezaměstnaných v letech nejhlubší krize Vlastislav Lacina (1984, 93) odhaduje až na 1.3 milionu osob. V neúprosné situaci se sociální demokracii podařilo ve vládě prosadit postupné zvyšování státního příspěvku až na trojnásobek. Tento krok však byl opět „vykoupen“ ústupkem agráříků - sociální demokraté svoji podporou umožnili

⁴²Viz <http://www.psp.cz/eknih/1929ns/ps/stenprot/211schuz/s211001.htm>, ověřeno k 9. 3. 2012.

⁴³Viz <http://www.psp.cz/eknih/1935ns/ps/stenprot/002schuz/s002002.htm>, ověřeno k 9. 3. 2012.

⁴⁴ *Statistická ročenka Republiky československé 1934*, str. 208.

vytvoření tzv. obilního monopolu⁴⁵ v roce 1934 (Kárník 2006a, 56), což opět koliduje s programovým slibem boje proti monopolům. Tento krok je silně kritizován ve spisu *Co vykonali českoslovenští sociální demokraté pro republiku*,⁴⁶ který ostře vystupuje proti vládní politice ČSDSD: „*Nebýti soc. demokratů, nebylo by bývalo došlo ani k devalvaci, ani k obilnímu monopolu. Byl by chléb levnější. Souhlas ke zvýšení obilnin a k zdražení denního chleba dali sociální demokraté za cenu, že jejich Velkonákupna vydělává na obilním monopolu 4 až 7 Kč na jednom metrickém centu*“.

Ačkoliv se sociální demokracie vyjadřovala proti vládní jednostranné deflační politice, „*kteřá zmenšuje pracovní příležitost a zúžuje spotřebu*“,⁴⁷ tak československá měnová politika měla přesto až do roku 1934 deflační charakter, což bylo silně nevýhodné pro export do zahraničí z důvodu silné koruny. Důsledky deflační politiky poškozovaly zejména zadlužené podniky nebo podniky odkázané na úvěr, neboť úvěrová politika s vysokým úrokem bránila nutným investicím do výroby. Zde se program ČSDSD dostává do rozporu s kroky vlády, neboť například sociálnědemokratický ekonom Josef Macek volá po „*levném úroku*“, který má stimulovat domácí poptávku prostřednictvím státních zásahů: „*Prostředkem k tomuto křížení soukromého podnikání i k léčení veřejného hospodářství jsou tzv. levné peníze, tj. levný úvěr*“ (Macek 1935b, 49). Je však zřejmé, že z politického hlediska byla pro sociální demokracii mnohem důležitější otázka nezaměstnanosti včetně sociální politiky, než složitá problematika deflační politiky, která je pro obyčejného občana mnohdy velmi nesrozumitelná. Sociální demokraté se také vyslovovali proti vyššímu krytí koruny zlatem. Po devalvaci dolaru přistoupila i československá vláda v únoru 1934 k devalvaci koruny. Devalvace koruny a opuštění zlatého standardu koruny bylo pozitivním krokem, neboť tímto krokem byl podpořen upadající export do zahraničí (Lacina 1984, 172).

⁴⁵ Srov. *Stanovisko Čsl. sociální demokracie k politickým a hospodářským otázkám* (1935). Praha, str. 14 - 21.

⁴⁶ Autoři spisu nejsou uvedeni.

⁴⁷ *Resoluce a usnesení, které přijal XVII. sjezd Československé sociálně demokratické strany dělnické ve dnech 26. - 29. října 1933.*

Dalším důležitým bodem programu sociálních demokratů byl slib nezvyšování daní (přímých) a boj proti spotřebním (nepřímým) daním. Zatímco růst nepřímých daní je sociálními demokraty kritizován i v dnešní době - a tato kritika je snadno obhajitelná (spotřební daně jednoznačně znevýhodňují chudší vrstvy), snaha nezvyšovat přímé daně působí z úst sociální demokracie jako populistické gesto. Sociální demokracie v době krize totiž jednoznačně preferovala (pod vlivem Keynesova učení) růst státních výdajů z důvodu podpory veřejných investic či rostoucích nákladů na sociální opatření. Ve skutečnosti, aby sociálnědemokratická politika, založená především na redistribuci bohatství, byla úspěšná, je zapotřebí nutná existence poměrně vysoké daňové zátěže, která zajistí prostředky pro financování veřejných výdajů. Nicméně stále se snižující výnosy z přímých daní, cel a jiných poplatků v důsledku hospodářské krize se vláda snažila vynahradit zvýšením sazeb u některých nepřímých daní (z obratu) a také zaváděním nových daní (například spotřební daně z droždí nebo z umělých jedlých tuků) (Lacina 1984, 167 - 168). Jestliže sociální demokraté brojili proti spotřebním daním, tak jejich boj byl zcela neúspěšný, jak dokládají tato čísla: v roce 1927 činila daň z obratu (dnešní DPH) 19 % z celkového daňového výnosu, v roce 1935 už to však bylo 24 % z celkového daňového výnosu, spotřební daně v roce 1927 činily 14 % z celkového daňového výnosu, v roce 1935 to však už bylo 19 % (Lacina 1984, 168).

K sanaci bank, kterou sociální demokraté odmítali, došlo v roce 1932. Sanace bank zachránila před zhroutilím např. Anglo-Pragobanku, Agrární banku či Moravskou banku. Celkem v rámci sanace finančních institucí obdrželo jedenáct bank pomoc ve výši 755 mil. Kčs a stát navíc poskytl záruky ve výši 525 mil. Kčs (Lacina 1984, 162). Zisky bank tak zůstaly zachovány, přičemž ztráty bank platili daňoví poplatníci. V souvislosti se sanací bank sociální demokraté odmítali zřízení reeskontního ústavu, který měl poskytovat úvěry peněžním ústavům. Ten však byl zřízen v roce 1934, avšak jeho důležitost nebyla nakonec velká (Sekanina 2004, 76).

Sociální demokraté na veřejnosti vystupovali proti kartelům (nejčastěji ve svých stranických tiscích), avšak jak upozorňuje Vlastislav Lacina (1984, 163), byl to hlavně výraz politické demagogie, neboť v uzavřených jednáních ve vládě spolu s agrárníky naopak zdůrazňovali kladnou úlohu kartelů jako regulujících aktérů v průmyslové výrobě a odbytu. Je zřejmé, že se sociální demokraté otevřeně nehlásili k podpoře kartelů, neboť kartely udržovaly vysoké kartelové ceny základních výrobků, což bylo předmětem ostré veřejné kritiky ze strany občanů.

Sociální demokraté, jak již bylo naznačeno, byli hlavními zastánci rozsáhlých projektů veřejných prací, jakožto důležité součásti protikrizových opatření. Ke krytí hlavních investic a veřejných staveb byly vypsány státní půjčky - tzv. *investiční půjčka* a *půjčka práce*. Bohužel větší část z těchto půjček šla na krytí státního dluhu, než na samotné dotování nejdůležitějších fondů - elektrifikačního, silničního či vodohospodářského (Sekanina 2004, 77). Z toho vyplývá, že současný hit evropských pravicových vlád (bohužel stále častěji i levicových), tzv. „*exit strategie*“ (snižování státních výdajů směrem k vyrovnaným rozpočtům), není žádnou novinkou. Již českoslovenští agrárníci podobně v dobách Velké hospodářské krize konsolidovali státní finance prostřednictvím snižování veřejných výdajů. Jestli českoslovenští sociální demokraté v něčem neuspěli, tak právě v případě, kdy nedokázali ve vládě prosadit své myšlenky na možnost výrazně deficitního rozpočtu (deficitní financování veřejných investic) v době ekonomické krize.

Na druhou stranu, sociální demokraté v roce 1933 prokázali svoji oddanost demokratickým principům, když ostře vystoupili proti agrárnickému návrhu zmocňovacího zákona, který přenášel zákonodárné pravomoci parlamentu v oblasti hospodářství na vládu. Nicméně i přes jejich, lidovecký a ještě přes nesouhlas národních demokratů byl návrh nakonec přijat.

Při hodnocení protikrizových plánů z dílny sociálních demokratů a jejich skutečné realizace na vládní úrovni musíme být spíše skeptičtí. Dokladem mohou být slova historika Jana Kuklíka (1998, 73): „*Jejich* (protikrizových

opatření, pozn. autora) *hlavní problém opravdu spočíval v tom, že je sociálně demokratická reprezentace neprosadila ani do faktických kroků koaliční vlády, jejímž byla členem, ani s nimi výrazně neoperovala na půdě poslanecké sněmovny či senátu*“. Musíme si však uvědomit sílu agrární strany ve vládních koalicích. Agrární strana měla uvnitř vládních koalic většinu, navíc agrárníci jasně dávali najevo, že v koalici neplatí systém dohody, ale většinový princip (Sekanina 2004, 58). Agrárníci již ze své podstaty samozřejmě inklinovali k pomoci agrární sféře, kam směřovali svá protikrizová opatření. Zde je tedy zřejmé, že zájmy sociálních demokratů a agrárních se kříží. Agrární strana měla nadto na své straně mocný agrární mocensko-ekonomický komplex, který spadal pod vůdčí představitele agrární strany, čímž docházelo k silnému ovlivňování v ekonomických otázkách ve prospěch zemědělské politiky. Takovýto ekonomicky silný „partner“ sociální demokracii chyběl. Poukázali jsme také na „výměnné obchody“ mezi dvěma hlavními stranami. V plné kráse se zde ukázal nesporný fakt, že politika je uměním možného, nutného kompromisu, zvláště v podmínkách, které prvorepublikový politický systém nabízel.

Pokud je naším záměrem pochopit protikrizovou politiku československých sociálních demokratů třicátých let dvacátého století, musíme si rovněž uvědomit, jak sociální demokraté revidovali svoji pozici vůči marxistickému učení, ze kterého původně vycházeli. Od počátku průmyslové revoluce, z níž se odvozuje budoucí marxistická myšlenka o asymetrickém postavení kapitálu a práce (vykořisťování), jak ji analyzovali ve svém díle Karel Marx a Bedřich Engels, docházelo k postupné proletarizaci dělníků. Karel Marx předpovídal na tomto základě, že proletarizace a neustálé zhoršování pozice proletariátu povede k sociální revoluci, během níž budou vykořisťovatelé vyvlastněni v zájmu pracujících. Karel Marx se však v této prognóze mýlil. K zásadní polarizaci společnosti, která by vedla k naplnění Marxovy predikci, nakonec nedošlo. Jednu z hlavních příčin lze hledat v pragmatickém budování počátků evropského sociálního státu na konci 19. století a s ní spojené společnosti zaměstnání, která se opírala o stále silnější odbory. Jak podotýká Anthony Giddens (2001, 96), stát blahobytu ve skutečnosti vznikl

částečně i proto, aby zahnal hrozby plynoucí ze socialismu. Politické elity na konci 19. století často opovrhovali jak ekonomikou laissez-faire, tak i socialismem (příkladem může být německý kancléř Bismarck a jeho politika cukru a biče na sílící odborová hnutí).

Počátky sociálního státu jsou spjaty s kolektivními pojistnými systémy, které zaměstnancům dávaly určité jistoty po dobu ztráty zaměstnání, v době nemoci či v době stáří. Kapitál tak pomalu ztrácí svoji dominanci nad prací a dostává se s ní do vzájemné symetrie, která trvá zhruba do poloviny 70. let dvacátého století. Utváření prvních základů sociálního státu v podobě zlepšujících se práv zaměstnanců se postupně odráží i v sociálnědemokratickém politickém programu z roku 1930 (včetně pozdějších stranických rezolucí a usnesení), ve kterém se sociální demokraté již rozcházejí s tradičním marxismem. Sociální demokraté v souvislosti se zlepšujícím se postavením námezdních zaměstnanců již považují myšlenky o sociální revoluci za překonané. Místo nich se soustředí na politiku ochrany zaměstnanců (dělníků) v rámci liberálně demokratického systému prostřednictvím systémů kolektivního pojištění a redistribuce bohatství.

Přenesme se nyní do současnosti a podívejme se, jak současná sociální demokracie na počátku třetího tisíciletí reaguje na aktuální finanční a ekonomickou krizi. Pozorný čtenář jistě chápe, že srovnávání protikrizových opatření československých a českých sociálních demokratů má jistě své limity. Od Velké hospodářské krize totiž uplynulo více jak sedmdesát let, což mimo jiné znamená skutečnost, že musíme vzít v potaz odlišný ekonomický, politický i mezinárodně vztahový kontext, v němž je protikrizová politika sociálních demokratů realizována (či by byla realizována). Výše uvedené politicko-ekonomické změny je nutné promítnout i do následné komparace protikrizových opatření ve čtvrté kapitole. Před samotnou analýzou protikrizové politiky ČSSD se věnujme, podobně jako v předešlé kapitole, příčinám i možným důsledkům současné finanční a hospodářské krize.

3. ČSSD A NAVRHOVANÁ ŘEŠENÍ V SOUČASNÉ FINANČNÍ A HOSPODÁŘSKÉ KRIZI

3.1 Současná finanční a ekonomická krize

Počátek současné krize je často dáván do souvislosti s pádem banky Lehman Brothers, přičemž nepříznivý ekonomický vývoj trvá dodnes a je zřejmé, že budoucnost zatím nevypadá příliš růžově. Dnes se krize stává krizí dluhovou, která může svými dopady ještě výrazněji podkopat legitimitu politických elit a celého liberálně demokratického politického systému Západu (příkladem může být rostoucí socioekonomické napětí a celospolečenské protesty v krachujícím Řecku). Současná hospodářská krize vypukla stejně jako krize ve třicátých letech v samotném centru světového hospodářství - v USA. Ačkoliv se dnes hovoří o krizi jako o globálním fenoménu, je nutné uvést fakt, že nejvyspělejší země tzv. triády - USA, Evropská unie a Japonsko jsou krizí zasaženy nejvíce.

Na druhou stranu, je nepochybné, že tzv. *emerging economies* taktéž pociťují dopady nynější krize, avšak z dlouhodobého hlediska mohou například země BRIČ⁴⁸ vyjít z krize notně posíleny, a nahradit tak světovou nadvládu Západu svojí dominancí. I z tohoto úhlu pohledu je nutné nazírat na aktuální světovou krizi. Dalším důležitým aspektem krize je otázka, jak současná krize ovlivní dominantní neoliberální hledisko, které stále převažuje v politických rozhodnutích vládnoucích elit. Ačkoliv jsou vlády pod vlivem neoliberální doktríny, během krize tytéž vlády prosazují značné státní zásahy a opět se začíná hovořit o keynesiánství, o nedokonalosti trhu, o nenasytých bankéřích, o regulaci finančního sektoru apod. Odpověď na výše položenou a zároveň nesmírně obtížnou otázku (jak se změní vnímání a postavení neoliberalismu) se pokusíme nalézt v závěrečné kapitole v návaznosti na naši třetí výzkumnou

⁴⁸ Mezi tuto skupinu zemí patří Brazílie, Rusko, Indie a Čína.

otázku - *Jak Velká hospodářská krize ovlivnila kapitalistický systém? Jak jej mění dnešní krize?*

Příčiny krize jsou nejčastěji spojovány s hypoteční krizí z roku 2007, během které docházelo ke značnému poklesu ceny nemovitostí, což mělo za následek další zadlužování předlužených amerických domácností. Vina v souvislosti s hypoteční bublinou je poněkud alibisticky dávana nezodpovědným chudým Američanům, kteří si i přes své nízké příjmy chtěli dopřát luxus v podobě vlastního domu. K lepšímu pochopení tohoto „nezodpovědného“ chování nám pomůže popis životní situace, ve které se američtí *sub - prime klienti* nacházeli: *„Jsem dlužník, který má hypotéku na dům. Mé příjmy stagnují, ale úroky jsou velmi nízké, podmínky lukrativní a zdá se, že „dobré časy“ budou trvat navždy. Hodnota domů navíc stále roste (bublina), takže se zdá, že hodnota „mého“ domu je vyšší než hodnota mé hypotéky“* (Švihlíková 2010, 53). Tato situace vede americké domácnosti k dalšímu zadlužování,⁴⁹ neboť ty přece ručí „rostoucí“ hodnotou svého domu a to navíc v době nízkých úroků. Žít na dluh je navíc v dnešní době samozřejmostí a palivem ekonomického růstu.⁵⁰ Říci tedy, že za vznikem hypoteční bubliny stojí neuvážené kroky chudých Američanů, je hrubé nepochopení hlubších základů americké ekonomiky a snaha odvrátit zrak od hlavních příčin hypoteční krize.

Přerod hypoteční krize do krize finanční přichází s rokem 2008, kdy americká administrativa „znárodňuje“ hypoteční agentury Freddie Mac a Fannie Mae, které vlastní nebo spravují hypotéky v objemu 5,5 bilionu dolarů, což je necelá polovina celého hypotečního trhu ve Spojených státech a skoro 40

⁴⁹ Je zvláštní, že neoliberálové jsou pohoršeni zadluženou státní kasou, zatímco zadluženost domácností je nechává klidnými. Není bez zajímavosti, že míra úspor amerických domácností v roce 2007 dosáhla záporných hodnot - poprvé od časů Velké hospodářské krize (Foster; Magdoff 2009, 50).

⁵⁰ Konzumerismus v kombinaci s mentalitou dlužníka (tj. touha vlastnit určitý statek okamžitě a nečekat, až si na něj našetřím) je důležitým motorem americké ekonomiky - když je domácnost zadlužena, je nucena své závazky splatit, tzn. vytvářet vyšší ekonomickou aktivitu (Švihlíková 2010, 277).

procent amerického hrubého domácího produktu!⁵¹ Opravdovým milníkem je však bankrot čtvrté největší investiční banky Lehman Brothers (14. září 2008), který se tak stává největším bankrotem v dějinách USA.⁵² Šéf Fedu Ben Bernanke a americký ministr financí Paulson přicházejí s návrhem záchranného balíčku 700 miliard dolarů,⁵³ podobně postupují vlády ve Velké Británii, Beneluxu a v Německu. Krize se však již nedotýká pouze finančních domů - do problémů se dostává islandská ekonomika, která připomíná jedno velké kasino. Dluh největších bank této malé země totiž představuje zhruba šestinásobek hrubého domácího produktu (Kohout 2010, 168). Do problémů se dostávají i státy, které mají mnoho půjček v zahraničních měnách - Maďarsko a Ukrajina, které následně žádají o pomoc Mezinárodní měnový fond. Finanční krize postupně přechází do krize reálné ekonomiky, kde se problémy nejprve objevují v automobilovém průmyslu, zejména ve firmách General Motors a v Opelu.

Kvůli nákaze americkými toxickými aktivy se do problémů dostávají také evropské komerční banky, které jsou následně sanovány vládami zemí, což v konečném důsledku vede k dalšímu zadlužování již tak zadlužených států EU (viz státy tzv. skupiny PIGS⁵⁴). Na rostoucí zadlužování následně reagují vlády drastickými rozpočtovými škrty, které se však lehce můžou stát budoucí celoevropskou rozbuškou pro masové protesty, které již vidíme v Řecku. Rozpočtové škrty se podle Žižka (2010a) velmi liší od předešlých úsporných opatření, k nimž se dřívější vlády vyspělých kapitalistických zemí během krizí uchýlovaly. V dřívějších dobách byly výdajové škrty ospravedlňovány jako krátkodobé a dočasné opatření, které po překonání krize bude zrušeno. Naopak

⁵¹ Viz <http://www.finance.cz/zpravy/finance/195113-financni-krize-jak-to-zacalo/>, ověřeno k 9. 4. 2012.

⁵² Tamtéž.

⁵³ Slavoj Žižek si v souvislosti s tímto záchranným plánem klade otázku, zda je tato záchranná akce socialistickým opatřením a zrozením státního socialismu v USA. Pokud by tomu tak skutečně bylo, tak se, podle Žižka, jedná o socialistické opatření velmi zvláštního druhu - socialistické opatření, jehož hlavním úkolem není zajistit pomoc chudým, ale bohatým, ne těm, kteří si půjčují, ale těm, kteří půjčují. Socializace bankovního systému se tak stává přijatelnou, jen pokud slouží k záchraně kapitalistického systému (Žižek 2011, 19 - 20).

⁵⁴ Mezi tuto skupinu států se řadí Portugalsko, Itálie (někdy Irsko), Řecko a Španělsko.

v dnešní době se jedná o určitý „trvalý stav ekonomické nouze“ (a *permanent economic emergency*), který otevírá novou éru, pro kterou je typické progresivní a neustálé snižování sociální práv, včetně zhoršování úrovně veřejného zdravotnictví, vzdělávání a nárůstu celkové prekarizace zaměstnanců. Domníváme se, že tato situace je jen dalším útokem (a možná již definitivně posledním) na plnohodnotný sociální stát, kterému stát blahobytu čelí od sedmdesátých let dvacátého století (podrobně např. Keller 2009).

Pokud si ve zkratce shrneme příčiny současné krize, musíme konstatovat, že finanční krize vypukla v souvislosti s nesplácením vysokého množství tzv. sub - prime hypoték, které se dále pomocí dluhových balíčků CDO⁵⁵ přelily do celosvětového finančního systému, kde v případě výrazného poklesnutí jejich ceny učinil spousty finančních institucí insolventními. Poté dochází k citelnému snížení cen nemovitostí, postupnému poklesu ratingových hodnocení, bankrotům bank a pádu cenných papírů. Krize se tak postupně přenesla i do reálné ekonomiky, kde došlo k poklesu HDP napříč světem, růstu nezaměstnanosti a propadu ekonomik do recese.

Načrtněme si nyní protikrizové kroky, které byly učiněny v řešení následků současné krize. Zaprvé, americká administrativa poskytuje finančnímu sektoru mohutné peněžní injekce pod heslem „*too big to fail*“ bez ohledu na další zadlužení (přesný opak ve srovnání s řešením krize třicátých let). Součástí pomoci finančnímu sektoru byl také odkup „toxických“ aktiv. S nástupem nového amerického prezidenta Baracka Obamy přicházejí nová opatření na podporu americké poptávky a zmírnění následků krize (*American Recovery and Reinvestment Act*), v jejichž rámci je vyčleněno 787 miliard dolarů.⁵⁶ Vedle

⁵⁵ Collateral debt obligations - zajištěný dluhový závazek. Jelikož banky na sebe v podobě poskytování ohromného množství hypotečních úvěrů braly velkou míru kreditního rizika, tak se jej snažily snížit pomocí převodu na jiné subjekty prostřednictvím zmíněných CDO. Riskantní dluhy se tak zabalily do balíčků, s nimiž se postupně obchodovalo po celém světě, a tak se finanční krize rozšířila z USA do zbytku světa. Vznikl tak morální hazard, pro který je charakteristické, že v něm dochází k přesouvání rizika na jiné aktéry.

⁵⁶ Viz <http://hn.ihned.cz/c1-39562590-usa-a-cina-proti-recesi-nasadily-fiskalni-injekce>, ověřeno k 10. 4. 2012.

těchto stimulačních balíčků (zřejmě inspirace keynesiánskou stimulací poptávky) se americká administrativa soustředí na zvýšení regulace a dohledu nad finančním sektorem. Nejprve je vedena žaloba proti americké investiční bance Goldman Sachs z důvodu poškození svých klientů. Snaha potrestat „viníky“ krize se stupňuje v době protestů na Wall Street. Je příznačné, že se hledal obětní beránek, na kterého by se mohla při nejlepším svalit veškerá vina za vzniklou krizi. Touto postavou se nakonec stal bankovní podvodník Madoff, který zosobnil ideáltyp nenasytného bankéře. Právě ve snaze personalizovat vinu za vzniklou krizi se neoliberalové brání situaci, kdy je za hlavního viníka krize někdy označován samotný neoliberalismus, potažmo současný globální kapitalismus.

V létě 2010 podepisuje Barack Obama nejrozsáhlejší zákon o finanční regulaci od Velké hospodářské krize (*Dodd-Frank The Wall Street Reform and Consumer Protection Act*).⁵⁷ „Američtí občané již nebudou nikdy žádáni, aby platili účty za chyby Wall Street“, řekl Obama při jeho podpisu.⁵⁸ Zatímco republikáni nahlíží na tento zákon z pohledu nebezpečného nárůstu úlohy státu v ekonomice, pro kritiky zleva je tento zákon příliš mírným konsensem.

Regulace by neměla postihnout pouze finanční sektor, nýbrž i často kritizované ratingové agentury, které jsou s krizí mnohokrát spojovány. Ratingové agentury, které neměly potíže ohodnocovat rizikové balíčky CDO nejvyššími ratingy, nyní státům hrozí, že sníží jejich rating a zdraží jim tak půjčování na mezinárodních trzích. Velkým problémem u těchto soukromých agentur je skutečnost, že zde dochází ke střetu zájmů. Ratingové agentury jsou totiž placeny firmami, jejichž finanční produkty samy hodnotí, přitom do sedmdesátých let minulého století ratingovým agenturám platili sami investoři,

⁵⁷ Dostupný na <http://www.gpo.gov/fdsys/pkg/PLAW-111publ203/pdf/PLAW-111publ203.pdf>, ověřeno k 10. 4. 2012.

⁵⁸ Viz <http://online.wsj.com/article/SB10001424052748704684604575381120852746164.html>, ověřeno k 10. 4. 2012.

nikoliv emitenti dluhu.⁵⁹ Pikantní na ratingových agenturách je také fakt, že v případě krize byly finanční instituce sanovány veřejnými prostředky, nyní ratingové agentury kritizují zadlužení států a snižují jim hodnocení, přičemž státům nepřímo vnucují drastické škrty ve veřejných rozpočtech. Ačkoliv mohou ratingové agentury ohrozit ekonomiku jakékoliv země či firmy, nenesou za svá rozhodnutí skoro žádnou odpovědnost, čemuž napomáhá i situace, že se tyto agentury pohybují v rámci oligopolního trhu, kde je silně omezena vzájemná konkurence. Zatímco před krizí bylo investorské riziko ze strany ratingových agentur neskutečně podceněno, nyní dochází ke zcela opačné situaci, ve které je riziko spíše uměle vytvářeno. Když byli představitelé ratingových agentur vyslýcháni před Kongresem, bránili se tvrzením s poukazem na svobodu projevu, že jejich ratingové hodnocení je pouze jejich „názor“, který nemusí vždy představovat správné investiční doporučení a nezaručí selhání emitenta nebo hodnocených cenných papírů.⁶⁰ De facto se tímto výrokem představitelé agentur podřekli, když nepřímo naznačili, že hodnocení ratingových agentur je jakýmsi pouhým ničím nepodloženým názorem. Z toho vyplývá, že při řešení příčin krize a zabránění vzniku dalších podobných krizí do budoucna je nutné zvýšit regulaci a dohled nad celým finančním systémem, včetně ratingových agentur.

Jelikož současná krize zasáhla celý svět, bylo nutné následky krize řešit na nadnárodní úrovni. Důležitým aktérem se stala skupina G-20, která vznikla již v roce 1999 s úkolem řešit globální ekonomické otázky. První „krizový“ summit G-20 se konal ve Washingtonu v roce 2008, poslední se zatím konal ve francouzském Cannes loňského roku. Oproti Velké hospodářské krizi můžeme prostřednictvím skupiny G-20 vidět hned tři základní rozdíly ve strategii, jak krizi čelit. Zaprvé, krize se řeší na nadnárodní úrovni, zadruhé, státy nepřistupují

⁵⁹ Viz <http://www.theaustralian.com.au/business/breaking-news/rating-a-culture-of-moodys-manipulation/story-e6frg90f-1225788542991>, ověřeno k 10. 4. 2012.

⁶⁰ Jasným dokladem toho, že hodnocení ratingových agentur nemusí vždy být správným investičním doporučením, lze ukázat na ratingu hlavních finančních institucí krátce před vypuknutím finanční krize: hodnocení Lehman Brothers bylo pár dní před jejím pádem A2, AIG měla před kolapsem rating AA, hodnocení Fannie Mae a Freddie Mac krátce před záchranou AAA atd. (Ferguson (2010) TV dokument *Inside Job*. Sony Classics).

v takové míře k protekcionistické hospodářské politice a konečně, zatřetí, vidíme slábnutí dominantního postavení Západu, dokladem čehož je samotná platforma G-20.

Jedním z nechtěných důsledků krize je i krize legitimacy systému jako takového - s krizí legitimacy se potýká jak současný globální kapitalismus, tak i politické elity. Zdali se současná krize stane krizí systémovou (srov. Foster; Magdoff 2009, Švihlíková 2010) a jak se politické elity, konkrétně sociální demokraté, popasují s dopady krize a s novými riziky (ztráta důvěry v legitimitu politického procesu⁶¹), nastíníme v závěrečné kapitole. Následující podkapitola je věnována protikrizovým opatřením českých sociálních demokratů. Prostřednictvím sociálnědemokratických dokumentů a materiálů provedeme analýzu politiky, pomocí níž chce ČSSD čelit krizi.

3.2 Základní program ČSSD přijatý v roce 2005

Nově aktualizovaný základní program *České strany sociálně demokratické* (ČSSD) byl schválen v roce 2005, tudíž nemohl reflektovat aspekty současné hospodářské krize. Přesto lze v něm najít obecná stanoviska, vyjadřující se k příčinám ekonomických krizí. Za ně je označován „*neoliberální přístup ke globalizaci, který žene svět do ekonomických krizí*“.⁶² Ekonomická globalizace podle sociálních demokratů produkuje ve světovém měřítku nižší hospodářský růst, nežli dřívější systém relativně izolovaných národních

⁶¹ Od sedmdesátých let, kdy se vlády dobrovolně vzdávaly své ekonomické moci, se nyní marně snaží získat ji zpět (snad kromě České republiky, která je stále v zajetí čistého neoliberalismu, od kterého se ostatní státy již částečně snaží pozvolna distancovat). Jak jinak lze vysvětlit chování současných evropských vlád, kterým soukromí aktéři v podobě ratingových agentur vnucují drastické škrty a osekávání sociálních práv občanů, a to jen z důvodu větší konkurenceschopnosti, kterou mimo jiné má zajistit vysoký rating AAA. Místo toho, aby se současné vlády dohodly na regulaci těchto agentur, tak je slepě poslouchají a stávají se jejich otroky. Upadá tak i samotná legitimita voleb, neboť již nehraje hlavní roli, zda je u vlády pravice či levice (viz tzv. třetí cesta), neboť obě politické síly se de facto stejnou měrou podřizují globálnímu kapitálu.

⁶² *Základní program ČSSD schválený XXXII. sjezdem ČSSD ve dnech 25. - 27. 3. 2005*, str. 10.

ekonomik v 60. a 70. letech minulého století. Současná ekonomická globalizace vede ke koncentraci bohatství úzké elity na úkor stále početnější chudnoucí většiny.⁶³ Právě faktor současné globalizace odlišuje dnešní situaci a dobu třicátých let dvacátého století, a to i přesto, že jak v souvislosti se současnou ekonomickou krizí, tak i s Velkou hospodářskou krizí se hovoří o globální povaze obou krizí.⁶⁴ K faktoru globalizace budeme nuceni přihlédnout i v následné komparaci protikrizových opatření ze třicátých let a současnosti, kde budeme muset zohlednit hlavní rozdíly v systémovém nastavení mezinárodního hospodářství.

V sociálnědemokratickém programu z roku 2005 je však zvětšující se rozdíl mezi „bohatými“ a „chudými“ přenesen nově oproti prvorepublikovému programu i na mezinárodní úroveň: *„Zostřuje se globální rozpor zejména mezi bohatým Severem a chudým Jihem. Dochází k jeho eskalaci až po snahy o jeho násilná řešení ozbrojenými konflikty, a to na obou pólech“*.⁶⁵ Sociální demokraté proti této (globální) nerovnováze přicházejí s požadavkem globálního vládnutí, které by regulovalo a zkontrolovalo imperativy globálního trhu, a které by zajistilo globální spravedlnost. ČSSD navrhuje v této souvislosti vytvoření globálního daňového systému, který by zatížil měnové spekulativní transakce.⁶⁶

⁶³ Velice podobně to formulovali též prvorepublikoví českoslovenští sociální demokraté ve svém programu strany z roku 1930: *„Československá sociálně demokratická strana dělnická konstatuje, že dnešní společnost se zakládá na panství početně malé třídy kapitalistů, vlastnících většinu výrobních prostředků, nade všemi pracujícími“* (Program Československé sociálně demokratické strany dělnické, schválený XVI. sjezdem strany ve dnech 27. - 29. září 1930, str. 7).

⁶⁴ Určitou výjimku během Velké hospodářské krize tvořil Sovětský svaz, který byl jedním z mála států, který nebyl zasažen hospodářskou krizí. Důvodem byla zejména centrálně plánovaná ekonomika a likvidace kapitalistického sektoru. V dnešní době naopak krizí nejsou příliš zasaženy země tzv. uskupení BRIČ (Brazílie, Rusko, Indie a Čína) a jejich HDP vykazuje silný růst (viz <http://www.businessinsider.com/countries-with-the-fastest-growing-gdp-in-the-world-2011-10?op=1>, ověřeno k 3. 4. 2012).

⁶⁵ *Základní program ČSSD schválený XXXII. sjezdem ČSSD ve dnech 25. - 27. 3. 2005*, str. 10.

⁶⁶ *Základní program ČSSD schválený XXXII. sjezdem ČSSD ve dnech 25. - 27. 3. 2005*, str. 18.

Postoje ČSSD ke kapitalistickému systému jsou v porovnání s československými sociálními demokraty mnohem smířlivější. Obecně lze říci, že poválečná evropská sociální demokracie se již plně soustředí na utváření sociálního státu, který je plně v symbióze s kapitalistickou formou výroby, a tak se prostřednictvím státu snaží redistribuovat bohatství ve jménu rovnosti a spravedlnosti. ČSSD již tudíž explicitně neusiluje o „*přestavbu stále zhoubnější kapitalistické soustavy výrobní v soustavu socialistickou*“.⁶⁷ Naproti tomu sociální demokraté spatřují cestu v „*rozvíjení sociálně a ekologicky zodpovědné tržní ekonomiky, harmonizující „neviditelnou ruku“ trhu s „viditelnou rukou“ státu*“.⁶⁸ Stále je tedy patrný intervencionismus státu do ekonomiky, nicméně již se počítá s větším zapojením soukromého sektoru. Skrytě tento fakt lze nalézt ve formulacích o nutnosti zvyšování konkurenceschopnosti české ekonomiky: „*Zvyšování konkurenční schopnosti české ekonomiky je naprosto základní podmínkou budoucí prosperity české ekonomiky v silící globální konkurenci nejen vyspělých zemí, ale i méně vyspělých zemí s „levnější prací“ - zemí střední a východní Evropy i rozvojového světa*“.⁶⁹

V základním programu ČSSD lze také nově oproti prvorepublikovým programům nalézt explicitní podporu soukromému podnikání. Sociální demokracie se vyslovuje jasně pro rovnoprávnost všech forem vlastnictví.⁷⁰ Již se nehovoří o zrušení soukromého vlastnictví jako v případě programu ČSDSD z roku 1930 (ovšem pouze za podmínky, kdy je soukromé vlastnictví používáno k vykořisťování člověka člověkem!),⁷¹ ale naopak o kultivaci podnikání a vlastnických vztahů v sociálně-tržním prostředí. Pokud srovnáme programatiku československých a českých sociálních demokratů z pohledu

⁶⁷ Program Československé sociálně demokratické strany dělnické, schválený XVI. sjezdem strany ve dnech 27. - 29. září 1930, str. 8.

⁶⁸ Základní program ČSSD schválený XXXII. sjezdem ČSSD ve dnech 25. - 27. 3. 2005, str. 49.

⁶⁹ Základní program ČSSD schválený XXXII. sjezdem ČSSD ve dnech 25. - 27. 3. 2005, str. 50.

⁷⁰ Základní program ČSSD schválený XXXII. sjezdem ČSSD ve dnech 25. - 27. 3. 2005, str. 58.

⁷¹ Program Československé sociálně demokratické strany dělnické, schválený XVI. sjezdem strany ve dnech 27. - 29. září 1930, str. 8.

„vlastnictví výrobních prostředků“, musíme konstatovat, že obnovená česká sociální demokracie opouští marxistickou prognózu o zániku třídní buržoazní společnosti. Požadavek „zespolečenštění“ výrobních prostředků, který hlásali českoslovenští sociální demokraté, je nyní opuštěn z přesvědčení o rovnoprávnosti vlastnických forem.⁷² Jak již bylo řečeno, dnešní sociální demokracie prosazuje rovnoprávné partnerství soukromého a veřejného vlastnictví, přičemž se hlásí k tzv. *demokratickému socialismu*,⁷³ usilujícího o odstranění jakéhokoliv vykořisťování. Podobně levicové křídlo československých demokratů ve spise *Co chtějí socialisté* volalo po tzv. *demokratickém socialismu*, který však byl spojen se zespolečenštěním výrobních prostředků.⁷⁴ Avšak přesto lze snahy levicového křídla československých sociálních demokratů vyzdvihnout pro nadčasovou ideu spojení demokracie s demokratickým (sociálně-tržním) hospodářstvím. Tato idea se v současné sociální demokracii projevuje v adoraci sociálního státu. Na závěr snad ani nemusíme zdůrazňovat, že stejně jako československá sociální demokracie, tak i její pokračovatelka v podobě ČSSD, důrazně dbá na dodržování demokratického řádu a svou politiku činí na půdě stávajícího režimu, který se snaží chránit.

Po teoretické analýze programatiky současné ČSSD a jejího vztahu ke kapitalistickému systému jako takovému se nyní zaměříme na jednotlivé protikrizové kroky ČSSD, které představila ve svém volebním programu z roku 2009, resp. 2010, a v jiných svých programových materiálech.

⁷² Zde je patrný vliv socialistického teoretika Karla Kautského, který revidoval spojení socialismu a soukromého vlastnictví: „Kdyby nám bylo prokázáno, že osvobození proletariátu a lidstva by se dalo dosáhnout na základě soukromého vlastnictví výrobních prostředků, pak bychom museli socialismus hodit přes palubu, abychom se ani v nejmenším nevzdali svého konečného cíle“ (*Základní program ČSSD schválený XXXII. sjezdem ČSSD ve dnech 25. - 27. 3. 2005*, str. 4).

⁷³ *Základní program ČSSD schválený XXXII. sjezdem ČSSD ve dnech 25. - 27. 3. 2005*, str. 4.

⁷⁴ *Co chtějí socialisté* (1934), str. 28.

3.3 Konkrétní protikrizová opatření ČSSD

Ještě před vydáním volebního programu ČSSD (13. 3. 2010) strana představuje na svých webových stránkách text *Cesta z krize - plán ČSSD proti krizi a ke stabilizaci veřejných financí* (leden 2010).⁷⁵ Sociální demokraté v něm zpočátku kritizují laxní přístup představitelů vládní koalice (jak v domácí politice, tak i na půdě Evropské unie) k nastupující světové hospodářské krize. Tudíž vedle „klasických“ útoků na ODS jsou v protikrizovém plánu představena následující protikrizová opatření (celkem čtyřicet jednotlivých bodů), která jsou rozdělena do čtyř skupin: *koncepční a systémová opatření, fiskální opatření, odvětvová opatření a sociální ochrana a stimulační opatření*.

Mezi *koncepčními a systémovými opatřeními*⁷⁶ můžeme nalézt například návrhy typu stabilizace veřejných rozpočtů včetně přijetí eura, vytvoření příznivého prostředí pro investice a export, dostatečné využívání možností čerpání z evropských strukturálních fondů, vytvoření státní politiky zaměstnanosti, samozřejmě zde nemohou chybět „tradiční“ fráze o boje proti korupci či podpoře vzdělání, vědy a výzkumu.

Druhá skupina *fiskálních opatření*⁷⁷ obsahuje plány na změnu daňové politiky (obnovení progresivního zdanění, zvýšení daně z příjmu právnických osob, zvýšení daně na tvrdý alkohol a tabák), které by v případě přijetí, podle představitelů ČSSD, přinesly do státní pokladny 18 - 24 miliard Kč. Je zřejmé, že daňová politika je pro sociální demokraty velkou výzvou do budoucna. Jejich snaha o posilování sociálního státu se zcela jistě neobejde bez zvyšování daňového zatížení, zejména v případě přímých daní u fyzických i právnických osob. Dále zde nalezneme požadavky na zrušení snížení sociálního pojistného, provedení revize všech uzavřených smluv státu, aukční formu zadávání

⁷⁵ Dostupné na http://www.cssd.cz/soubory/ke-stazeni/cesta_z_krize.pdf, ověřeno k 24. 3. 2012.

⁷⁶ *Cesta z krize - plán ČSSD proti krizi a ke stabilizaci veřejných financí* (2010), str. 9.

⁷⁷ *Cesta z krize - plán ČSSD proti krizi a ke stabilizaci veřejných financí* (2010), str. 10.

standardních veřejných zakázek, stažení návrhu na odškodnění církví či snahu zvýšit dividendu ČEZ a odčerpat její zisky do sociální oblasti.

Mezi tzv. *odvětvovými opatřeními*⁷⁸ sociální demokraté navrhují, mimo jiné, zvýšit objem čerpání evropských fondů v oblasti výzkumu a vývoje, aktualizovat politiku udržitelného rozvoje a energetickou politiku státu (výstavba nových bloků jaderných elektráren) či zvýšení prostředků pro vysoké školy a Akademii věd. Klíčovým bodem pro tuto sekci protikrizového plánu se tedy jednoznačně jeví efektivní čerpání unijních prostředků prostřednictvím eurofondů. V současné době (březen 2012) je však čerpání z eurofondů ohroženo a dokonce může dojít k jeho dočasnému pozastavení podobně jako v případě Maďarska.⁷⁹

V poslední skupině navrhovaných protikrizových opatření, která se týkají *sociální ochrany*,⁸⁰ se můžeme setkat s následujícími návrhy: navýšení mateřské na původní úroveň,⁸¹ zavedení půjček pro mladé páry a pro studenty, zrušení poplatků u lékaře, spuštění projektu výstavby levných malých bytů s podporou sociální, družstevní či komunální výstavby či poměrně diskutabilní návrh na jednorázovou kompenzaci zvýšení nákladů domácností seniorů v souvislosti s probíhající krizí (ČSSD zde uvádí rozpočtový náklad šesti miliard Kč).

⁷⁸ *Cesta z krize - plán ČSSD proti krizi a ke stabilizaci veřejných financí* (2010), str. 11.

⁷⁹ Viz <http://www.ceskatelevize.cz/ct24/ekonomika/169053-brusel-pohrozil-cesku-zastavenim-dotaci/>, ověřeno k 24. 3. 2012.

⁸⁰ *Cesta z krize - plán ČSSD proti krizi a ke stabilizaci veřejných financí* (2010), str. 12.

⁸¹ V roce 2009 došlo k navýšení mateřské, kdy se matkám vyplácelo 70 procent jejich hrubého příjmu. V roce 2010 v rámci tzv. Janotova úsporného balíčku byla mateřská snížena v průměru o 23 procent, čímž se ve státním rozpočtu mělo ušetřit zhruba 1,5 miliardy korun (Janáčková 2010, 63). Nicméně v květnu téhož roku poslanci sociální demokracie, KSČM, zelených a lidovců přehlasovali veto prezidenta a vrátili výši mateřské na úroveň z roku 2009 (viz http://portal.mpsv.cz/soc/ssp/obcane/rodicovsky_prisp, ověřeno k 24. 3. 2012). Toto předvolební vstřícné gesto však vyjma sociální demokracie a KSČM nezabránilo tomu, že se zelení a lidovci museli rozloučit se sněmovními lavicemi.

Celkově se o těchto protikrizových opatření v materiálu ČSSD dá říci, že jsou na nich vidět blížící se volby konané koncem května 2010, čili snaha zalíbit se svým voličům. Důkazem mohou být například návrhy v oblasti sociální ochrany - především jednorázová podpora seniorům z důvodu zvýšení nákladů na chod domácností, zrušení poplatků u lékaře či navýšení mateřské na úroveň z roku 2009 (což bylo později splněno). Důležitějším pro nás je zejména důraz na spravedlivější daňový systém (zavedení daňové progresse, která je v západní Evropě standardem a zvýšení daní právnickým osobám) či snaha o proaktivní roli státu v otázce zaměstnanosti (snaha vytvořit státní politiku zaměstnanosti). Bohužel jsou všechny tyto návrhy ve výše uvedeném dokumentu pouze zkratkovitě zpracované, což brání jejich hlubší analýze.

Za každým načrtnutým protikrizovým opatřením je uvedeno číselné vyjádření, jaké by v případě schválení konkrétního návrhu mělo vliv na státní rozpočet. Místo toho, aby za uvedenými protikrizovými návrhy byly naznačeny jejich důsledky pro občany, tak, jak již bylo řečeno, za jednotlivými protikrizovými návrhy jsou uvedeny pouze částky a jejich důsledek pro státní rozpočet. Lze to chápat tak, že současná (levicová) politika se již „dělá“ pouze pro státní rozpočet (tedy takový rozpočet, který finanční trhy ocení), místo toho, aby se soustředila na důsledky pro občany? Zde je jasně vidět fakt, že ČSSD byla nucena v předvolební kampani přistoupit na diskurz stabilizace veřejných rozpočtů, který byl úspěšně instalován pravici v podobě ODS a TOP 09 pod záminkou krachujícího Řecka. Jedním z dalších protikrizových opatření má být vytvoření příznivého prostředí pro zahraniční investice. Bohužel se zde nedočteme, jakým způsobem nalákat zahraniční investory a také (což je hlavní), jakým způsobem zamezit jejich případným stěhování za ještě levnější pracovní silou do zahraničí. Také formulace „přizpůsobení se globalizaci“⁸² nám toho příliš nenapoví a odkazuje spíše na bezradnost a nemohoucnost současné evropské, potažmo české sociální demokracie v boji s negativními důsledky globalizace.

⁸² *Cesta z krize - plán ČSSD proti krizi a ke stabilizaci veřejných financí* (2010), str. 12.

Podívejme se nyní, s jakými protikrizovými recepty se sociální demokraté snažili oslovit voliče ve volbách do Poslanecké sněmovny. Sociální demokracie šla do předčasných voleb do Poslanecké sněmovny Parlamentu ČR v roce 2009 s programem *Jistoty pro lidi, naděje pro naši zemi*.⁸³ Jelikož byly nakonec předčasné volby zrušeny, bude pro nás směrodatná analýza volebního programu z roku 2010, který však byl téměř totožný s předešlým programem, tudíž je zbytečné se zabývat volebním programem z roku 2009. V nově představeném volebním programu s názvem *Program změny a naděje - lepší budoucnost pro obyčejné lidi*⁸⁴ již svým úvodem naznačuje, že značná část jeho obsahu bude věnována hospodářské krizi (v samotném úvodu je slovo „krize“ zmíněno celkem 6x). Program sociálních demokratů slibuje, že přinese hospodářský růst a vyšší zaměstnanost, zároveň se ČSSD staví do role ochránkyně proti asociálním reformám ODS, která, podle slov ČSSD, zneužívá současnou ekonomickou krizi jako záminku pro jejich zavedení. Nicméně po přečtení celého programu musí být zvědavý volič spíše zklamán, neboť o protikrizových opatřeních se zde příliš mnoho nedozví. Přesto se však nyní podívejme na program podrobněji.

Jednoznačným protikrizovým cílem sociálních demokratů je rychlé překonání krize a obnova ekonomického růstu, kterého chtějí dosáhnout pomocí aktivní rozpočtové politiky. Vedle této neuvěřitelně vágní formulace je slib zjednodušení administrativy a byrokracie v podnikání. Zde můžeme opět porovnat programatiku ČSSD s československými sociálními demokraty - zatímco prvorepublikoví sociální demokraté se zaměřovali výhradně na dělnictvo (odpovídal tomu již samotný název strany), současná sociální demokracie, podle svých slov, „zastupuje ty spoluobčany, kteří jsou, byli nebo budou závislí výhradně na vlastní poctivé práci. Bez ohledu na to, zda to jsou zaměstnanci nebo podnikatelé, studenti nebo důchodci“.⁸⁵ Podobně jako

⁸³ *Volební program ČSSD pro volby 2009*
(http://www.cssd.cz/data/files/programova_brozura_el.verze-2009.pdf, ověřeno k 24. 3. 2012).

⁸⁴ *Volební program ČSSD pro volby 2010*
(http://www.cssd.cz/data/files/volebni_program_velky2010.pdf, ověřeno k 24. 3. 2012).

⁸⁵ *Volební program ČSSD pro volby 2010*, str. 8.

v minulosti, sociální demokraté tvrdí, že jako jediní mají zaručený recept na řešení krize.

Jaká však nabízí konkrétní protikrizová řešení? V oblasti daní ČSSD počítá se zrušením rovné daně a zavedením progresivního zdanění, pomocí kterého má dojít k přesunutí daňového břemene ze středních vrstev a příjmově nejslabších občanů na příjmově nejsilnější. U osob s ročním hrubým příjmem nad 1.2 milionu Kč plánují sociální demokraté zavést nové zdaňovací pásmo ve výši 38 procent.⁸⁶ Daňová progresse je hájena tvrzením, že je „*nástrojem vysoké motivace i sociálního smíru*“ (tamtéž). Otázkou zde zůstává, zda má daňová progresse pro občany motivační charakter, nicméně z hlediska sociální spravedlnosti daňová progresse má svůj smysl. Přestože daňová progresse svým zavedením neznamená až tak závratný přísun peněz do státní kasy, jak se někdy tvrdí, přesto je progresivní zdanění důležité zejména v napomáhání udržení celospolečenského sociálního smíru mezi vysoce příjmovými a nízko příjmovými vrstvami obyvatel. Apel na celospolečenskou solidaritu je tak jedním ze základních pilířů sociálnědemokratické politiky. Důležitý je také závazek, že strana nepřipravuje zásadní zvýšení daňové zátěže (kromě vysoce příjmových osob). Ke zvýšení daňové zátěže má dojít především u právnických osob - z dnešních (pouhých!) 19 procent na 21 procent (tamtéž). U spotřebních daní sociální demokraté podle svých slov nedovolí jejich zvyšování. Dále jsou sociální demokraté pro obnovení společného zdanění manželů a pro zavedení dědické daně u dědictví nad 15 mil. Kč (tamtéž).

Důležitým bodem protikrizového programu je podpora podnikání a investic. Středním a malým podnikatelům program ČSSD nabízí zvýhodněné úvěry prostřednictvím posílení kapitálu *Českomoravské záruční a rozvojové banky*. Tyto zvýhodněné úvěry mají nahradit „*úvěrovou neochotu komerčních bank*“.⁸⁷ Sociální demokraté dále požadují zvýšení domácích investic ze strany státu, krajů, měst a obcí, které mají pomoci středním a malým firmám. Tyto

⁸⁶ *Volební program ČSSD pro volby 2010*, str. 14.

⁸⁷ *Volební program ČSSD pro volby 2010*, str. 11.

investice se mají týkat především výstavby a modernizace dopravní infrastruktury, investic do ekologických opatření, projektů v energetice apod. Podle ČSSD většina těchto investic nezatíží státní rozpočet, neboť k jejich financování poslouží soukromé zdroje či prostředky z fondů EU. Vhodným prostředkem pro investiční aktivity jsou uváděny PPP projekty (Public Private Partnership).⁸⁸ Z předešlého vyplývá, že současná sociální demokracie chápe soukromý sektor jako zcela rovnocenného souputníka k sektoru veřejnému. Skloubení „viditelné ruky“ státu s „neviditelnou rukou“ trhu v podobě PPP projektů přesně odpovídá sociálnědemokratické představě o sociálně-tržním hospodářství. Dalším protikrizovým krokem je podpora exportu, či boj proti monopolům a jejich regulace,⁸⁹ nicméně není uvedeno, jakým způsobem toho chce strana dosáhnout.

Zřejmě hlavním protikrizovým opatřením má být záchrana a tvorba nových pracovních míst, neboť strana si je vědoma skutečnosti, že právě nezaměstnanost ohrožuje veřejné rozpočty. Bohužel pouze jediným (!) navrhovaným opatřením proti nezaměstnanosti je dočasné zkrácení pracovního úvazku (tamtéž). Snad můžeme ještě uvést vágní závazek posílení práv zaměstnanců například prostřednictvím kolektivního vyjednávání.⁹⁰ Historický zápas sociální demokracie za důstojné postavení zaměstnanců a zlepšování jejich životních podmínek nabývá v současnosti na aktuálnosti. V době, kdy jsou plnohodnotné formy zaměstnání nahrazovány neplnohodnotnými pracovními smlouvami (diktát flexibility ve jménu zvyšování konkurenceschopnosti), dochází k situaci, která hned třikrát zatěžuje státní rozpočet, což nahrává pravici, aby ještě více omezila sociální výdaje ve jménu vyrovnaného rozpočtu. Zaprvé, pouze plnohodnotné formy zaměstnání umožňují státu vybírat poměrně vysoké daně i sociální a zdravotní odvody. Zadruhé, v souvislosti s předchozím, nezaměstnaní či lidé s neplnohodnotnými formami pracovních smluv odvádí velmi nízké či vůbec žádné daně a konečně, zatřetí, nezaměstnaní čerpají

⁸⁸ *Volební program ČSSD pro volby 2010*, str. 12.

⁸⁹ *Energetické listy ČSSD 28. 4. 2010*.

⁹⁰ *Volební program ČSSD pro volby 2010*, str. 24.

podporu v nezaměstnanosti, která dále vytváří tlak na veřejné rozpočty. Předpokladem pro fungování šetrné sociální politiky je tak co nejvyšší možná zaměstnanost, která umožní financování sociálních výdajů prostřednictvím kolektivních pojistných systémů. Aktuální je též snaha sociálních demokratů posílit kolektivní vyjednávání, neboť v poslední době dochází k soustavnému oslabování pozice odborů.⁹¹ Byly to právě odbory, které svým tlakem dopomohly k etablování sociálního státu. Paradoxně nyní se nacházíme v situaci, kdy je sociální stát neustále oslabován a místo toho, aby odbory obecně posilovaly svůj vliv, tak jej naopak ztrácí.

Vedle volebního programu se o protikrizové politice vyjadřuje i dokument s názvem *Sociální demokracie pro 21. století*, což byl podkladový materiál pro XXXVI. sjezd ČSSD konaný 18. - 19. března 2011 v Brně. V tomto dokumentu strana reaguje na současný globální kapitalismus, který podle ní „*vykazuje svou civilizační zhoubnost a vyžaduje radikální proměnu*“.⁹² Úkolem nové generace sociálních demokratů má být ochrana národního státu před kapitálem: „*Schopnost uhájit a rozvíjet demokratický sociální stát spočívá ve schopnosti podřídit globální kapitál nadnárodní politické kontrole a demokratickým pravidlům. To je úkol nové generace sociálních demokratů a všech progresivních sil pro 21. století. A to je také specifický úkol České strany sociálně demokratické*“ (tamtéž). V dokumentu nalezneme explicitní zmínku o současné krizi: „*Finanční a hospodářská krize, kterou nyní zažíváme, není prostou krizí cyklickou, ale krizí systémovou. Vyčerpán se jeden způsob rozvoje soudobé tržní ekonomiky založený na růstu dluhu – jak státu, tak zejména domácností. Nelze nevidět, že právě růst dluhu domácností – podporovaný neodpovědnou úvěrovou politikou bank usilujících o co nejvyšší krátkodobé zisky – byl v pozadí vzniku krize. Nyní můžeme vedle zadluženosti sledovat i další průvodní znaky: rostoucí nezaměstnanost a chudobu*“ (tamtéž).

⁹¹ Jan Keller ve své nejnovější knize *Nová sociální rizika a proč se jim nevyhneme* uvádí hlavní příčiny slábnoucí pozice odborů. Mezi tyto příčiny řadí Keller zejména přechod velkých firem na síťovou strukturu, ekonomickou globalizaci a proces individualizace a desolidarizace (Keller 2011, 118 - 120).

⁹² *Sociální demokracie pro 21. století*, podklad pro XXXVI. sjezd ČSSD konaný 18. - 19. března 2011 v Brně, nestránkováno.

Oproti volebnímu programu je tento dokument ve svých požadavcích značně radikálnější. Silně je kritizován neoliberalní závod ve snižování daní (zejména u přímých a pojistných plateb u korporací a vysoko příjmových skupin obyvatelstva, přičemž tento výpadek daní je kompenzován zdaněním spotřeby a redukcí sociálních výdajů a služeb). Otázkou zůstává, proč tedy ČSSD ve svém volebním programu zřetelněji nezdůrazňovala zvýšení přímých daní. Odpověď je však zcela zřejmá - kvůli nepopulárnosti takového kroku. Jako částečné řešení jsou zde předkládány návrhy na zvýšení daně z příjmu právnických osob, zrušení rovné daně a znovuzavedení několika pásem progresivního zdanění či zvýšení některých majetkových daní. Sociální demokracie se dlouhodobě považuje za silného partnera evropské integrace, avšak i tato podpora integrace má v dnešní situaci své limity: *„Nicméně má-li existovat solidarita mezi evropskými zeměmi, potřebují se všichni dohodnout na určitých společných pravidlech hospodářské politiky. Je sotva hájitelné, pokud Evropa zachraňuje bankrotující Irsko a zároveň ponechá Irsku podnikovou daň ve výši 12,5 %. Není možné, aby státy, které tuto daň mají třikrát tak velkou, pak z peněz daňových poplatníků vytvářely fond na záchranu země, která si vůči nim drží konkurenční výhodu a dopouští se daňového dumpingu“* (tamtéž).

Pokusme se na následujících řádkách podrobit komparaci uvedených protikrizových opatření československých a českých sociálních demokratů. Vedle této komparace se také budeme snažit zodpovědět naše dvě výzkumné otázky, které jsme si v úvodu práce položili.

4. KOMPARACE PROTIKRIZOVÉ POLITIKY ČESKOSLOVENSKÝCH A ČESKÝCH SOCIÁLNÍCH DEMOKRATŮ

Mnohé již bylo řečeno či alespoň naznačeno. Pokusme se výše uvedené poznatky ve zkratce shrnout a odpovědět tak na naši první výzkumnou otázku v čem se zásadně liší sociálně demokratické koncepce řešení krize z 30. let a ze současnosti? Za kritéria komparace politických programů jsme si zvolili následující: pohled na úlohu státu v ekonomice, náhled strany na charakter vlastnictví výrobních prostředků (veřejné či soukromé vlastnictví), sociální stránku politických programů k zajištění sociální ochrany a vztah strany ke kapitalistickému systému jako takovému.

Politika prvorepublikových sociálních demokratů byla silně ovlivněna marxistickým učením, které se promítlo do jejich programatiky. Jejich vztah k soukromému vlastnictví byl velmi kritický až odmítavý. Přesto jej ve svém programu tolerovali, i když s notnými výhradami. Naproti tomu současní sociální demokraté (viz volební program ČSSD z roku 2010) se hlásí k rovnoprávnosti vlastnických forem. Požadavek „zespolečenštění“ výrobních prostředků, který hlásali českoslovenští sociální demokraté, je v současné době opuštěn právě z přesvědčení o rovnoprávnosti vlastnických forem, na které je založen sociální stát. Rozdílný je také vztah československých a českých sociálních demokratů ke kapitalistickému systému.⁹³

Zatímco českoslovenští sociální demokraté (zejména levé křídlo československých sociálních demokratů) kapitalismus označovali za překonaný a dokonce nedemokratický a volali po nastolení socialismu, dnešní sociální demokraté jej přijali za svůj v podobě sociálně-tržní varianty. Ve smířlivosti vůči kapitalismu českým sociálním demokratům nebrání ani jejich kritika současné neoliberální ekonomické globalizace. Krize v očích tehdejších

⁹³ Je skutečně zajímavé, že již prvorepublikoví sociální demokraté hovoří o tehdejším kapitalismu jako o pozdním kapitalismu (*Program Československé sociálně demokratické strany dělnické, schválený XVI. sjezdem strany ve dnech 27. - 29. září 1930*, str. 10).

sociálních demokratů se jevila jako krize celého kapitalistického systému, přičemž sociální demokraté věřili, že právě krize a následné zhroucení kapitalismu jim umožní nastolit socialistický řád. Dnešní sociální demokraté také považují současnou krizi za systémovou, nicméně nepočítají se zásadní změnou současného kapitalismu. Rozdíl mezi současnými a tehdejšími sociálními demokraty spočívá především v tom, že zatímco prvorepublikoví sociální demokraté viděli v krizi šanci pro svoji socialistickou politiku, ti dnešní již vzhlížejí k budoucnosti s velkými obavami o přežití a zachování modelu sociálního státu.

S prvorepublikovými sociálními demokraty mají ti dnešní spoustu podobných názorů v oblasti protikrizových opatření. Uvést můžeme zejména aktivní roli státu v boji s následky krize, řešení krize pomocí státních investičních programů, podobný pohled na daňové zatížení (zavedení progresu) a na daňovou soustavu obecně (nesouhlas s vysokými spotřebními daněmi), podobné jsou též návrhy v sociální oblasti (ochrana zaměstnanců, kolektivní vyjednávání, podpory v nezaměstnanosti či podpora sociálně slabých) či odpor k monopolům. Přesto i v mnohých z těchto opatřeních je vidět určitý rozdíl, pramenící především ze změny v přístupu k soukromému sektoru. Ačkoliv jak českoslovenští, tak i současní sociální demokraté upřednostňovali roli státu, dnes je patrné, že v sociálnědemokratické politice se stále více dává prostor soukromému kapitálu a naopak dochází k určitému oslabování funkcí státu (např. investiční projekty PPP či obecně explicitní podpora podnikání).

Rozpor vidíme také v přístupu k fiskální politice státu během krize. Zatímco prvorepubliková sociální demokracie s klidem připouštěla možnost zadlužování se během krize (viz slova Josefa Macka o možnosti zadlužení se v době krize na straně 24), dnešní sociální demokraté ve svém volebním programu pro volby 2010 přijímají neoliberální slovník v podobě rozpočtové odpovědnosti.⁹⁴ Určité prvky neoliberálních tendencí se v sociálnědemokratické politice začínají objevovat již v souvislosti s projektem modernizace sociální

⁹⁴ *Volební program ČSSD pro volby 2010*, str. 13.

demokracie v podobě tzv. *třetí cesty*. Politika třetí cesty, spojována zejména s postavami T. Blaira a G. Schrödera, je podle kritiků zradou levicových ideálů a posunem směrem k pravici, neboť uznává neoliberální rámec globálního trhu. Naopak podle svých zastánců, včetně ideového tvůrce třetí cesty Anthonyho Giddense, úkolem třetí cesty je představit politický rámec sociální demokracie nového typu pro 21. století, ve kterém by došlo k modernizaci sociálního státu a jeho přizpůsobení se výzvam globalizace (viz Giddens 2001 a Giddens 2004).

Jasný rozdíl v protikrizových opatřeních můžeme naléznout též v hranicích, v jakých má být problém krize řešen. Prvorepublikoví sociální demokraté svoji protikrizovou politiku vidí pouze v mantinelech Československa, zatímco dnešní ČSSD již svá opatření dává do větších souvislostí s globální ekonomikou a volá po nadnárodním řešení krize, což samozřejmě souvisí s celkovou změnou charakteru ekonomiky jako takové, zejména s procesem globalizace.

Doufáme tak, že jsme odpověď na naši první výzkumnou otázku („*V čem se zásadně liší sociálně demokratické koncepce řešení krize z 30. let a ze současnosti?*“) čtenáři dostatečně poskytli. Po zodpovězení první otázky nám zbývá nalézt odpověď i na druhou výzkumnou otázku, tedy jestli lze dnes aplikovat stejné sociálnědemokratické politiky při řešení krize jako ve 30. letech.

Odpověď na tuto otázku je však nejednoznačná. Pokud se podíváme na navrhovaná řešení jak československé, tak i české sociální demokracie, můžeme říci, že se protikrizová opatření ve svém principu nezměnila a takřka podobná opatření navrhuje i současná sociální demokracie. Avšak zamyslíme-li se hlouběji nad touto otázkou, musíme vzít v potaz i skutečnost, jak se na pozadí navrhovaných řešení projevuje vztah sociálních demokratů ke kapitalistickému systému. V očích československých sociálních demokratů je na kapitalismus nahlíženo s velkou nedůvěrou (řečeno poněkud eufemisticky) a počítalo se s jeho zhroucením. Tudíž na pozadí jejich protikrizových opatření musíme zohlednit i jejich vztah k vlastnictví výrobních prostředků. Tehdejší sociální demokraté měli ve svých programech jako hlavní cíl uvedeno

zespolečenštění výrobních prostředků (ačkoliv k němu nikdy nepřistoupili i z důvodu špatných zkušeností v SSSR). Tento požadavek by v dnešní době byl pro většinu společnosti zcela nepřijatelný, což odráží i současný program ČSSD, který požadavek zespolečenštění výrobních prostředků zcela jednoznačně neobsahuje. I z tohoto důvodu musíme takto problematizovat odpověď na naši druhou výzkumnou otázku.

V dalším úseku naší práce se po spíše praktické první části budeme věnovat z větší míry především teoretičtějším problémům. Pokusíme se nastínit proměnu kapitalismu od Velké hospodářské krize do současné podoby, čímž se tak zároveň pokusíme nalézt odpověď na naši poslední výzkumnou otázku. Dále se pokusíme prostřednictvím dvou filozofických konstrukcí zachytit skutečnou tvář současného globálního kapitalismu. Tyto poznatky nám ve svých důsledcích lépe umožní nastínit současné výzvy a cíle sociálnědemokratické politiky pro 21. století.

5. SOCIÁLNĚDEMOKRATICKÁ POLITIKA PRO 21. STOLETÍ

Abychom na tomto místě mohli načrtnout možnou budoucí politiku sociální demokracie, podívejme se nejprve na transformaci kapitalistického systému od Velké hospodářské krize, čímž si zároveň odpovíme na naši třetí výzkumnou otázku nastíněnou v úvodu práce. Toto malé ohlédnutí nám přiblíží proměny ekonomiky a socioekonomického prostředí, ve kterém se formovala politika evropské sociální demokracie. Právě na základě pochopení těchto změn budeme moci lépe predikovat budoucí vývoj kapitalismu, v jehož rámci operovala již československá sociální demokracie, a tak i navrhnout klíčové úkoly a výzvy pro sociálnědemokratickou politiku.

5.1 Transformace kapitalismu od Velké hospodářské krize po současnou hospodářskou krizi

Industrializace Západu v 19. století spojená s kapitalistickou formou výroby přinesla po tisícileté stagnaci evropského feudalismu ohromný ekonomický vzestup. Miloš Pick uvádí (2011, 150), že kapitalistická industrializace devatenáctého století zvýšila v západní Evropě ekonomickou úroveň na obyvatele troj až čtyřnásobně. Tento zázrak však trvá pouze do přelomu devatenáctého a dvacátého století, kdy kapitalismus přechází do monopolní fáze spojené se světovými válkami a Velkou hospodářskou krizí. V této fázi kapitalismu⁹⁵ dochází ke ztrátě legitimacy výkonnostní, ekonomické, sociální, politické a také ke ztrátě legitimacy morální (tamtéž).

⁹⁵ William I. Robinson předkládá čtyři epochy v dějinách světového kapitalismu. První epocha, symbolicky vymezena mezi roky 1492 - 1789, popisuje vznik kapitalismu v Evropě z feudálního systému a jeho počáteční expanzi navenek prostřednictvím zámořských objevů. Tato epocha kapitalismu je charakteristická merkantilismem a prvotní akumulací. Druhá epocha, která trvá do pozdního devatenáctého století, je spojena s klasickým kapitalismem v návaznosti na průmyslovou revoluci. Dochází v ní k vzestupu buržoazie a etablování moderního národního státu. Třetí epocha, jež končí v 70. letech dvacátého století, je charakteristická korporátním (monopolním) kapitalismem, jenž je spjat s organizačním rámcem národního státu. V této fázi vznikají finančně průmyslové korporace, dochází k nárůstu válek mezi imperiálními mocnostmi

Kapitalismus v podobě laissez-faire se v souvislosti s Velkou hospodářskou krizí zdiskreditoval, a tak se po skončení druhé světové války postupně rozvíjí evropský paternalistický sociální stát s důrazem na zasahování státu do ekonomiky (hovoříme zde pouze o demokratických systémech). Čistě tržní liberální model státu je tak opuštěn. Ani USA v poválečné době nerestaurují čistý trh v původní podobě. V evropském sociálním modelu, hlavního společenskoekonomického projektu sociálnědemokratických stran, se rozvíjí koncept smíšeného hospodářství, jakési třetí cesty (neplést si s koncepcí třetí cesty A. Giddense), která usiluje o harmonizaci role trhu a státu, přičemž se snaží využívat jejich přednosti a eliminovat jejich zápory. V tomto modelu dochází k rovnováze mezi kapitálem a prací působením sociálního dialogu a také zde dochází ke zmírnění sociálních nerovností prostřednictvím rozsáhlého přerozdělování bohatství, na kterém byla vystavěna sociální soudržnost.

Stát začíná více využívat fiskální politiku, konkrétně ve struktuře daní s důrazem na progresivitu a dále v sociálních a investičních výdajích rozpočtu. Mezi hlavní úkoly státu patří doladování hospodářského cyklu, což značí poučení z Velké hospodářské krize třicátých let. Stát je dominantním ekonomickým aktérem nejen kvůli stanovování pravidel a norem, ale i například rostoucím podílem svých výdajů na HDP. Poválečná léta⁹⁶ jsou spojována s rekordními tempy ekonomického růstu, silnou investiční aktivitou v důsledku poničení výrobních kapacit během druhé světové války a velkou dynamikou

a objevuje se socialistická alternativa. Nyní se, podle Robinsona, nacházíme ve čtvrté fázi kapitalismu - globalizaci. V souvislosti s poslední fází kapitalistického vývoje se vynořuje tzv. *transnacionální stát a transnacionální kapitalistická třída* (Robinson 2009, 32 - 33).

⁹⁶ Sociolog Jan Keller (2009, 9) popisuje poválečná léta jako dobu největší slávy sociálního státu, když hovoří o „*třiceti tučných letech*“, které následují po druhé světové válce. Keller dále poukazuje na skutečnost, že společnost padesátých a šedesátých let vypadala zcela jinak než ta dnešní. Jelikož se jednalo o poválečnou dobu, pro téměř všechny občany se ve zničené Evropě našel dostatek pracovních příležitostí. I méně kvalifikovaní pracovníci dokázali vydělat tolik, že jejich manželky mohly zůstat v domácnosti. Společnost byla celkově mladá, podíl důchodců byl poměrně nízký. Většina populace nastupovala do pracovního poměru okolo osmnácti let, přičemž při nízké nezaměstnanosti mohli občané počítat s faktem, že do svých šedesáti let si vydělají na relativně důstojnou penzi. Lidé tak byli zabezpečeni na odchod do důchodu (Keller 2009, 32).

průmyslové výroby, která zajišťovala hlavní podíl na HDP a na zaměstnanosti populace (Švihlíková 2010, 16). Navzdory skutečnosti, že se rozšířil státní sektor do takové míry, že docházelo k zestátnění některých klíčových odvětví (například oblast energetiky), stále se jednalo o tržní (sociálně-tržní) ekonomiku.

Ekonomický poválečný boom trvá do sedmdesátých let dvacátého století.⁹⁷ Právě v této době končí zlatý věk sociálního státu a s ním spojené státní intervence. Bez ostychu můžeme tvrdit, že stát v této době ztrácí nadřazené postavení vůči trhu. Se samotnou krizí sociálního státu⁹⁸ se do krize dostává i do té doby dominantní politicko-ekonomická teorie v podobě keynesiánství, s níž byl právě spojován rozkvět sociálního státu a zkrocení neregulovaného kapitalismu. Ropné krize, rozpad brettonwoodského systému pevných kurzů, vysoká inflace, fenomén strukturální nezaměstnanosti,⁹⁹ změna ekonomické struktury od průmyslu ke službám - to vše se odehrálo v 70. letech minulého století a vedlo ke změnám společnosti, o které se nově začalo hovořit jako o postindustriální. Právě přechod ke službám a pokles významu průmyslu měl velký vliv na odbory, tak i na voliče sociálnědemokratických stran (zánik tradičních masových stran). Dominantnímu postavení se nově těší tzv. Nová

⁹⁷ Eric Hobsbawm popisuje zlatá poválečná léta ve svém díle *Věk extrémů* následovně: „*Dělníci dostávali stále vyšší mzdy a prémie a požívali stále větších výhod sociálního státu. Ekonomikám průmyslových kapitalistických států se dařilo skvěle, i kdyby jen proto, že se v nich poprvé, kromě Severní Ameriky a Austrálie, zrodila ekonomika masové spotřeby založená na plné zaměstnanosti a pravidelně rostoucích reálných příjmech, podepřená sociální jistotou, která byla v případě potřeby placena stoupajícími veřejnými příjmy. V euforických 60. letech některé neopatrné vlády šly tak daleko, že slíbily nezaměstnaným, jichž bylo tehdy nepříliš mnoho, 80 % jejich bývalé mzdy*“ (Hobsbawm 1998, 290 - 291).

⁹⁸ Vedle krizí finančních, institucionálních a krizí legitimacy, do kterých se sociální stát během sedmdesátých let dostal, můžeme zaznamenat i jeho kritiku „z vlastních řad“. Tzv. Nová levice kritizuje sociální stát například za to, že sociální služby státu blahobytu jsou byrokratické a antidemokratické, dále pak, že sociální politika je vládnoucími elitami prováděna k odstranění socialistických tendencí (viz Bismarckovy snahy pacifikovat dělnické hnutí pomocí sociálního pojištění) a v neposlední řadě také skutečnost, že sociální stát svojí politikou zbavuje dělnickou třídu řízení vlastních forem sociálního zabezpečení (Francová, Novotný 2008, 81).

⁹⁹ Jednou z důležitých příčin nárůstu masové nezaměstnanosti byla tzv. feminizace práce, tedy masového nástupu žen na trh práce. K ní vedla jak snaha žen o emancipaci a vlastní realizaci v oblasti profesní kariéry, tak i nutnost doplnit rodinné příjmy poté, co platy mužů ze středních i nižších vrstev již dlouhodobě stagnují (Keller 2011, 47).

práve a ideologie neoliberalismu, včetně jejích praktik v podobě liberalizace, privatizace a minimálních státních zásahů do ekonomiky.¹⁰⁰

Jaké další změny doprovází kapitalismus od 70. let a které by měla sociální demokracie reflektovat? Jedná se například o přechod od fordistického systému akumulace, který převládal do nástupu globalizace, k novému postfordistickému systému. Fordismus byl charakteristický svým systémem vertikálně integrovaných a hierarchicky organizovaných velkých podniků, které respektovaly rovnováhu kapitálu a práce, tedy jakýsi třídní kompromis (Robinson 2009, 51). Postupně se s procesem globalizace v nejrozvinutějších kapitalistických státech začíná rozvíjet nový typ organizace výroby a práce. Vertikálně řízené podniky jsou nahrazovány plochou, horizontální organizační strukturou. Výrobní proces se stává méně centralizovaným, méně standardizovaným, flexibilnějším a více individualizovaným (Fisher 2010, 43). Přechod na síťovou strukturu podniků, respektive rozdělení firmy na početně malé jádro stabilních zaměstnanců a na rozvětvenou periferii dodavatelů a subdodavatelů, má, podle Kellera (2011, 15), za následek skutečnost, že plnohodnotné pracovní příležitosti se stále více omezují na jádra podniků, zatímco na okraji subdodavatelů a „flexibilních zaměstnanců“ se šíří neplnohodnotné pracovní smlouvy. Konkurence je tak přenášena z firem mezi jejich subdodavatele, kteří si tak snižují příjmy z důvodu vzájemné konkurenceschopnosti.

Na přechod k postfordismu můžeme nahlížet i ve světle hlubších souvislostí. Problémem současnosti je, jak jsou rizika vytvářena a jak jsou rozdělována. Ulrich Beck se ve svém díle *Riziková společnost* domnívá, že

¹⁰⁰ Za zhmotnění neoliberálních myšlenek lze pokládat tzv. *washingtonský konsensus* a tzv. *strukturální programy přizpůsobení* (structural adjustment programmes - SAP). Tyto programy byly od 80. let předepisovány světovými finančními institucemi jako podmínka finanční pomoci. Balíček SAP obsahoval pro různé země totožná „doporučení“ jako jsou: devalvace měny za účelem zvýšení exportní konkurenceschopnosti země, odstranění ochrany domácího trhu před zahraničními investory, privatizaci státních podniků a celkovou deregulaci ekonomiky, dále bylo v oblasti sociální politiky požadováno snížení vládních výdajů ve veřejném sektoru. Výsledkem těchto programů strukturální adaptace nebylo snížení zadlužení chudých států, to naopak ještě vzrostlo (Keller 2007, 135-136; Robinson 2009, 213).

bohatství se shromažďuje nahoře, zatímco rizika dole (Beck 2011, 45). Tento poznatek můžeme zaznamenat jak v procesu přechodu k postfordismu, tak obecně i v procesu ekonomické globalizace, stejně tak jej dokonce můžeme spatřovat v současné ekonomické krizi. Pro politické a ekonomické elity se zisk odpoutává od rizika, na druhé straně, ti dole musí čelit stále více rizikům, aniž by zákonitě přicházel zisk. „Ti dole“ jsou ohrožováni „*nadindividuálními mechanismy vysoce komplexní společnosti*“ (Keller 2011, 157), avšak je jim vnučováno, že si za svá rizika a problémy mohou svými neuváženými kroky či dokonce leností a pohodlností (viz argumenty Nečasovy pravicové vlády). Převážně takto chápou dnešní neoliberalové proces *individualizace společnosti*.

Pro tuto práci je z hlediska transformace kapitalismu zřejmě nejdůležitější přechod z Robinsonovy třetí epochy korporátního (monopolního) kapitalismu, který je svázán s národním státem, do dnešní etapy, kterou se nebojme nazvat tzv. *cikánským kapitalismem*,¹⁰¹ tedy do takové fáze kapitalistického vývoje, která již operuje mimo hranice národního státu. Světová ekonomika poválečného období je především ekonomikou internacionální, zatímco od sedmdesátých let dochází k transnacionalizaci ekonomiky (Robinson 2009, 44; Hobsbawm 1998, 285). Internacionalizaci Robinson chápe jako „*prosté rozšiřování ekonomických činností přes národní hranice a je v zásadě kvantitativním procesem, (...) zatímco transnacionalizace se kvalitativně odlišuje od procesů internacionalizace tím, že zahrnuje nejen zeměpisné rozšiřování ekonomické činnosti přes národní hranice, ale také funkční integraci takto mezinárodně rozptýlených činností*“ (Robinson 2009, 44 - 45). Jinými slovy, internacionalizace představuje mezinárodní obchod se zbožím, které je však produkováno v rámci národní ekonomiky. Tento stav se během globalizace postupně mění a internacionální ekonomika se přetváří v transnacionální. Pro transnacionální ekonomiku už nejsou území a hranice národních států základním rámcem, nýbrž pouze komplikujícími činiteli. Výrobní proces již tudíž není uzavřen v národních hranicích.

¹⁰¹ Název *cikánský kapitalismus* je pouze jiným označením pro tzv. *kočovní kapitál*, který ve svém díle používá například Zygmunt Bauman (1999, 87). *Cikánským kapitalismem* rozumíme situaci, kdy již kapitál nemá žádné stále bydliště a hranice národních států pro něj nehrají žádnou roli, když neustále „kočuje“ po celém světě.

Hobsbawm (1998, 285) v souvislosti s tímto procesem hovoří o třech aspektech transnacionalizace: vznik transnacionálních firem (TNC), nová mezinárodní dělba práce a nárůst offshore financí.¹⁰² Podle Robinsona (2009, 165), s kapitalistickou globalizací souvisí vznik *transnacionální kapitalistické třídy*¹⁰³ a *transnacionálního státu*. Tento poznatek je pro nás důležitý, neboť musíme pochopit, v jakém prostředí současné vlády vykonávají svoji politiku a čím jsou tyto vlády ovlivňovány a na čem jsou závislé. Stručně řečeno, transnacionální stát zachycuje proces, kdy národní stát přestává plnit své funkce a místo formulací národní politiky dochází k uskutečňování takových politik, které jsou formulovány nadnárodními institucemi (jako příklad můžeme uvést Světovou banku, Mezinárodní měnový fond, davoské Světové ekonomické fórum atd.)

Ačkoliv se může zdát, že národní stát se dostává do propadliště dějin, není to pravda. Národní stát nemizí, ale je pouze transformován do neoliberální podoby, která nejvíce umožňuje akumulaci kapitálu v podmínkách globalizace, z čehož nejvíce těží právě transnacionální kapitalistická třída. Současné národní státy se transformují do neoliberální podoby státu, který poskytuje kapitálu důležité služby.¹⁰⁴ Jaké však plní neoliberální stát funkce, jakožto složka transnacionálního státu? Robinson (2009, 230) vyjmenovává tři hlavní funkce takového státu: zaprvé, neoliberální stát přijímá fiskální a měnovou politiku, která zajišťuje makroekonomickou stabilitu, zadruhé, neoliberální stát poskytuje základní infrastrukturu nutnou pro globální kapitál (letiště, námořní

¹⁰² Jedním z hlavních znaků proměny globálního kapitalismu je vývoj tzv. *offshore* deregulace. Tento termín popisuje zóny globální ekonomiky, kde státy vytváří teritoriální či legislativní enklávy - daňové ráje. Smyslem daňových rájů je skutečnost, že dovoluje bankám a firmám, aby přesouvaly prostředky přes „papírové“ firmy a vyhnuly se tak daním a regulaci. Některé odhady dokonce uvádějí, že polovina světových peněžních prostředků sídlí v daňových rájích nebo jimi přímo prochází (Švihlíková 2010, 185).

¹⁰³ Filozof Václav Bělohradský používá pro tuto třídu označení *hyperburžoazie* (Bělohradský 2011, dostupné na <http://www.novinky.cz/kultura/salon/241171-vaclav-belohradsky-chybejici-malta.html>).

¹⁰⁴ V postmoderním kapitalismu trh opanoval nové oblasti, které do té doby výhradně patřily pod patronát státu, od vzdělání přes vězeňství až po právo a ochranu veřejného pořádku (Žižek 2011, 186).

přístavy, komunikační sítě a vzdělávací systémy) a zatřetí, neoliberální stát zajišťuje společenský řád a stabilitu skrze nástroje přímého donucení¹⁰⁵ a ideologických aparátů.¹⁰⁶

Národní stát i s jeho vládami se tak dostávají do pasti globalizace. V minulosti smysl státu spočíval především v tom, že si nárokoval legitimní právo (včetně dostatečných prostředků k jeho uplatnění) určovat pravidla a normy v rámci konkrétního teritoria. Dnes jsme svědky jakéhosi striptýzu v podání moderního státu: „*V kabaretu globalizace předvádí stát striptýz a na konci předvádění mu zbývá jen holá nezbytnost: jeho represivní moc. Když je jeho materiální základna zničena, jeho svrchovanost a nezávislost anulována a jeho politická třída potlačena, stává se národní stát pouhou bezpečnostní službou pro megaspolečnosti*“ (Bauman 1999, 82). Jsou tedy národní vlády ještě zodpovědné za ekonomické záležitosti? Neměla by vláda být zbavena odpovědnosti za makroekonomickou politiku, jak se ptá Jean Paul Fitoussi? (Fitoussi podle Bauman 1999, 83).

Robinson hovoří (2008, 404) o tzv. *spirále krize globálního kapitalismu*, která má tři vzájemně propojené rozměry. Prvním je *krize sociální polarizace*. Kapitalistický systém přestává plnit potřeby většiny lidstva, přičemž nezajišťuje minimální sociální reprodukci. Druhou krizi globálního kapitalismu Robinson shledává ve *strukturální krizi přílišné akumulace*. Současný kapitalismus je založen na extenzivním a intenzivním šíření, jenže systém již nemůže dále expandovat, když velká část světové populace je marginalizována a vyloučena

¹⁰⁵ Příkladem může být koncept Loïca Wacquanta v podobě penálního státu v USA, kdy je podstatná část finančních prostředků převedena ze sociální oblasti do oblasti represivní, konkrétně do vězeňství a policie (např. Wacquant 2001).

¹⁰⁶ Na tomto místě můžeme uvést dva autory, kteří se ve svých dílech, mimo jiné, zabývali otázkou ideologie a mocenských struktur. Nejprve Michel Foucault v souvislosti s neoliberálním vládnutím používá termín *governmentalita*, kterým označuje situaci, kdy disciplinaci provádí sám jednotlivec, jenž se zároveň domnívá, že právě v tom spočívá jeho autonomie a nezávislost (Foucault 2006, 143). Tím druhým je taktéž francouzský filozof - Louis Althusser, který marxismus doplnil o koncept *ideologických státních aparátů*, které státu zajišťují reprodukci výrobních vztahů. Ideologické státní aparáty, založené na dominantní ideologii, fungují především v oblasti školství, kultury a rodiny (Althusser 2006, 92).

z přímé účasti na produkci, dále nemůže expandovat jak z důvodu působení sil na celosvětové snižování mezd a spotřeby lidových vrstev, tak i z rostoucí polarizace příjmů, což omezuje schopnost světového trhu vstřebávat světovou produkci. V důsledku toho, aby byla zajištěna absorpce nadvýroby, dochází k posilování státních výdajů na vojenské náklady a vojensko-průmyslových komplexů. Válka je tak vlastně v systému implicitně obsažena. Třetí příčinou krize globálního kapitalismu je *krize legitimacy a authority*. Samotná podstata kapitalismu začíná být zpochybňována, čemuž zajisté nahrávají i samotné příčiny probíhající krize, které v plné kráse odhalily destruktivní charakter neregulovaného systému, a to i přes to, že se nám mnozí snaží namluvit, že krizi způsobilo hamižné jednání několika jednotlivců.

V této podkapitole jsme se snažili poukázat nejen na proměnu kapitalismu, ale také, jak tato transformace ovlivňuje vztah státu a kapitálu, kdy se ekonomika v důsledku neomezeného šíření pravidel volného obchodu a volného pohybu kapitálu a financí odpoutává od kontroly státu, který se už kapitálu nesmí plést do cesty, jinak by vyvolal silnou negativní odezvu ze strany světových trhů. Proměna kapitalismu se promítla taktéž do změn struktur velkých firem (postfordismus) a vzniku nadnárodních společností.

Současní čeští neoliberálové a konzervativci se až hystericky obávají o ztrátu suverenity ČR v souvislosti se zásahy EU do vnitřních záležitostí našeho státu. Je až s podivem, že nadvládu nadnárodního kapitálu za ztrátu suverenity nepokládají. V důsledku potom tito „národovci“ pláčou nad cizím hrobem, neboť o plnohodnotné suverenitě dnes nelze hovořit snad v žádné zemi na světě. Cílem této podkapitoly byla mimo jiné snaha poukázat na skutečnost, jak jsou současné vlády bezmocné vůči globálnímu kapitálu, v důsledku čehož dochází právě ke ztrátě suverenity státu v oblasti ekonomiky.

Výše nastíněný přechod z třetí epochy tzv. korporátního kapitalismu spjatého s národním státem do dnešní podoby globálního kapitalismu považujeme z pohledu společnosti za kvalitativní krok zpět. Ve třetí epoše kapitalismu, jak ji nastínil Robinson, byla snaha částečně zbavit společnost

nerovnosti prostřednictvím velkého přerozdělování bohatství, o které se staral sociální stát. Nyní jsme svědky opačné snahy, která vede k celkovému nárůstu nerovností. Někteří autoři již nepoužívají v současné době termín sociální nerovnost, nýbrž *nesouměřitelnost*,¹⁰⁷ která charakterizuje extrémní nerovnost příjmů v globálním kapitalismu.

Věříme, že jsme zde alespoň v hrubém nástinu předložili odpovědi na třetí výzkumnou otázku, která se týkala změn v kapitalistickém systému od dob Velké hospodářské krize po dnešní krizi. Můžeme v současné době nalézt nějaké alternativy k soudobému vývoji kapitalismu? Následující podkapitola nám poodkryje fakt, že pokus o hledání alternativ k současnému kapitalismu je již předem určen k neúspěchu.

5.2 Analýza kapitalismu v konceptech *kapitalistického realismu* a *Reálna*

Anglický filozof Mark Fisher a slovinský filozof Slavoj Žižek přicházejí s analýzami současného kapitalismu a vzájemně se shodují, když tvrdí, že „*je snazší představit si konec světa než konec kapitalismu*“ (Fisher 2010, 10). Fisher předkládá koncept *kapitalistického realismu* a Žižek zase nabízí představu kapitalismu jako skutečného *Reálna našich snů*.

Kapitalistický realismus v podání Fishera představuje dnešní podobu kapitalismu, o které panuje všeobecně rozšířený pocit, že současný kapitalismus představuje jediný představitelný ekonomický a politický systém, ke kterému neexistuje životaschopná alternativa (Fisher 2010, 10). Samotný koncept *kapitalistického realismu* vychází z uměleckého prostředí, jakožto ironické narážky na socialistický realismus, přičemž Fisher tento

¹⁰⁷ Jan Keller v knize *Tři sociální světy* poukazuje na přechod od společnosti nerovnosti ke *společnosti nesouměřitelnosti*, která se začíná objevovat v poslední čtvrtině minulého století. Existenci *společnosti nesouměřitelnosti* dokládá na příkladu, kdy nejbohatší žena Francie pobírá roční příjem, o jaký by se muselo podělit 15 700 jejích spoluobčanů, kteří jsou odkázáni na minimální mzdu (Keller 2011, 12).

koncept užívá v obecné rovině, aby formuloval atmosféru kapitalismu: *„Kapitalistický realismus, jak ho chápu já, se neomezuje na umění nebo kvazipropagandistický charakter reklamního průmyslu. Jedná se spíš o všudypřítomnou atmosféru, která ovlivňuje nejen kulturní produkci, ale také organizaci práce a vzdělávání, přičemž působí jako neviditelná bariéra omezující naše myšlení a jednání“* (Fisher 2010, 28). Soudobou tvář kapitalismu tak lze charakterizovat jako aktuální neotřesitelný hegemonní řád, ke kterému neexistují žádné viditelné alternativy, jak tomu bylo ještě v sedmdesátých letech. Kapitalistické myšlení je ve společnosti tak hluboce zakořeněno, že si její společnost ani sama neuvědomuje.

K této skutečnosti jistě přispěl i rozpad východního bloku. Po zániku *„Velkého schizmatu“*, jak Bauman (1999, 74) označuje rozpad bipolárního světa, můžeme být svědky expanze tržního fundamentalismu se všemi jeho negativními důsledky. Během období studené války byl Západ motivován k tomu, aby se od „zlého“ totalitního bloku odlišoval coby jako jeho lidštější a civilizovanější konkurent. Po pádu východního bloku a ekonomickém selhání reálného socialismu tuto motivaci Západ ztrácí. Současný globalizovaný kapitalismus si již tak nemusí hrát na toho „hodnějšiho“.

Ani současná ekonomická krize, podle Fishera (2010, 101), neohrozila kapitalistický systém, neboť operace na záchranu bank nepřinesly nic jiného, než znovu potvrzení ústřední teze kapitalistického realismu, že neexistuje alternativa. Případný kolaps bankovního systému, jakožto páteře globálního kapitalismu, byl všeobecně pokládán za zcela nemyslitelný, a tak jej bylo nutné sanovat veřejnými prostředky. Současná hospodářská krize ještě poukázala na jeden důležitý aspekt kapitalismu. Fisher se domnívá, že jsme svědky zhroucení ideologického rámce, který globálnímu kapitalismu poskytoval ideologické krytí od 70. let dvacátého století. Jedná se o neoliberalismus, který se v souvislosti se záchranou bank zdiskreditoval a bude nadále oslabovat. V plné kráse se tak opět ukazuje nezměrná síla kapitalistického realismu. Zatímco neoliberalismus byl tou nejčistější manifestací kapitalistického realismu, kapitalistický realismus nemusí nutně mít neoliberální rámec. *„Aby si*

kapitalismus zachránil život, může se uchýlit k sociálnědemokratickému modelu nebo k autoritářskému modelu. Bez věrohodné a koherentní alternativy ke kapitalismu bude kapitalistický realismus i nadále ovládat politicko-ekonomické nevědomí (Fisher 2010, 101 - 102). Jak tedy vidíme, šance pro silnou tradiční sociálnědemokratickou politiku v prostředí kapitalismu ještě existuje.

Slavoj Žižek přichází s obdobnou myšlenkovou analýzou soudobého kapitalismu, která však čerpá z lacanovské psychoanalýzy. Když Žižek (2011, 51) hovoří o kapitalismu jako o *skutečném Reálnu našich životů*, má na mysli skutečnost, že na rozdíl od reality,¹⁰⁸ již jsme schopni racionálně analyzovat a aktivně ji ovlivňovat, je kapitalismus prezentován jako fatální a nezvratný. Kapitalismus se tak staví do role našeho nezvratného osudu, když je vnímán osudově a silně jako například sexuální pud a nikoliv tím, čím skutečně je - tj. historicky podmíněným socioekonomickým systémem.

Právě jeho osudovost a nezvratnost, mimo jiné, znamená, že systém čerpá svou legitimitu z pouhopouhé víry, nikoliv z objektivních ekonomických dat a jiných indikátorů. Pouze víra¹⁰⁹ nám umožňuje, abychom si navzdory všem rozporům kapitalismu mysleli, že je to fungující systém. Kapitalismus tak nelze chápat jako sociopolitickou realitu, naopak sám kapitalismus je ono potlačené strašidelné Reálno (Žižek 2011, 51).

Jak jsme výše naznačili, v současném kapitalismu existují určité rozpory. Žižek uvádí čtyři antagonismy globálního kapitalismu, u kterých je dosti možné, že budou stát za samotným zhroucením kapitalismu. Zprvé, jedná se o *bezprostřední hrozbu ekologické katastrofy*, kterou mimochodem Mark Fisher

¹⁰⁸ Reálno je tím, „co musí každá „realita“ potlačovat; ve skutečnosti se realita konstituuje právě tímto potlačením. Reálno je nereprezentovatelné X, traumatické prázdné místo, které je možno letmo spatřit pouze v trhlinách a nesrovnatelnostech zjevné reality. Jednou z účinných strategií proti kapitalistickému realismu by mohlo tedy být poukazování na Reálna, která jsou skrytým podložím reality, již nám předkládá kapitalismus“ (Fisher 2010, 30).

¹⁰⁹ Jak upozorňuje Žižek (2011, 17), samotné trhy jsou založeny na víře, a to včetně víry ve víru jiných lidí. Takže když se média obávají, jak na současné záchranné balíky určené zadluženému Řecku budou trhy reagovat, nemají v prvé řadě na mysli jejich reálné dopady, nýbrž víru trhů v jeho účinnost.

považuje za jedno z dalších Reálen, neboť dopady ekologické katastrofy by pro kapitalismus byly až příliš traumatické, než aby jej kapitalismus zahrnul do systému (Fisher 2010, 31). Zadruhé, *neslučitelnost soukromého vlastnictví s pojmem tzv. intelektuálního vlastnictví, zatřetí, společenské hrozby plynoucí z vědecko-technických inovací* (biogenetika a tzv. genetické inženýrství) a začtvrté, *vznik nových forem apartheidu, nových „Zdí“ a slumů* (Žižek 2011, 118). Na tomto místě můžeme doplnit tyto rozpory ještě o jeden typ antagonismu. Na jednu stranu, kapitalistické podnikání je oficiálně představováno jako sociálně ohleduplné včetně existence jistého podnikatelského rizika, se kterým se musí vždy počítat, na straně druhé, existuje u společnosti silný názor, že velké nadnárodní korporace jednají amorálně a zcela nezodpovědně jak vůči svým zaměstnancům, tak dokonce i vůči svým spotřebitelům a v neposlední řadě také vůči životnímu prostředí. Kromě toho, během ekonomické krize se jasně ukázalo, jak je podnikatelské riziko u mamutích finančních korporací zcela anulováno, když došlo k finanční sanaci bankovního systému.

Jestliže se Mark Fisher domnívá, že současná krize pohřbila neoliberalismus, což lze částečně chápat jako šanci pro nástup levicového diskurzu, tak Žižek v souvislosti s krizí vidí nebezpečí nárůstu populistického rasismu, místo levicové radikální emancipační politiky. Ba co více, Žižek spatřuje v současné krizi reálné nebezpečí, že skutečnou obětí krize nebude kapitalismus, ale samotná levice. Neboť ta ani během hospodářské krize nedokázala přijít s životaschopnou globální alternativou: *„Tím, kdo byl tedy přistižen se spuštěnými kalhotami, je sama levice“* (Žižek 2011, 24).

Věříme, že nám tato podkapitola více usnadní orientaci ve fungování současného socioekonomického systému - kapitalismu, a to i přesto, že jsme si povahu současného globálního kapitalismu nastínili z poměrně radikálních myšlenkových pozic. Jedním z cílů této části textu byla právě snaha představit i takové ideje o povaze kapitalismu, o kterých dozajista nelze tvrdit, že patří k politickému a ekonomickému mainstreamu.

5.3 Příčiny současného úpadku sociálnědemokratické politiky

Poté, co jsme si přiblížili fungování světového globálního kapitalismu i jeho problémů (a to včetně současné krize), můžeme lépe vymezit takovou politiku, která by, podle nás, měla sociální demokracie vykonávat a také, jakým výzvám by sociální demokraté měli čelit. Předem musíme jasně deklarovat, že existenci sociální demokracie spatřujeme, tak jako doposud, v demokratickém systému spjatém s regulovaným kapitalismem. Sociálnědemokratická politika musí být zcela jasně definována jako alternativa vůči ještě stále převládajícímu neoliberalismu. Rozhodně zde nemáme ambice konstruovat tak široké koncepce, jakou byla například Giddensova třetí cesta. Přestože se v práci zabýváme českou, potažmo československou, sociální demokracií, musíme při stanovování výzev a cílů sociálnědemokratické ideje vzít v úvahu celoevropskou sociálnědemokratickou politiku, neboť jen tak dokážeme pochopit tuto problematiku v širším kontextu.

Není pochyb o tom, že současná evropská levice v podobě sociální demokracie zažívá spíše dlouhodobější období útlumu,¹¹⁰ což zatím nezměnila ani současná krize, která může pro sociální demokracii znamenat jak obrovskou příležitost, tak zároveň hrozbu, pokud sociální demokraté nenabídnou životaschopnou alternativu k současnému globálnímu kapitalismu. Nestačí jen zvítězit, ale přesvědčit.¹¹¹ Sociální demokracie by se jednoduše mohla dostat do situace, kterou Slavoj Žižek ironicky popisuje v jednom vtipu,¹¹² jenž ilustruje

¹¹⁰ Současnou výjimku lze zaznamenat na Slovensku, kde sociální demokraté v posledních volbách drtivě zvítězili a sestavili jednobarevnou vládu. Otázkou však zůstává, zda to bylo v důsledku sociálnědemokratických idejí, nebo v důsledku korupčních skandálů, které zasáhly tamější politickou scénu.

¹¹¹ Parafráze na větu „*Venceréis, pero no convenceréis!*“ (*Zvítězíte, ale nepřesvědčíte!*), kterou pronesl baskický filozof Miguel de Unamuno frankistům během španělské občanské války (Černý 2010, Britské listy 28. 8. 2010, dostupné na <http://blisty.cz/art/54226.html>, ověřeno k 17. 4. 2012).

¹¹² „*V patnáctém století, když bylo Rusko okupováno Mongoly, se po prašné venkovské cestě ubírali rolník a jeho manželka. V jejich blízkosti se zastavil mongolský válečník na koni a oznámil rolníkovi, že má v úmyslu jeho ženu znásilnit. Hned nato ale dodal: „Protože na cestě leží spousta prachu, budeš mi muset držet varlata, aby se mi neušpinila, až tvou ženu budu*

marnost tehdejších slovinských disidentů, přičemž vyznění vtipu lze použít zčásti i na současnou levicovou politiku. Zkusme si nejprve nastínit možné příčiny toho, proč se sociální demokraté se svojí politikou dostali do jasné defenzívy - to se týká i zemí s tradičně silnými sociálnědemokratickými kořeny (Švédsko, Nizozemí, Německo, Velká Británie).

Defenzivní pozice sociálních demokratů, pokud si odmyslíme individuální, pro jednotlivé státy specifické důvody (korupční skandály, krátkodobé aktuální nálady ve společnosti), je především zásluhou politicko-společenských změn, které přesahují hranice jednotlivých zemí. První možnou příčinu neúspěchu demokratické levice lze spatřovat v přechodu z průmyslového věku do tzv. postindustriální éry služeb, včetně nahrazení fordistického systému výroby postfordistickým (viz výše). Levice je tímto vědeckotechnickým a socioekonomickým skokem do nové kvalitativní éry oslabena především tím, že její voličská základna, která byla dříve stmelována v prostředí velkých průmyslových podniků, je nově rozdrobena v sektoru služeb (tzv. proletariát služeb), čímž postrádá svoji dřívější jednotu, radikálnost a sílu.¹¹³ Postindustriální éra společnosti navíc již nezná existenci masových stran, které reprezentovaly velice jasně definované sociální skupiny (třídy).

Druhou příčinu, proč došlo k oslabení sociální demokracie jako celku, lze spatřit v celkové proměně diskurzu o charakteru společnosti. Zatímco zhruba do poloviny sedmdesátých let minulého století byla společnost založena na konsensu zhmotněném v instituci sociálního státu, který naplňoval sociálnědemokratické představy o celospolečenské solidaritě a sociální

znásilňovat!" Když Mongol provedl, co si předsevzal, a odcválal pryč, rolník se začal smát a vyskakovat radostí do výšky. Jeho manželka se ho udiveně zeptala: „Jak můžeš skákat radostí, když jsem právě byla před tvýma očima brutálně znásilněna?" Rolník odvětil: „Vždyť jsem ho převezl! Jeho varlata jsou samý prach" (Žižek 2011, 12).

¹¹³ Žižek v souvislosti s tímto procesem mluví o tzv. třech *hlavních třídách*, které jsou odnožemi pracující třídy. Jedná se o *intelektuální pracovníky*, *tradiční manuálně pracující dělnickou třídu* a *společenské vydědence* (obyvatelé slumů, nezaměstnaní). Tyto třídy jsou, podle Žižka, podněcovány k vzájemné nevraživosti (Žižek 2011, 189). Ve svém důsledku je to výborná strategie, jak potlačit jednotu zaměstnanců a oslabit odbory. Příkladem může být snaha současné české vlády poštvat proti sobě různé profesní skupiny - lékaře, policisty, učitele atd.

rovnosti, s nástupem neoliberalismu se nově sociální diskurz proměnil do podoby omezeného ekonomického jednání jednotlivce. Proces individualizace, který s tímto jednáním souvisí, v sobě zároveň implicitně obsahuje desolidarizaci, která se, mimo jiné, promítla i do celkového oslabování odborů. Neoliberální chápání individualismu představuje takové jednání, které všem namlouvá, že by se měli chovat jako úspěšná firma, tedy měli by být vzájemně konkurenceschopní (viz Keller 2011, 63). Nejen jednotlivec, nýbrž i samotný stát má být vystavěn na firemních základech. V případě, že chce být jedinec (stát) konkurenceschopný, solidarita s ostatními musí jít přirozeně zcela stranou. V této situaci volit strany, které apelují (či by měly apelovat) na celospolečenskou solidaritu, se z pohledu neoliberálního diskurzu jeví jako poškozování vlastních zájmů.

Třetím možným vysvětlením, proč je nyní sociální demokracie v defenzivě, může být ztráta strategického partnera v podobě odborů, respektive oslabení jejího napojení na odborová hnutí. Důvody oslabování vlivu odborů jsme již, mimo jiné, nastínili prostřednictvím procesu desolidarizace a prostřednictvím změn s nástupem postfordismu.

Čtvrtým možným vysvětlením, proč jsou v současné době sociálnědemokratické ideje v útlumu, může být skutečnost, že se sociální demokraté postupně odcizují svým tradičním myšlenkám solidarity, rovnosti, sociální spravedlnosti, čehož jsme byli svědky v souvislosti s projektem třetí cesty. Politici třetí cesty začínají podléhat neoliberálním myšlenkám, které včleňují do sociálnědemokratické politiky ve snaze přizpůsobit sociální stát globalizačnímu procesu. Politici třetí cesty zároveň odmítají dělení politiky na levici a pravici,¹¹⁴ čímž se de facto přestávají hlásit ke svým historickým kořenům. Zatímco v Německu Schröderova politika třetí cesty prostřednictvím tzv. *Agendy 2010* vedla k nárůstu podílu nízkopříjmových vrstev populace, ve Velké Británii směřovala politika třetí cesty k tzv. situaci *flying top*, kdy se příjmy

¹¹⁴ Norberto Bobbio v souvislosti s popisem třetí cesty hovoří o tzv. systému *dyády propojení s třetím*, který se v politické diskuzi prezentuje jako třetí cesta, přičemž nezaujímá kompromisní místo mezi levicí a pravicí, ale snaží se je oba překonat (Bobbio 2003 43 - 44).

nejbohatších obyvatel utrhly od zbytku obyvatelstva (Švihlíková 2010, 204). Sociálnědemokratická politika v podobě třetí cesty, podle Švihlíkové (tamtéž), téměř demontovala Labour Party ve Velké Británii, přičemž Schröder sociální demokracii oslabil takovým způsobem, že prázdné místo po SPD téměř zaujala radikální Die Linke. Tyto čtyři situace jsou podle nás hlavními příčinami současného úpadku evropské sociální demokracie. Jaké jsou však hlavní výzvy, kterým musí současná demokratická levice čelit? Nastiňme si nejprve tyto výzvy, ke kterým se posléze pokusíme nabídnout možná řešení.

5.4 Výzvy a cíle sociálnědemokratické politiky

Jednoznačnou výzvou současné sociální demokracie je globální kapitalismus, jehož legitimita je nyní v důsledku ekonomické krize částečně zpochybňována. Další důležitou výzvou dnešní sociálnědemokratické politiky je otázka modernizace sociálního státu a privatizace veřejné sféry, které spolu vzájemně souvisejí. Vážnou výzvou pro sociální demokraty je také posílení víry v demokratický politický systém, který může být současnou krizí a následnou politikou vládních škrťů ohrožen, jak je již patrné v Řecku. S touto výzvou částečně souvisí i problematika rostoucího zadlužování. V neposlední řadě je v současné době velmi aktuální problematika budoucího evropského demografického vývoje, který svými nepříznivými dopady bude pravděpodobně znamenat velký tlak na veřejné rozpočty.¹¹⁵

Jak jsme již nadhodili v úvodu této kapitoly, smysl sociálnědemokratické politiky spatřujeme pouze ve vztahu s demokratickým uspořádáním ve spojení s regulovaným kapitalismem. Současná tvář globálního kapitalismu však tomuto stavu neodpovídá. Jak by se jej měla sociální demokracie pokusit zkrotit, když národní státy postrádají moc a ekonomickou suverenitu, jak jsme se již výše pokusili naznačit? Aktivní úloha státu v ekonomice je hlavním poučením z Velké

¹¹⁵ Mezi další výzvy můžeme zařadit hrozbu ekologické krize a s ní spojenou otázku trvale udržitelného rozvoje, dále pak boj proti masové nezaměstnanosti či integraci migrantů do většinové společnosti.

hospodářské krize. Sociálně demokratičtí politici by měli znovu docílit jakéhosi ekvilibria mezi kapitálem a prací. Vhodným nástrojem této snahy je podle nás i podle tzv. zprávy *Stiglitzovy komise* přijaté OSN¹¹⁶ regulace finančního sektoru a nadnárodního kapitálu prostřednictvím účinné progresivní daňové soustavy, která by zabránila vzniku podobných krizí a celkově by snížila globální nerovnost.

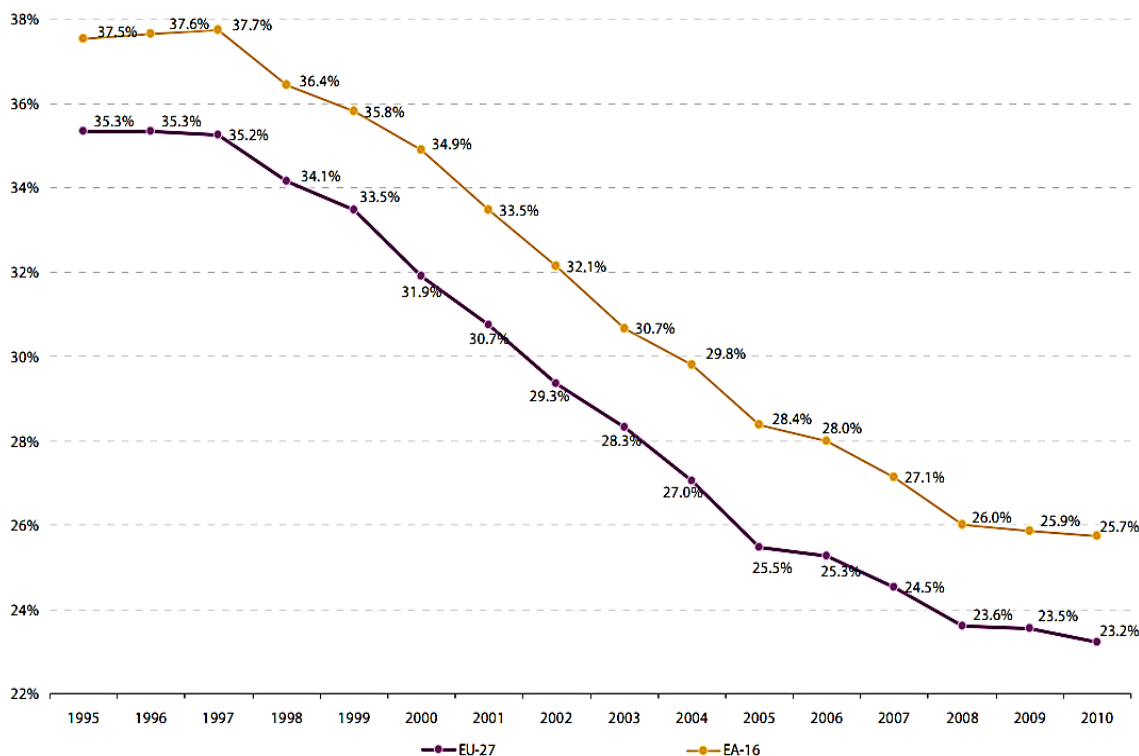
Jak si takovouto daňovou soustavu představujeme? Státy by zavedly (které tak ještě neučinily) poměrně vysoké progresivní zdanění právnických firem, čímž by se částečně zaplnily mezery ve veřejných rozpočtech. V souvislosti se zavedením takového kroku by klesly nepřímé daně, tedy daně, které mají regresivní charakter, a tak nejvíce zatěžují ty nejchudší. Otázka zvýšení daní právnickým osobám je zcela namístě, a to hned minimálně ze dvou důvodů. Zaprvé, počátkem devadesátých let jsme svědky obrovského trendu ve snižování přímých daní jak u právnických, tak i u fyzických osob. Jak uvádí analýza Eurostatu *Taxation trends in the EU 2010*,¹¹⁷ v roce 1995 činily daně z příjmů právnických osob v průměru 35 %, zatímco dnes se pohybují okolo 23 % (viz tabulka níže). Tento trend nezměnila ani probíhající krize. Zadruhé, velké nadnárodní kolosy vykazují tak vysoké zisky, že jejich částečné snížení prostřednictvím vysokého zdanění by samotné podniky v žádném případě neohrozilo, kromě toho by takovýto krok byl považován i za morálně správný.

¹¹⁶ Viz *Report of the Commission of Experts of the President of the United Nations General Assembly on Reforms of the International Monetary and Financial System*. OSN (Dostupné na <http://www.un.org/ga/president/63/interactive/financialcrisis/PreliminaryReport210509.pdf>, ověřeno k 17. 4. 2012). Zpráva dále v souvislosti s ekonomickou krizí konstatuje, že hlavní institucionální viníky současné krize považuje trojici brettonwoodských organizací v podobě SB, MMF a WTO s jejich konceptem washingtonského konsensu. Zpráva vedle požadavku progresivního zdanění přináší další řešení v podobě zamezení daňového dumpingu, pokusu o daňovou harmonii na úrovni globální (regionální), odstranění investičních pobídek či zavedení sociálních systémů za účelem ekonomické stabilizace (státní pojistné systémy). Krize je v této zprávě chápána jako možnost k uskutečnění těchto reforem. Česká vláda taktéž provádí reformy v částečné návaznosti na krizi, paradoxně ovšem přesně opačné, než zmiňuje Stiglitzova komise ve své zprávě.

¹¹⁷ *Taxation trends in the EU 2010*

(http://ec.europa.eu/taxation_customs/resources/documents/taxation/gen_info/economic_analysis/tax_structures/2010/2010_full_text_en.pdf, ověřeno k 17. 4. 2012)

Vývoj daně z příjmu právnických osob 1995 - 2010 v EU 27 a v eurozóně (horní graf)

Zdroj: Eurostat, *Taxation trends in the EU 2010*, str. 71

Místo toho, aby docházelo ke zdanění těch, kteří mají již tak enormní zisky, že je vyšší zdanění nemůže existenčně ohrozit, jsou stále rostoucími nepřímými daněmi zatěžovány nejnižší příjmové skupiny. Je nám jasné, že požadavek na růst daní pro právnické osoby bude ze strany mnoha čtenářů považován za zcela nereálný, přinejmenším velmi problematický. Nicméně i my si uvědomujeme, že k takovému kroku nemůže přistoupit pouze jeden či malý počet států. Nelze tuto situaci řešit tak, že některé státy výrazně zdaní korporace, zatímco ostatní si ponechají dumpingové zvýhodnění. Tato okolnost volá po evropské kolektivní akci. Prostředí EU by bylo vhodným místem k této realizaci. Úkolem sociální demokracie je tak prostřednictvím jejích evropských frakcí nastolit takovou agendu, která by odrážela výše popsané snahy. Bohužel zatím není vidět jasná vůle cokoliv změnit. V podobném duchu mluví i Jürgen Habermas (2010),¹¹⁸ když apeluje na fakt, že potřebujeme více evropské odvahy při spolupráci národních vlád v boji proti současné podobě kapitalismu (tzv. *kasinového kapitalismu*).

¹¹⁸ Viz <http://www.zeit.de/2010/21/Europa-Habermas>, ověřeno k 17. 4. 2012.

Daňový dumping a dumping pracovních nákladů, které mnohé země podporují, znamená pro veřejný sektor ohromný problém, neboť tak přichází o ohromné sumy, které mu následně chybí. Touto strategií současná pravice útočí na sociální stát, když volá po jeho privatizaci. Úsilí o privatizaci veřejného sektoru můžeme u nás vidět v přímém přenosu. Tímto se dostáváme k dalšímu úkolu, který by měla sociální demokracie urychleně řešit.

Obrana sociálního státu, vlajkové lodi sociálnědemokratické ideje, by měla být klíčovým zápasem o zachování tváře sociální demokracie. Tu již částečně ztratila v praktikování politiky třetí cesty. Pouze návrat k silnému sociálnímu státu může dát jasný signál voličům, že se sociální demokracie snaží ochránit sociální práva, která jsou nyní často zpochybňována. Sociální demokracie by v žádném případě neměla brát na lehkou váhu výši státního zadlužení, nicméně neměla by se nechat strhnout současnou hysterií okolo fiskální konsolidace.¹¹⁹ Vyšší deficity mohou být krátkodobými nebo střednědobými výsledky aktivní role státu (vzpomeňme opět na slova Josefa Macka na straně 24). Dlouhodobě však vysoké deficity zužují jeho manévrovací prostory (Engels, Maas 2010, 53 - 54). V kontextu s vysokými výdaji neustále platí, že největší zadlužení nemají státy, kde je sociální stát nejrozvinutější, ale nejvíce zadlužené státy jsou ty země, které mají velmi nízké daňové zatížení a praktikují daňový dumping. Málo se například ví, že neoliberální snahy snižování daní k urychlení ekonomického růstu je cesta velmi nákladná a málo účinná. Jak vypočítává Miloš Pick, *„nižší podíl daní a odvodů o 10 % by vedl k vyššímu ročnímu růstu HDP přibližně o pouhé procento. K vyššímu růstu produktivity práce, která je hlavním předpokladem dlouhodobého růstu, by přispěl jen asi 0,35 %“* (Pick 2011, 111).

¹¹⁹ Tzv. *exit strategii* praktikuje zejména Německo, které schválilo ústavní zákon o vyrovnaných rozpočtech. Podle tohoto zákona bude od roku 2016 protiústavní, aby německá vláda umožnila vzniku deficitu vyššího než 0,35 % HDP. Od roku 2020 nebude možné mít jakýkoliv schodek státního rozpočtu (Švihlíková 2009). Na první pohled se toto řešení jeví jako zcela rozumné, vždyť přece neustálé zadlužování není nic, čím by se dalo chlubit. Otázkou je, jak se bude německá vláda chovat v případě další možné hospodářské krize, během které bude nutné zvyšovat státní výdaje či opětovně sanovat bankovní systém.

V souvislosti s obranou sociálnědemokratických idejí by měla sociální demokracie usilovat o jednu důležitou věc. Tou je ofenzivní hájení pozic sociálního státu proti neoliberálním myšlenkám. Máme tím na mysli fakt, že sami sociální demokraté musí nastolit takový ideový diskurz, který se nebude pouze pasivně vymezovat vůči neoliberální politice, nýbrž se stane vůdčím myšlenkovým tahounem, který si nakloní veřejné mínění. Sociální demokraté by se měli znovu tímto přihlásit ke své progresivní emancipační politice schopné zaktivizovat co nejširší společnost. V souvislosti s návratem k takovému stylu politiky by bylo nutné též vyvracet určité mylné představy, které se obecně s levicí spojují. Zdůrazněna by měla být především skutečnost, že sociální smír a sociální práva jsou důležitější než pouhý nic neříkající růst růstu. Zároveň by sociální demokracie měla apelovat na znovunalezení celospolečenské solidarity, na níž je založena humanistická demokracie.

Solidarita je totiž v současné době představována jako něco, co brání vzájemnému soupeření (konkurenceschopnosti). Diskurz konkurenceschopnosti musí být nahrazen diskurzem solidarity. Nebude to však pro sociální demokraty vůbec jednoduché, uvědomíme-li si, že solidarita je dnes oslabována na všech úrovních. Zaprvé, solidarita mezi zaměstnanci je oslabována prostřednictvím její roztržičnosti (viz výše), zadruhé, solidarita nejbohatších s těmi chudými je taktéž na nízké úrovni (z pohledu nastavení daňového zatížení), zatřetí, solidarita mezi středními třídami a deklasovanými je taktéž erodována, neboť nejnižší třída je elitami prezentována jako pouhý parazit sociálního systému, do kterého přispívají stále ještě nejvíce právě střední vrstvy, začtvrté, solidarita je narušována taktéž mezi generacemi, když jsou důchodci vykreslováni jako velká přítěž státní kasy kvůli jejich důchodům a to navíc v době, kdy dochází ke krizi důchodových systémů. V neposlední řadě můžeme nově hovořit o krizi solidarity mezi „starousedlíky“ a rostoucími počty imigrantů z celého světa, kteří „nám berou práci“.

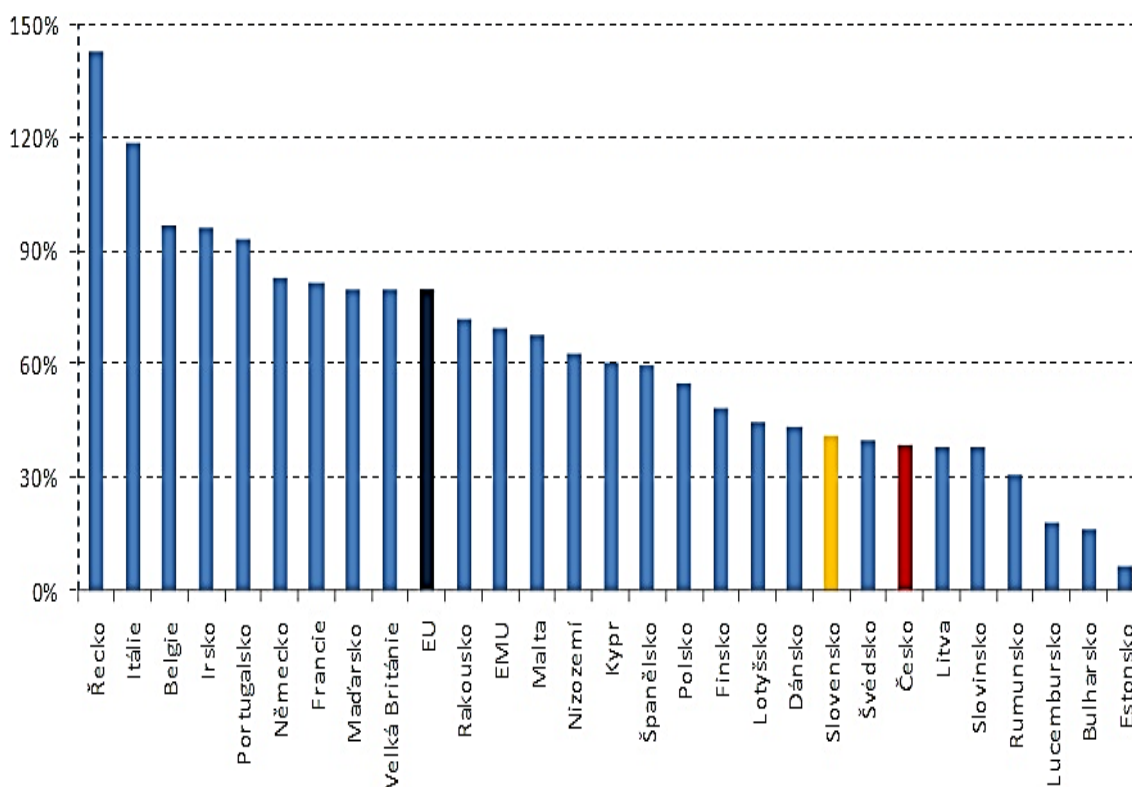
S obranou sociálního státu a jeho idejí souvisí taktéž obrana veřejného sektoru, kterému hrozí dosti možná i nezvratný konec v důsledku jeho privatizace. Jak jsme již naznačili dříve, v globálním kapitalismu si trh opanoval

nové oblasti, které byly před tím výsostnou doménou státu. Důvodem této neutěšené situace je dlouhodobá podfinancovanost veřejného sektoru především z důvodu celkového snížení daní. Snahy o jeho privatizaci se odůvodňují zejména pro jeho údajnou nákladnost, nehospodárnost a plýtvavost. Pokud by tomu tak vážně bylo, tak je více než podivné, že se o takovýto „nevýnosný“ byznys zajímá tolik mocných finančních skupin.

Snahy o privatizaci veřejného sektoru, zejména veřejných systémů sociálního zabezpečení, lze vidět po celé Evropě. Sociální demokracie musí zcela jednoznačně říci, že tento trend nelze akceptovat. Pouhá slova však nestačí. Úkolem sociálních demokratů je rehabilitace veřejného sektoru v očích veřejnosti, která mnohdy podlehla a uvěřila neoliberalním ideologům. Za tímto účelem je nutné vyvracet mýty, které kolem sebe neoliberalové rozsévají. Prvním mýtem je údajná plýtvavost sociálního státu. Zde je nutné říci, že plýtvání a zneužívání sociálních systémů tvoří velmi zanedbatelný zlomek z celkových nákladů státu. Ondřej Lánský (2011)¹²⁰ v článku *Kdo zneužívá sociální dávky?* vypočítává, že celkové zneužití sociálních dávek za rok 2010 v ČR činí 0,35 % státního rozpočtu! Určitě je nutné čelit zbytečným únikům z rozpočtu, nicméně nelze z této situace vytvářet umělý problém přičítaný sociálnímu státu. Navíc, kdyby sociální stát byl tak plýtvavý, jak o něm jeho kritici tak rádi tvrdí, patřily by severské země k nejvíce zadluženým státům na světě. Skutečné zadlužení států EU ukazuje tabulka níže. Další iluzí, kterou by měli sociální demokraté vyvrátit, je údajná nehospodárnost veřejného sektoru. Zde je nutné zmínit například skutečnost, že americké, převážně soukromé, zdravotnictví je zhruba dvakrát nákladnější než solidární systémy v EU (Pick 2011, 111). Z druhé, soukromé sociální systémy jsou také nákladnější než veřejné. Miloš Pick (2011, 111) například uvádí, že režijní náklady pojišťoven pohlí až 30 % pojistného, zatímco u solidárního systému maximálně 5 %. Třetí mýtus se týká nástroje snižování daní a daňového dumpingu, který má přinést ekonomický růst. Tento mýtus jsme si již výše vyvrátili.

¹²⁰ Viz <http://www.denikreferendum.cz/clanek/11822-kdo-zneuziva-socialni-davky>, ověřeno k 18. 4. 2012.

Veřejný dluh k HDP v r. 2010

Zdroj: Eurostat, General government gross debt

(<http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/table.do?tab=table&plugin=1&language=en&pcode=tsieb090>, ověřeno k 18. 4. 2012)

Již jsme ve zkratce naznačili, jak by moderní sociální demokracie měla reagovat na výzvy globálního kapitalismu, včetně demontáže sociálního státu a veřejného sektoru. Další výzvou pro sociální demokracii spatřujeme v posílení víry v demokratický systém, který je v současné době v souvislosti s ekonomickou krizí také oslabován, jak vidíme například v bouřlivém Řecku. Toto oslabení má podle nás hlubší příčiny, které souvisejí s neschopností národních elit řešit globální ekonomické otázky. Domnívat se tak, že dopad hospodářské krize je pouze ekonomický, je hrubý omyl. Vystává možná i větší problém než jen ekonomický propad - bezmocnost politických elit čelit nadvládě finančních trhů, které nyní tvrdě vyžadují drastické škrty. Neoliberalismus přivedl svět do současné krize, keynesiánská stimulace na druhou stranu dostala mnohé státy do dluhové pasti. Jaký je tedy plán? Částečně jsme již tuto problematiku nastínili výše, když se domníváme, že jednotlivé kroky vlád nestačí, a je tudíž nutné postupovat prostřednictvím kolektivní akce v jakési formě regionálního či dokonce globálního vládnutí.

V uvozovkách dobrým příkladem pro krizi legitimacy demokratického systému je již zmiňované Řecko, kde se hospodářská krize postupně mění v krizi politického systému a jeho legitimacy. Akceptace škrťů nadiktovaných MMF řeckými politickými elitami, včetně sociálnědemokratického PASOKu, vzbuzuje u Řeků pocit zmaru a bezmoci, což samozřejmě nahrává radikálním silám jak na levici, tak i na pravici, které slibují jednoduché a rychlé nastolení „pořádku“. Řecká situace se tak může rychle rozšířit i do ostatních států EU. Často se v této souvislosti hovoří o státech PIGS. Drastické škrty, nadiktované finančními trhy skrze jejich služebníky v podobě ratingových agentur, jsou plánovány takřka po celé EU. Je až neuvěřitelné, jak s jakou rychlostí národní elity kapitulovaly před finančním trhem a ratingovými agenturami, které ještě před vypuknutím krize chtěly regulovat.¹²¹

Současní představitelé vlád se tak ocitají v situaci pouhých převodních pák, kterými hýbou spekulanti velkých nadnárodních podniků. Politické elity s mandátem od svých voličů se dostávají do pozice služebníků nikým nevolených představitelů soukromých firem. Ponechme na laskavém čtenáři, co si sám o výše uvedených skutečnostech myslí. A co je ještě horší, často vůbec nezáleží, zda jsou u vlády představitelé levice, nebo pravice, neboť obě síly podléhají těmto tlakům de facto ve stejné míře. Jak píše v této souvislosti Ilona Švihlíková (2010, 112), „*kdyby volby mohly něco změnit, dávno by je zakázali*“.

Jaké kroky má tedy sociální demokracie podniknout, aby hájila autonomii politického procesu vůči nadnárodnímu globálnímu kapitálu? Domníváme se, že vhodnou cestou, jak tyto kroky uskutečnit, by bylo vybudování silného evropského sociálního státu a podpora občanské společnosti (globální i lokální) a přímé demokracie. Právě silný evropský sociální stát by jako jediný mohl čelit globálnímu kapitálu, nikoliv samy jednotlivé státy. Evropský sociální stát by opětovně nastavil rovnováhu mezi kapitálem a prací, respektive mezi vládami a globálním trhem, kromě toho daňový dumping by se výrazně omezil až by

¹²¹ Například v roce 2005 Evropská komise prošetřovala bankovní a pojišťovací sektor (<http://www.euro.cz/detail.jsp?id=69940>, ověřeno k 18. 4. 2012). Šetření mělo prověřit, zdali na těchto trzích funguje konkurence a zdali funkční trh prospívá spotřebitelům. Evropská komise při těchto šetření spolupracovala s národními vládami.

postupně byl úplně zakázán. Globálnímu kapitálu je nutné čelit globálními prostředky. Pokud jsou dnešní národní vlády bezmocné vůči globálnímu trhu, tak pouze globální spolupráce národních vlád dokáže tomuto problému čelit.

Prostřednictvím podpory občanské společnosti a participativní demokracie je nutno občany více začlenit do politického procesu. Tento požadavek je, na rozdíl od předešlého, již zčásti reálně uskutečňován. Jsme svědky stále aktivnějších občanských iniciativ (ProAlt či liberálně - levicový think tank CESTA), které se již nebojí dát svoji nespokojenost najevo. Úkolem sociální demokracie je v tomto případě zaktivizovat takováto uskupení a stát se zároveň jakýmsi moderátorem mezi nimi a státem. Sociální demokraté by se tímto měli snažit, jak jsme již dříve naznačili, ovládnout celospolečenský diskurz, který zatím ovládá jazyk neoliberalismu.

V souvislosti se snahou dosáhnout rovnováhy mezi kapitálem a prací stojí minimálně za úvahu myšlenka, kterou již nastínili českoslovenští sociální demokraté, konkrétně jejich levicové křídlo. Jedná se o demokratizaci ekonomiky, neboť pouze při splnění této podmínky lze hovořit o plnoprávné politické demokracii. Tuto myšlenku meziválečné sociální demokracie považujeme za zcela relevantní i pro dnešní situaci, „*protože hospodářská moc, plynoucí z vlastnictví velikých výrobních prostředků a finančního kapitálu, je absolutnější, nekontrolovanější a nebezpečnější než každá moc politická*“.¹²² Alespoň za zkoušku by určitě stálo pokusit se v malé míře praktikovat participační ekonomiku, tedy ekonomiku s prvky účasti zaměstnanců na řízení a zisku.¹²³

Pokud se chce sociální demokracie stát určující politickou silou 21. století, měla by reagovat na výše uvedené výzvy (neregulovaný globální

¹²² *Co chtějí socialisté* (1934), str. 7.

¹²³ Ve světě můžeme najít mnoho příkladů participačního hospodářství. Mezi ty nejznámější patří izraelský kibuc, japonský systém ringi, německý systém Mitbestimmung, či celosvětově rozšířený plán na podílové vlastnictví zaměstnanců tzv. ESOP - Employee Stock Ownership Plan (více Dolejš 2010, 64 - 78).

kapitalismus, demontáž sociálního státu a veřejného sektoru, krize legitimacy politického procesu) v podobném duchu, který jsme se snažili čtenářům nabídnout. Dále by se moderní sociální demokracie měla stát hrdou nositelkou takového diskurzu, který by zcela jasně a otevřeně hlásal tradiční sociálnědemokratické hodnoty, jako jsou sociální rovnost, vzájemná solidarita, svoboda, demokracie a humanita. Sociální demokracie by tak neměla pouze reagovat na dnešní svět, ale měla by se jej pokusit sama vytvářet.

6. ZÁVĚR

Na předešlých stránkách této práce jsme se laskavému čtenáři snažili nabídnout dva pohledy na sociálnědemokratickou politiku. Zaprvé, optikou obou světových hospodářských krizí jsme se pokusili zanalyzovat protikrizovou politiku českých, potažmo československých sociálních demokratů. Zadruhé, ze zjištěných skutečností, včetně důsledků současné ekonomické krize, jsme se pokusili prezentovat možný směr, kterým by se, podle nás, měla sociální demokracie do budoucna ubírat, aby se opět stala vůdčím ideovým a politickým hybatelem.

Ačkoliv z názvu této práce vyplývá, že se věnuje pouze současné finanční a ekonomické krizi, byly by výsledky našeho bádání bez znalostí kontextů s předešlou světovou hospodářskou krizí o dosti slabší. Z tohoto důvodu jsme tak výklad současné protikrizové politiky českých sociálních demokratů komparovali s protikrizovou politikou československých sociálních demokratů. Tento krok nám zároveň umožnil i zkoumat charakter a proměnu kapitalistického systému. V této souvislosti jsme si v samotném úvodu práce definovali tři výzkumné otázky, na které jsme se ve čtvrté a v páté kapitole pokusili nalézt uspokojující odpovědi. Pokusme se o jejich závěrečné shrnutí a zhodnocení.

První výzkumná otázka konkrétně zněla: *V čem se zásadně liší sociálně demokratické koncepce řešení krize z 30. let a ze současnosti?* Na tomto místě tudíž uvedeme rozdíly mezi protikrizovými kroky československých a českých sociálních demokratů, které vyplývají především z celkově odlišného ekonomického, mezinárodně-politického a sociálního prostředí. Mezi hlavní rozdíly patřila zejména snaha československých sociálních demokratů řešit krizi v rámci tehdejšího Československa. To je zcela pochopitelné, neboť si musíme uvědomit, jak fungovalo tehdejší mezinárodní hospodářství. Světová ekonomika tehdejší doby měla převážně charakter internacionální, kde hlavními aktéry v ekonomickém prostoru byly především národní vlády. Na druhou stranu, současná sociální demokracie již svá protikrizová opatření chápe v širších

souvislostech globální ekonomiky a volá po nadnárodním řešení krize, což tedy odráží celkovou proměnu charakteru ekonomiky směrem od internacionální ke globální ekonomice. Z tohoto důvodu jsme do naší práce zahrnuli kapitolu popisující transformaci kapitalistického systému od Velké hospodářské krize do současné podoby. Tato kapitola nám tak pomohla lépe pochopit rozdílné chápání protikrizových kroků československých a českých sociálních demokratů na pozadí měnícího se mezinárodně-ekonomického prostředí.

Druhý hlavní rozdíl protikrizové politiky bychom mohli spatřit ve skutečnosti, kdy českoslovenští sociální demokraté byli stále ještě silně ovlivněni marxistickým učením, které sice již nebylo tak dominantní jako na počátku dvacátých let minulého století, přesto bylo ještě poměrně viditelné. Zejména požadavek na „zespolečenštění“ výrobních prostředků je přímým důkazem marxistického učení československých sociálních demokratů. Dnešní sociální demokracie již snahu o „zespolečenštění“ výrobních prostředků zcela opouští z přesvědčení o rovnoprávnosti vlastnických forem.

Zřejmě nejdůležitější rozdíl mezi tehdejšími sociálními demokraty a dnešní sociální demokracií můžeme spatřit v náhledu na samotný kapitalistický systém. Prvorepublikoví sociální demokraté (především jejich levé křídlo) považovali kapitalismus za překonaný a částečně i za nedemokratický, přičemž volali po nastolení socialismu, který by již podobné krize nepřipustil. Kapitalismus byl československými sociálními demokraty označován za hlavní příčinu Velké hospodářské krize. Dnešní sociální demokraté se již smířili s existencí kapitalismu a snaží se jej „kultivovat“ do sociálně-tržní podoby, na které je založen tradiční evropský sociální stát. V souvislosti s rozdílnými náhledy na kapitalistický systém českých a československých sociálních demokratů můžeme uvést jeden zajímavý postřeh. Prvorepublikoví sociální demokraté věřili, že v důsledku Velké hospodářské krize dojde ke zhroucení samotného kapitalismu, a tak tuto krizi zároveň chápali jako šanci pro socialistickou politiku. Naopak současní sociální demokraté nahlíží na dnešní krizi s velkými obavami o přežití a zachování modelu sociálního státu. Naděje je tak nahrazena strachem.

Druhá výzkumná otázka (*Lze dnes aplikovat stejné sociálně demokratické politiky na překonání krize jako ve 30. letech?*) značně souvisí s předešlou otázkou. Zatímco první otázka se především týkala rozdílů v protikrizových krocích, tak druhá otázka směřuje spíše k hledání podobnosti protikrizových opatření. Pokud se podíváme na protikrizová opatření ze strany československých a dnešních sociálních demokratů, můžeme tvrdit, že se ve svém principu příliš neliší. Můžeme tudíž uvést podobné návrhy, jak čelit krizi: první spočívá v aktivní roli vlády v boji s následky krize, druhý v řešení krize pomocí státních investičních programů, třetí shodný postup lze najít v podobném pohledu na daňové zatížení (především je důraz kladen na progresivní zdanění), v neposlední řadě lze vidět podobnosti v návrzích v sociální oblasti (ochrana zaměstnanců, podpora nezaměstnaných, důraz na kolektivní vyjednávání, podpora obecně sociálně vyloučených).

Na první pohled by se tak mohlo jednoznačně zdát, že na naši druhou otázku můžeme zcela jasně odpovědět ano. Zamyslíme-li se však hlouběji nad touto otázkou, musíme následnou odpověď na ni značně problematizovat, neboť českoslovenští sociální demokraté vykonávali právě takovou protikrizovou politiku, která se opírala o úvahy o budoucím zespolečenštění výrobních prostředků. Jelikož jsou dnes podobné úvahy v sociálnědemokratickém programu opuštěny, a zároveň by takovýto požadavek byl pro většinu společnosti zcela nepřijatelný, musíme ve světle tohoto zjištění na druhou otázku odpovědět spíše záporně.

Třetí výzkumné otázce (*Jak Velká hospodářská krize ovlivnila kapitalistický systém? Jak jej mění dnešní krize?*) jsme se částečně věnovali v podkapitolách věnovaných oběma hospodářským krizím, ale hlavní důraz jsme na tuto otázku kladli v souvislosti s pátou kapitolou, v níž jsme právě analyzovali změny v kapitalistickém systému, ke kterým docházelo od doby hospodářské krize ve třicátých letech. Byla to jednoznačně Velká hospodářská krize, která znamenala konec kapitalismu v podobě laissez-faire. Státy nově zjišťují, že ekonomiku je nutné určitými kroky usměrňovat a korigovat. Zasahování vlády do ekonomiky státu se tak stává hlavním poučením z Velké

hospodářské krize. Regulace a státní zásahy do hospodářského života se v poválečné době v demokratických zemích zhmotňují do modelu sociálního státu. Tato alternativa k čistě liberálnímu modelu v podobě sociálního státu rozvíjí koncept tzv. smíšeného hospodářství, jež se snaží o rovnováhu mezi trhem a státem (kapitálem a prací). Je to zajisté zlatá éra „vlajkové lodě“ evropské sociální demokracie (rozuměj sociálního státu). Od sedmdesátých let však v souvislosti s ekonomickou globalizací, ropnými šoky a dalšími socioekonomickými změnami postupně dochází k opouštění tohoto modelu. Keynesiánství v ekonomice je nahrazeno neoliberální touhou po minimálním státě a ideologií neoliberalismu.

Snažili jsme se ve světle nástupu globalizace a neoliberální doktríny poukázat na hlavní problémy, které s sebou přinášely. Za jednu z hlavních příčin těchto problémů spatřujeme v postupné ztrátě ekonomické suverenity národních států, které již tak nemohou plnohodnotně čelit globálnímu kapitálu, jenž se odpoutává z přediva dohledu národních vlád. Internacionalizace ekonomiky je nahrazena procesem transnacionalizace. Důsledkem této transformace je vznik neoliberálního státu, který pilně slouží novým potřebám globálního kapitálu.

Domníváme se, že tato změna, která nově narušuje rovnováhu mezi kapitálem a prací, je kvalitativním krokem zpět, neboť znamená rostoucí sociální nerovnost jak na úrovni jednotlivých států, tak zároveň rostoucí nerovnost mezi bohatým Severem a chudým Jihem. Důležité je také zjištění, že národní vlády již samy nejsou s to účinně bojovat s globálním kapitálem. Jediná možná šance, jak jej zkrotit, vězí pouze podobě účinného globálního vládnutí, ke kterému však zatím není přílišná politická vůle.

V návaznosti na otázku, jak Velká hospodářská krize ovlivnila kapitalismus, jsme se taktéž pokusili načrtnout možnost, jak bude současný kapitalismus ovlivněn probíhající krizí. Jelikož na zodpovězení této nesmírně těžké otázky jsme byli nuceni částečně rezignovat, přesto jsme se jí zcela nevyhnuli. Podrobili jsme charakter současného kapitalismu analýze, ve které

jsme využili myšlenkové koncepty *kapitalistického realismu* a tzv. *Reálna*. Zjistili jsme, že v současné době nejen, že neexistuje životaschopná alternativa k současnému systému, ale též prostřednictvím výše uvedených konceptů jsme také dospěli k tomu, že ani nejsme schopni přemýšlet o možných jiných alternativách, neboť kapitalistické myšlení je ve společnosti tak hluboce zakořeněno, že si jej společnost ani sama neuvědomuje. Kapitalismus tak společnosti dokázal vnuknout myšlenku, že je zcela nezbytný a nenahraditelný.

V otázce možných důsledků současné hospodářské krize jsme tak dospěli k nejednoznačnému zjištění, jež je založeno na dvou protichůdných myšlenkách. Zaprvé, je dosti možné, že současná krize zdiskredituje neoliberální dogma, které bude následně nahrazeno nejspíše sociálnědemokratickým modelem, nebo v nejhorším případě autoritářským modelem vlády. Druhým možným vyústěním současné krize může být situace, v níž se obětí krize nestane kapitalismus, ale sama levice, která není schopna představit životaschopnou alternativu ke globálnímu kapitalismu. V důsledku krize tak může paradoxně dojít ještě k posílení nadvlády kapitálu. Je dosti možné, že současná ekonomická krize a dluhová past budou použity jako „šok“, který vytvoří ideologické předpoklady pro ještě větší posílení neoliberalismu.¹²⁴

Druhým hlavním cílem této práce byla spíše teoretická snaha představit moderní sociálnědemokratickou politiku, která by prezentovala hrdou a silnou sociální demokracii v 21. století. Na tomto místě jsme čtenářům prezentovali výzvy, jakým musí sociálnědemokratické strany čelit a také, jakých cílů by moderní sociální demokracie měla dosáhnout. V současné době, kdy se obecně sociální demokracie nachází v útlumu, je nutné přijít s ofenzivní rétorikou obhajoby sociálního státu a veřejného sektoru, která by nahradila současný dominantní diskurz neoliberalismu, který se obzvláště po rozpadu bipolárního světa „zvrhl“ do podoby tržního fundamentalismu. Sociální demokraté musí svými kroky nastolit takový celospolečenský diskurz, který se

¹²⁴ Tímto odkazujeme na knihu Naomi Klein „*Šoková doktrína*“, ve které autorka popisuje situace, kdy určitý sociální, vojenský, ekonomický „šok“ vytváří podmínky pro překotnou expanzi kapitalismu (Klein 2010, 15).

stane jakýmsi pomyslným antipodem globálního kapitalismu. Vedle důrazné obrany veřejného sektoru a myšlenky sociálního státu musí sociální demokracie opět nastolit rovnováhu mezi kapitálem a prací. Tento (možná již nemožný) úkol lze splnit pouze prostřednictvím nadnárodní kooperace států, přičemž vhodným místem by pro tuto koordinovanou spolupráci byla zejména EU. Budoucnost sociální demokracie nespátřujeme v jakýchsi třetích cestách, ale v návratu k tradičním sociálnědemokratickým kořenům. Je nutné odmítnout sociální demokracii „nového typu“, naopak je zapotřebí návratu sociální demokracie „starého typu“.¹²⁵

Věříme, že úkoly, které jsme si v úvodu práce předsevzali, jsme dokázali v souvislosti s předloženou argumentací splnit. Přínos této práce následně sledáváme především v neotřelé snaze komparovat a následně zhodnotit protikrizovou politiku českých a československých sociálních demokratů, neboť se domníváme, že se o podobný úkol ještě nikdo v takovémto rozsahu nepokusil. Jsme si však také vědomi případné kritiky, zejména v případě naší představy o budoucnosti sociální demokracie. Nicméně znovu musíme zopakovat, že naším cílem rozhodně nebylo předložit ucelenou koncepci, jakou byla například, podle nás, neúspěšná Giddensova třetí cesta. Laskavému čtenáři je zajisté z předešlého textu zřejmé, že sociálnědemokratickou politiku považujeme za nejlepší cestu k dosažení sociálně spravedlivé a svobodné společnosti v rámci demokratického systému. Neradi bychom byli svědky možné situace, kterou nastínil Slavoj Žižek svým dovětkem, jímž se loučil v jednom televizním rozhovoru se slovy: „*Sejdeme se v pekle, nebo v komunismu*“ (Žižek 2010b).¹²⁶

¹²⁵ Reagujeme tak na A. Giddense, který v souvislosti s modernizací sociální demokracie volá po sociální demokracii *nového typu* (Giddens 2001, 16 - 19), která se, podle nás, de facto podřizuje globálnímu kapitalismu a jeho imperativům.

¹²⁶ Dostupné na <http://www.youtube.com/watch?v=6MVOKesg4wc>, ověřeno k 20. 4. 2012.

7. SEZNAM LITERATURY A PRAMENŮ

7.1 Použité prameny

Business Insider

(<http://www.businessinsider.com>)

Cesta z krize - plán ČSSD proti krizi a ke stabilizaci veřejných financí

(http://www.cssd.cz/soubory/ke-stazeni/cesta_z_krize.pdf, ověřeno k 17. 4. 2012)

Česká strana sociálně demokratická

(www.cssd.cz)

Česká televize

(<http://www.ceskatelevize.cz/>)

Energetické listy ČSSD 28. 4. 2010

(http://www.cssd.cz/data/files/17052010_energeticke_listy.pdf, ověřeno k 17. 4. 2012)

Eurostat

(<http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/eurostat/home/>)

Finance.cz

(<http://www.finance.cz/>)

Hospodářské noviny

(<http://hn.ihned.cz/>)

Ministerstvo práce a sociálních věcí

(<http://www.mpsv.cz>)

Naše doba (1931)

Occupy Wall Street

(<http://occupywallst.org/>)

Program Československé sociálně demokratické strany dělnické, schválený XVI. sjezdem strany ve dnech 27. - 29. září 1930

Protokol XVI. sjezdu Československé sociálně demokratické strany dělnické, konaného v Praze ve dnech 27. - 29. září 1930

Report of the Commission of Experts of the President of the United Nations General Assembly on Reforms of the International Monetary and Financial System

(<http://www.un.org/ga/president/63/interactive/financialcrisis/PreliminaryReport210509.pdf>, ověřeno k 17. 4. 2012)

Sociální demokracie pro 21. století, podklad pro XXXVI. sjezd ČSSD konaný 18. - 19. března 2011 v Brně

(http://www.cssd.cz/data/files/socialni_demokracie_pro_21_stoleti.pdf, ověřeno k 17. 4. 2012)

Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna

(<http://www.psp.cz/eknih>)

Statistická ročenka Republiky československé 1934

Taxation trends in the EU 2010

(http://ec.europa.eu/taxation_customs/resources/documents/taxation/gen_info/economic_analysis/tax_structures/2010/2010_full_text_en.pdf, ověřeno k 17. 4. 2012)

The Australian

(<http://www.theaustralian.com.au/>)

The New York Times

(<http://www.nytimes.com/>)

The U.S Government Printing Office (GPO)

(<http://www.gpo.gov/>)

The Wall Street Journal

(<http://europe.wsj.com/home-page>)

Týdeník Euro (online verze)

(<http://www.euro.cz/>)

Velký volební program ČSSD pro volby 2010

(<http://www.cssd.cz/ke-stazeni/volebni-programy/velky-volebni-program-cssd-pro-volby-2010/>, ověřeno k 17. 4. 2012)

Volební program ČSSD pro volby 2009

(<http://www.cssd.cz/ke-stazeni/volebni-programy/volebni-program-cssd-pro-volby-2009/>, ověřeno k 17. 4. 2012)

Základní program ČSSD schválený XXXII. sjezdem ČSSD ve dnech 25. - 27. 3. 2005

(http://www.cssd.cz/soubory/ke-stazeni/dlouhodoby_program_cssd_2005_otevrenost_novym_vyzvam.pdf, ověřeno k 17. 4. 2012)

7.2 Literatura

Althusser, Louis (2006): Ideology and Ideological State Apparatuses (Notes towards an Investigation). In: **Sharma**, Aradhana; **Gupta**, Akhil (eds.): *The Anthropology of the State. A Reader*. Blackwell Publishing. Malden and Oxford. str. 86-111.

Bauman, Zygmunt (1999): *Globalizace. Důsledky pro člověka*. Mladá fronta. Praha.

Beck, Ulrich (2011): *Riziková společnost*. Druhé vydání. Sociologické nakladatelství. Praha.

Bělohradský, Václav (2011): Chybějící malta. K praktické filosofii Tomáše Sedláčka. *Salon - kulturní příloha deníku Práva* 4. 8. 2011

(<http://www.novinky.cz/kultura/salon/241171-vaclav-belohradsky-chybejici-malta.html>, ověřeno k 17. 4. 2012).

Bobbio, Norberto (2003): *Pravice a levice: důvod a smysl rozdělení politické scény*. CDK. Brno.

Co chtějí socialisté (1934). Dělnická akademie. Praha (autoři neuvedeni).

Co vykonali českoslovenští sociální demokraté pro republiku (1935), další údaje nejsou uvedeny.

Černý, Ivan (2010): Nápadný půvab pravicových diktatur. *Britské listy* 28. 8. 2010. (<http://blisty.cz/art/54226.html>, ověřeno k 17. 4. 2012).

Dolejš, Jiří (2010): *Levice mezi minulostí a budoucností*. Svoboda Servis. Praha.

Doležalová, Antonie (2008): *Politické stranictví a ekonomický zájem*. Studie Národohospodářského ústavu Josefa Hlávky. Praha.

Engels, Jan, Niklas; Maas, Gero (2010): The New Promise of Happiness Current State of the Discussion on the Future of European Social Democracy. In: *Internationale Politik und Gesellschaft* 4/ 2010 (http://library.fes.de/pdf-files/ipg/ipg-2010-4/engels_maass.pdf).

Ferguson, Charles (2010): *Inside Job*. TV dokument. Sony Classics.

Fisher, Mark (2010): *Kapitalistický realismus*. Rybka Publishers. Praha.

Foster, John B.; Magdoff, Fred (2009): *Velká finanční krize: příčiny a následky*. Grimmus. Všeň.

Foucault, Michel (2006): Governmentality. In: **Sharma, Aradhana; Gupta, Akhil** (eds.): *The Anthropology of the State. A Reader*. Blackwell Publishing. Malden and Oxford. str. 131 - 143.

Francová, Hana; Novotný, Aleš (2008): *Sociální politika v základech*. Triton. Praha.

Giddens, Anthony (2001): *Třetí cesta. Obnova sociální demokracie*. Mladá Fronta. Praha.

Giddens, Anthony (2004): *Třetí cesta a její kritici*. Mladá fronta. Praha.

Habermas, Jürgen (2010): Wir brauchen Europa! *Zeit* 20. 5. 2010 (<http://www.zeit.de/2010/21/Europa-Habermas>, ověřeno k 18. 4. 2012).

Hámpel, Antonín (1937): *Boj za hospodářskou demokracii*. Lidová knihtiskárna A. Němec a spol. Praha.

Hobsbawm, Eric (1998): *Věk extrémů. Krátké dějiny 20. století 1914 - 1991*. Argo. Praha.

Hotowetz, Rudolf (1934): *Naše hospodářská situace ke sklonku světové krise*. Česká společnost národohospodářská. Praha.

Janáčková, Stanislava (2010): *Krize eurozóny a dluhová krize vyspělého světa*. Centrum pro ekonomiku a politiku. Praha.

Kárník, Zdeněk (2006a): Československá sociálnědemokratická strana dělnická v letech 1918 - 1938. In: **Bárta**, Miloš; **Hrubec**, Marek (eds.): *Dějiny českého a československého sociálnědemokratického hnutí*. MDA a Doplněk. Brno. str. 46 - 59.

Kárník, Zdeněk (2006b): Stručně o dějinách české sociální demokracie do roku 1918. In: **Bárta**, Miloš; **Hrubec**, Marek (eds.): *Dějiny českého a československého sociálnědemokratického hnutí*. MDA a Doplněk. Brno. str. 39 - 45.

Keller, Jan (2007): *Teorie modernizace*. Sociologické nakladatelství. Praha.

Keller, Jan (2009): *Soumrak sociálního státu*. Druhé vydání. Sociologické nakladatelství. Praha.

Keller, Jan (2011): *Nová sociální rizika a proč se jim nevyhneme*. Sociologické nakladatelství. Praha

Keller, Jan (2011): *Tři sociální světy*. Druhé vydání. Sociologické nakladatelství. Praha.

Keynes, John M. (1963): *Obecná teorie zaměstnanosti, úroku a peněz*. Nakladatelství Československé akademie věd. Praha.

Kisch, Adam (2008): The Deadly Jester. *The New Republic*. 2. prosince 2008 (<http://www.tnr.com/article/books/the-deadly-jester>, ověřeno k 17. 4. 2012).

Klein, Naomi (2010): *Šoková doktrína: Vzestup kalamitního kapitalismu*. Argo/ Dokořán. Praha.

Kohout, Pavel (2010): *Finance po krizi. Důsledky hospodářské recese a co bude dál*. 2. rozšířené vydání. Grada Publishing a.s. Praha.

Kříž, Karel (1935): *Perspektivy naší soudobé hospodářské krise. Jak se nám povede?* Svaz národního osvobození. Praha.

Kuklík, Jan (1998): Hledání cesty k demokratickému socialismu (k programovému vývoji Československé sociálně demokratické strany dělnické v první polovině 30. let). In: **Kárník, Zdeněk** (ed.): *K novověkým sociálním dějinám českých zemí III. Od války k válce 1914 - 1939*. Karolinum. Praha. str. 59 - 92.

Lacina, Vlastislav (1984): *Velká hospodářská krize v Československu 1929 - 1934*. Academia. Praha.

Lánský, Ondřej (2011): Kdo zneužívá sociální dávky. *Deník referendum* 29. 10. 2011 (<http://denikreferendum.cz/clanek/11822-kdo-zneuziva-socialni-davky>, ověřeno k 18. 4. 2012).

Macek, Josef (1932): *Práce, peníze a politika*. Vydal Jan Laichter. Praha.

Macek, Josef (1935a): *Cesta z krise*. Vydal Jan Laichter. Praha.

Macek, Josef (1935b): *Práci a peníze na ni a za ni*. Svaz národního osvobození. Praha.

Pick, Miloš (2011): *Stát blahobytu, nebo kapitalismus?* Grimmus. Všeň.

Robinson, William I. (2008): Překonávání teorie imperialismu: globální kapitalismus a nadnárodní stát. In: **Hrubec, Marek** (a kol.): *Sociální kritika v éře globalizace. Odstraňování sociálně-ekonomických nerovností a konfliktů*. Filosofia. Praha. str. 385 - 413.

Robinson, William I. (2009): *Teorie globálního kapitalismu*. Filosofia. Praha.

Sekanina, Milan (2004): *Kdy nám bylo nejhůře?*. Nakladatelství Libri. Praha.

Smiley, Gene (2009): *Nový pohled na velkou hospodářskou krizi*. Wolters Kluver ČR a Liberální institut. Praha.

Stanovisko Čsl. sociální demokracie k politickým a hospodářským otázkám (1935). Praha (další údaje nejsou uvedeny).

Švihlíková, Ilona (2009): Německo - náš vzor? *Britské listy* 29. 10. 2009 (<http://blisty.cz/art/49607.html>, ověřeno k 17. 4. 2012).

Švihlíková, Ilona (2010): *Globalizace a krize: souvislosti a scénáře*. Grimmus. Všeň.

Vodička, Milan (2009): *Den, kdy došly prachy*. Nakladatelství Práh. Praha.

Wacquant, Loïc (2001): The penalisation of poverty and the rise of neo-liberalism. In: *European Journal on Criminal Policy and Research* Vol. 9 str. 401–412 (<http://www.loicwacquant.net/assets/Papers/PENALISAPOVNEOLIB-EJPPR.pdf>, ověřeno k 10. 4. 2012).

Žižek, Slavoj (2010a): A Permanent Economic Emergency. In: *New Left Review*. 64 July - August (<http://www.newleftreview.org/?view=2853>, ověřeno k 10. 4. 2012).

Žižek, Slavoj (2010b): *Interview on The Culture Show 20. 1. 2010* (<http://www.youtube.com/watch?v=6MVOKesg4wc>, ověřeno k 20. 4. 2012).

Žižek, Slavoj (2011): *Jednou jako tragédie, podruhé jako fraška aneb Proč musela utopie liberalismu zemřít dvakrát*. Rybka Publishers. Praha.

8. RESUMÉ

The main theme of this thesis is the analysis of the policy of The Czechoslovak Social Democratic Worker's Party and its follower the Czech Social Democratic Party during the Great Depression and current financial and economic crises. We attempted to describe the causes and the consequences of both crises. Then we tried to find some solutions, how these crises have been solved by The Czechoslovak Social Democratic Worker's Party and the Czech Social Democratic Party. Furthermore, we draw a comparison between these two economic crises and comparison between policy solutions of both social democratic parties. The work goes on debating the future of the policy of the current European social democracy. We also try to find out, how contemporary economic crisis affect the character of the neoliberal capitalism. Finally, this paper offers some objectives, which should modern social democratic parties realize to become successful. Present social democratic parties have to, according to the author, mainly deal with the challenges of global capitalism and to deal with the welfare state and the public sector retrenchment. Important challenge to the modern social democratic parties is a deepening decline of the democracy and the national government by reason of financial capital supremacy.

Key words: social democracy, social policy, the Great Depression, financial markets, global financial and economic crisis, globalization, global capitalism, welfare state.